

Міністерство освіти і науки України
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

Беднарський Сергій Сергійович

УДК: 101:004

ДИСЕРТАЦІЯ

DIGITAL HUMANITIES ТА ПРОЄКТ ПРОСВІТНИЦТВА

Спеціальність 033 Філософія (Галузь знань 03 Гуманітарні науки)

подається на здобуття ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень.
Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на
відповідне джерело _____ С. С. Беднарський

Науковий керівник: Перепелиця Олег Миколайович
доктор філософських наук, доцент

Харків – 2026

АНОТАЦІЯ

Беднарський С. С. Digital Humanities та проєкт Просвітництва. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 033 Філософія (галузь знань 03 Гуманітарні науки). – Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна Міністерства освіти і науки України, Харків, 2026.

У дисертації здійснюється філософське осмислення Digital Humanities як специфічного режиму гуманітарного пізнання в умовах діджиталізації та цифрової трансформації науки, культури й освіти. Digital Humanities розглядаються не як технічний інструментарій, а як простір епістемологічних трансформацій гуманітарного знання, у межах якого переосмислюються уявлення про раціональність, інтерпретацію, публічність і критичне мислення в сучасному суспільстві. Теоретичною рамкою дослідження виступає проєкт Просвітництва, що дає змогу проаналізувати трансформацію класичних просвітницьких ідеалів універсальності знання, свободи мислення й публічності в контексті цифрової культури та метамодерної ситуації. Дослідження ґрунтується на іманентному філософському підході, який передбачає аналіз Digital Humanities зсередини їхніх власних методологічних і концептуальних настанов, зокрема в їхньому зв'язку зі сучасною філософською антропологією.

Об'єктом дослідження є Digital Humanities як міждисциплінарне поле гуманітарного знання, що формується на перетині гуманітарних наук і цифрових технологій у сучасному науково-культурному контексті.

Предметом дослідження є концептуальні й епістемологічні взаємозв'язки між Digital Humanities і проєктом Просвітництва як інтелектуальною традицією, зокрема трансформації просвітницьких ідеалів раціональності, універсальності знання та його публічності в контексті цифрової гуманітаристики.

Метою дослідження є визначення Digital Humanities як сучасного гуманітарного поля знання крізь призму проєкту Просвітництва, що спрямоване на виявлення концептуальних, епістемологічних і соціокультурних взаємозв'язків між цифровою гуманітаристикою й просвітницькими ідеалами раціональності, публічності й доступності знання.

Завдання дослідження:

1. Окреслити філософські засади проєкту Просвітництва, релевантні для аналізу сучасних трансформацій гуманітарного знання.
2. Проаналізувати становлення та розвиток Digital Humanities як міждисциплінарного поля гуманітарних досліджень у контексті цифрової трансформації науки й культури.
3. Дослідити трансформації уявлень про раціональність у гуманітарному знанні в умовах цифрових методів аналізу.
4. Здійснити порівняльний аналіз просвітницьких і сучасних цифрових практик систематизації та поширення знання (зокрема, енциклопедичних проєктів і цифрових архівів).
5. Проаналізувати зміни у концепції публічної сфери в умовах цифрових комунікацій і цифрового виробництва знання.
6. Виявити критичні аспекти Digital Humanities у світлі філософської критики Просвітництва (проблеми цифрової нерівності, алгоритмічної раціональності, нових форм контролю).
7. Окреслити можливості та обмеження інтерпретації Digital Humanities як форми сучасного переосмислення просвітницьких ідеалів.

Теоретико-методологічна стратегія дослідження підпорядкована поставленій меті й виходить із філософської рефлексії гуманітарного знання в умовах цифрової трансформації. Методологія формується не як набір зовнішніх процедур, а як спосіб осмислення Digital Humanities зсередини їхніх власних пізнавальних і культурних настанов.

Проєкт Просвітництва у роботі виступає не історичним об'єктом реконструкції, а концептуальною рамкою, що дає змогу виявити сталі

принципи гуманітарного мислення – раціональність, публічність, універсальність знання – й простежити способи їх переозначення в цифровому гуманітарному середовищі.

Методологічна логіка дослідження ґрунтується на зіставленні класичних просвітницьких моделей виробництва й поширення знання з сучасними цифровими гуманітарними практиками; концептуальній роботі з базовими категоріями Digital Humanities, що визначають специфіку цифрового гуманітарного пізнання; а також на рефлексії соціокультурних наслідків цифровізації гуманітарної сфери, зокрема трансформацій публічної сфери, форм раціональності й доступу до знання.

Сукупність цих підходів забезпечує цілісне філософське осмислення Digital Humanities як сучасного гуманітарного феномена, що формується в напруженому діалозі з ідеалами та внутрішніми суперечностями проєкту Просвітництва.

Наукова новизна дослідження полягає у філософській концептуалізації Digital Humanities як сучасної форми трансформації проєкту Просвітництва в умовах цифрової культури, що дозволяє виявити епістемологічні, соціально-політичні й нормативні зсуви гуманітарного знання в цифрову добу.

Уперше:

- здійснено цілісний філософський аналіз Digital Humanities не як сукупності цифрових методів, а як культурно й епістемологічно зумовленого поля гуманітарного пізнання, що перебуває у концептуальному діалозі з проєктом Просвітництва;

- розроблено концепцію «цифрового Просвітництва» як аналітичну модель, що демонструє одночасне продовження й трансформацію класичних просвітницьких ідеалів раціональності, універсальності та публічності знання в умовах цифрових гуманітарних практик;

- запропоновано філософську інтерпретацію методологічних принципів Digital Humanities (зокрема distant reading, cultural analytics, data visualization)

у контексті зміни типів раціональності – від лінійної та ієрархічної до мережевої, реляційної та процедурної;

- обґрунтовано підхід до аналізу цифрових архівів і бібліотек як функціональних аналогів просвітницьких енциклопедичних проєктів, що поєднують універсалістську настанову на систематизацію знання з новими формами його контекстуалізації та доступності;

- виявлено внутрішні діалектичні суперечності «цифрового Просвітництва», зокрема напруження між демократизацією доступу до знання та відтворенням цифрової нерівності, а також між розширенням можливостей критичного мислення й зростанням алгоритмічних форм контролю та управління знанням.

Теоретичне і практичне значення одержаних результатів.

Теоретичне значення дослідження полягає у розвитку філософії цифрової культури шляхом концептуального поєднання ідей проєкту Просвітництва з сучасними підходами Digital Humanities. Отримані результати сприяють поглибленню розуміння епістемологічних, нормативних і соціально-політичних наслідків цифровізації гуманітарного знання, а також уточненню ролі гуманістичних цінностей у контексті технологічного розвитку.

Результати дослідження можуть бути використані у подальших філософських дослідженнях цифрової культури, методології Digital Humanities, теорії публічної сфери, а також у міждисциплінарних студіях, присвячених проблемам знання, раціональності й культури в умовах цифрової трансформації.

Практичне значення роботи полягає у можливості застосування її висновків у розробці й критичній оцінці цифрових гуманітарних проєктів, цифрових архівів і освітніх платформ, орієнтованих на демократизацію знання, розвиток критичного мислення й розширення публічного доступу до культурної спадщини. Матеріали дослідження можуть бути використані у

викладанні курсів з філософії культури, філософії науки, цифрової гуманітаристики й теорії медіа.

Ключові слова: Digital Humanities; проєкт Просвітництва; метамодерн; гуманітарне знання; цифрова культура; діджиталізація; раціональність; публічність/цифрова публічність; критичне мислення; філософська антропологія.

ABSTRACT

Bednarskyi S. S. Digital Humanities and the Project of Enlightenment. – Qualification scientific work as a manuscript.

Dissertation for the degree of Doctor of Philosophy in the specialty 033 Philosophy (Field of Knowledge 03 Humanities). – V. N. Karazin Kharkiv National University of the Ministry of Education and Science of Ukraine, Kharkiv, 2026.

This dissertation provides a philosophical reflection on Digital Humanities (DH) as a specific mode of **knowledge in the humanities** under the conditions of digitalization and the digital transformation of science, culture, and education. Digital Humanities are interpreted not merely as a technical toolkit, but as a space of epistemological transformation, within which conceptions of rationality, interpretation, **the public sphere**, and critical thinking are being reconfigured in contemporary society.

The **Enlightenment project** serves as the theoretical framework of the study, enabling an analysis of the transformation of classical Enlightenment ideals—the universality of knowledge, freedom of thought, and **publicness**—within the context of digital culture and the metamodern condition. The research is based on an immanent philosophical approach, which involves analyzing Digital Humanities from within their own methodological and conceptual premises and in relation to contemporary philosophical anthropology.

The **object** of the research is Digital Humanities as an interdisciplinary field of knowledge formed at the intersection of the humanities and digital technologies within the contemporary scientific and cultural context.

The **subject** of the research consists of the conceptual and epistemological relationships between Digital Humanities and the Enlightenment project as an intellectual tradition, particularly the transformations of Enlightenment ideals of rationality, the universality of knowledge, and its **public character** in the context of digital humanities.

Aim of the Research The aim of the research is to provide a philosophical analysis of Digital Humanities as a contemporary field of **knowledge in the**

humanities through the prism of the **Enlightenment project**, focusing on identifying the conceptual, epistemological, and socio-cultural links between digital humanities and Enlightenment ideals of rationality, **publicness**, and the accessibility of knowledge.

Research Objectives:

1. To outline the philosophical foundations of the Enlightenment project relevant to the analysis of contemporary transformations in **humanities knowledge**.
2. To analyze the formation and development of Digital Humanities as an interdisciplinary field in the context of the digital transformation of science and culture.
3. To examine the transformations of the concept of rationality within the humanities under the conditions of digital analytical methods.
4. To conduct a comparative analysis of Enlightenment and contemporary digital practices of knowledge systematization and dissemination (specifically, encyclopedic projects and digital archives).
5. To analyze changes in the concept of the public sphere under conditions of digital communication and digital knowledge production.
6. To identify critical aspects of Digital Humanities in light of the philosophical critique of the Enlightenment (digital inequality, algorithmic rationality, new forms of control).
7. To outline the possibilities and limitations of interpreting Digital Humanities as a contemporary rethinking of Enlightenment ideals.

Theoretical and Methodological Strategy The theoretical and methodological strategy of the research is **aligned with** its aim and proceeds from a philosophical reflection on **humanities knowledge** under conditions of digital transformation. The methodology is understood not as a set of external procedures, but as a mode of conceptual engagement with Digital Humanities from within their own epistemic and cultural orientations.

In this study, the Enlightenment project is treated not as an object of historical reconstruction, but as a conceptual framework that allows for identifying enduring principles of **humanistic** thinking—rationality, **publicness**, and the universality of knowledge—and tracing the ways in which these principles are redefined within the digital environment.

Scientific Novelty The scientific novelty of the research lies in the philosophical conceptualization of Digital Humanities as a contemporary form of transformation of the Enlightenment project within digital culture, revealing epistemological, socio-political, and normative shifts in **humanities knowledge** in the digital age.

For the first time:

- A comprehensive philosophical analysis of Digital Humanities is conducted not as a collection of digital methods, but as a culturally and epistemologically conditioned field of knowledge engaged in a conceptual dialogue with the Enlightenment project;
- The concept of «**Digital Enlightenment**» is developed as an analytical model demonstrating both the continuation and transformation of classical Enlightenment ideals of rationality, universality, and **publicness** of knowledge within digital humanistic practices;
- A philosophical interpretation of the methodological principles of Digital Humanities (including *distant reading*, *cultural analytics*, and *data visualization*) is proposed in the context of shifting types of rationality—from linear and hierarchical to networked, relational, and procedural;
- An approach is substantiated for analyzing digital archives and libraries as functional analogues of Enlightenment encyclopedic projects that combine a universalist drive for systematizing knowledge with new forms of contextualization and accessibility;
- Internal dialectical contradictions of «Digital Enlightenment» are identified, particularly the tension between the democratization of access to knowledge and the reproduction of digital inequality, as well as between the expansion

of critical thinking and the growth of algorithmic forms of control and knowledge governance.

Theoretical and Practical Significance of the Results. The theoretical significance of the research lies in advancing the philosophy of digital culture through the conceptual integration of Enlightenment ideas with contemporary Digital Humanities approaches. The findings contribute to a deeper understanding of the epistemological, normative, and socio-political consequences of the digitalization of humanities knowledge and clarify the role of humanistic values within the context of technological development.

The practical significance of the work consists in the potential application of its conclusions to the development and critical evaluation of digital humanities projects, digital archives, and educational platforms aimed at the democratization of knowledge, the development of critical thinking, and the expansion of public access to cultural heritage. The research materials can be utilized in teaching courses on the philosophy of culture, the philosophy of science, digital humanities, and media theory.

Keywords: Digital Humanities; Enlightenment project; metamodernity; humanities knowledge; digital culture; digitalisation; rationality; public sphere/digital public sphere; critical thinking; philosophical anthropology.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у наукових фахових виданнях України:

1) Popova, N., Perchyk, A., Miazin, M., & **Bednarskyi, S.** (2024). Digital modern: a philosophical perspective on urbanism and digital humanities. *The Journal of V. N. Karazin Kharkiv National University, Series "Philosophy. Philosophical Peripeteias"*, (70), 133–140.

DOI: <https://doi.org/10.26565/2226-0994-2024-70-11>

URL: <https://periodicals.karazin.ua/philosophy/article/view/24136/22124>

(Особистий внесок здобувача: систематизація джерельної бази та уточнення понятійно-категоріального апарату; логічне структурування матеріалу; технічне оформлення та підготовка остаточної редакції тексту).

2) Перчик, А. В., **Беднарський, С. С.** (2024). Між цитатою та кодом у діджимодерністській текстуальності: інтерпретація. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Теорія культури і філософія науки»*, 70, 96–105.

DOI: <https://doi.org/10.26565/2306-6687-2024-70-11>

URL: <https://periodicals.karazin.ua/thcphs/article/view/26646/23700>

(Особистий внесок здобувача: опрацювання концептуального апарату діджимодернізму; аналіз окремих текстуальних і цифрових практик у межах заявленої проблематики; участь у логічному структуруванні та редагуванні тексту статті).

3) Галстян, В. С., **Беднарський, С. С.** (2025). Візуальна герменевтика в цифрову епоху. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Теорія культури і філософія науки»*, (71), 42-51.

DOI: <https://doi.org/10.26565/2306-6687-2025-71-05>

URL: <https://periodicals.karazin.ua/thcphs/article/view/26766/24268>

(Особистий внесок здобувача: опрацювання концептуального апарату візуальної герменевтики та цифрової риторики; аналіз специфіки

алгоритмічної інтерпретації та візуальних кодів інтернет-мемів; участь у структуруванні й науковому редагуванні тексту статті).

4) **Беднарський, С. С.** (2025). Цифрові гуманітарні науки: Cogito, ergo data. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Філософські науки*, 2(98), 73–84.

DOI: [https://doi.org/10.35433/PhilosophicalSciences.2\(98\).2025.73-84](https://doi.org/10.35433/PhilosophicalSciences.2(98).2025.73-84)

URL: <http://philosophy.visnyk.zu.edu.ua/article/view/342408/330251>

5) Мязін, М., Перчик, А., & **Беднарський, С.** (2026). Homo brassicus: на периферії digital modern. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Філософські науки*, 1(99), 127–137.

DOI: [https://doi.org/10.35433/PhilosophicalSciences.1\(99\).2026.127-137](https://doi.org/10.35433/PhilosophicalSciences.1(99).2026.127-137)

URL: <https://philosophy.visnyk.zu.edu.ua/article/view/357576/343502>

(Особистий внесок здобувача: дослідження філософії маргінальності та її зв'язку з урбаністичним середовищем; збір та систематизація емпіричного матеріалу щодо впливу алгоритмічного середовища на сучасного суб'єкта; участь у структуруванні аналітичних розділів статті).

Публікації, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

1. **Беднарський, С. С.** (2023). Digital Humanities. *XIX Харківські студентські філософські читання: матеріали наукової конференції студентів та аспірантів*, (Харків, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, 13–14 травня 2023 р.), С. 19–22.

2. Перчик А. В., Мязін М. В., **Беднарський С. С.** Цифровий модерн: констеляція філософських смислів у новій реальності. *Studia SLOBOZHANICA: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції «Слобожанський гуманітарій – 2025»* (Харків, ДБТУ, 30 квітня 2025 р.). Харків, 2025. С. 136–140 URI <https://repo.btu.kharkiv.ua/handle/123456789/67395>

ЗМІСТ

ВСТУП	15
РОЗДІЛ 1. DIGITAL HUMANITIES: ФІЛОСОФСЬКА КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ ФЕНОМЕНУ	27
1.1. Генеалогія Digital Humanities	27
1.2. Епістемологічні засади Digital Humanities	36
1.3. Цифрова герменевтика й проблема розуміння	49
<i>Висновки до розділу 1</i>	67
РОЗДІЛ 2. ПРОЄКТ ПРОСВІТНИЦТВА ТА ЙОГО ТРАНСФОРМАЦІЯ В ЦИФРОВУ ЕПОХУ	72
2.1. Ідеали Просвітництва: філософська реконструкція	72
2.2. Цифрова трансформація просвітницьких ідеалів	87
2.3. Digital Humanities як продовження / переосмислення просвітницького проекту	104
<i>Висновки до розділу 2</i>	122
РОЗДІЛ 3. КРИТИЧНИЙ АНАЛІЗ DIGITAL HUMANITIES ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ ФІЛОСОФІЇ ПРОСВІТНИЦТВА	127
3.1. Проблема автономії суб'єкта в Digital Humanities	127
3.2. Проблема інструментальної раціональності в Digital Humanities	142
3.3. Проблема універсалізму й культурної гегемонії	157
<i>Висновки до розділу 3</i>	172
РОЗДІЛ 4 ФІЛОСОФУВАТИ ЦИФРОВЕ	175
4.1. До нової цифрової епістемології	175
4.2. Етика Digital Humanities	187
4.3. Політична філософія Digital Humanities	191
<i>Висновки до розділу 4</i>	196
ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ	198
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	202
ДОДАТОК А	224

ВСТУП

Поява Digital Humanities не є випадковим технологічним епізодом у розвитку гуманітарних наук. Вона радше позначає момент інтелектуальної вразливості, коли гуманітарне знання втрачає впевненість у стабільності власних підвалин. Традиційні способи інтерпретації, усталені форми раціональності й звичні режими публічності більше не сприймаються як самоочевидні. У цій ситуації Digital Humanities постають не як зовнішня технічна надбудова над гуманітарним знанням, а як чутливий індикатор глибинних епістемологічних зрушень, що змінюють саму архітектуру мислення. Цифровізація гуманітарного знання виявляється не просто інструментальним удосконаленням дослідницьких практик, а подією, яка трансформує суб'єктно-об'єктні відносини в науці. Коли алгоритм стає необхідним посередником між дослідником і культурним матеріалом, під питанням опиняється межа між критичною автономією мислення та процедурною логікою обчислення. Філософське осмислення Digital Humanities в цьому контексті неминуче перетворюється на аналіз того, як технічне опосередкування впливає на статус істини, інтерпретації та на сам спосіб виробництва гуманітарного знання. Саме з цієї причини рефлексія над Digital Humanities потребує звернення до проєкту Просвітництва не як історичного тла, а як *нормативної рамки*, в межах якої були сформульовані базові координати гуманітарного мислення. Просвітницька традиція заклала уявлення про раціональність як здатність до самостійного судження, про публічність як простір вільного обміну аргументами й про універсальність знання як його принципову відкритість для кожної розумної істоти. У цифровому середовищі ці уявлення не зникають, але зазнають радикального переозначення. Цифрова публічність дедалі більше формується алгоритмічними механізмами видимості й пріоритетності, а раціональність дедалі частіше реалізується не лише у формі рефлексії, а й у вигляді

обчислювальних процедур, аналізу великих масивів даних і статистичних моделей.

Звернення до проєкту Просвітництва дає змогу побачити в Digital Humanities не просте продовження класичної гуманітаристики і не її заперечення, а складну форму трансформації. Саме тут постає питання про можливість своєрідного «цифрового Просвітництва»: чи здатне гуманітарне знання зберегти ідеал свободи мислення в умовах алгоритмічного опосередкування, платформної логіки та нових режимів контролю. Digital Humanities стають тим простором, у якому вирішується не лише доля окремих методів чи дисциплін, а й питання про життєздатність просвітницького проєкту в сучасній культурі або ж про його перехід у нову, ще не цілком осмислену форму постгуманітарного знання.

Актуальність філософського осмислення Digital Humanities у контексті ідеалів і принципів Просвітництва. Цифровізація гуманітарного знання поставила під сумнів низку уявлень, які тривалий час сприймалися як самоочевидні: що означає раціональність у гуманітарних науках, яким є статус інтерпретації, за яких умов знання набуває публічного характеру і якою є роль гуманітарного мислення в сучасному суспільстві. *Digital Humanities* у цьому сенсі постають не просто як новий інструментарій дослідження, а як симптом глибших епістемологічних зрушень, що потребують філософської рефлексії.

Звернення до проєкту Просвітництва виявляється методологічно продуктивним саме тому, що він історично сформулював нормативні уявлення про знання як раціональне, публічне й універсально доступне. Ідеї публічного використання розуму, критичного ставлення до авторитету й систематизації знання заклали ті інтелектуальні горизонти, в межах яких і сьогодні осмислюються наукове пізнання, освіта та суспільна роль гуманітарних наук.

Digital Humanities актуалізують напруження між класичними просвітницькими ідеалами й новими умовами виробництва й поширення знання. З одного боку, цифрові гуманітарні практики декларують відкритість, доступність і демократизацію знання; з іншого – вони пов'язані з

алгоритмічною раціональністю, платформною логікою й нерівним доступом до цифрових ресурсів. Саме це напруження робить недостатнім як суто технічний, так і суто історичний підхід до Digital Humanities.

Отже актуальність цього дослідження зумовлена необхідністю філософського аналізу Digital Humanities як простору, в якому переосмислюються просвітницькі уявлення про раціональність, публічність і свободу мислення в умовах цифрової культури. Такий аналіз дає змогу розглядати Digital Humanities не як заперечення проєкту Просвітництва і не як його пряме продовження, а як специфічну форму його перетворення в сучасному гуманітарному знанні.

Стан наукової розробленості проблеми. Проблематика Digital Humanities як міждисциплінарного поля гуманітарного знання сформувалася на перетині кількох дослідницьких траєкторій: інституціонального становлення цифрової гуманітаристики, методологічних зсувів у способах аналізу культурних даних, критичних дебатів щодо соціальних і політичних наслідків цифровізації, а також філософських спроб осмислення трансформацій раціональності, публічності та влади в умовах технічного опосередкування знання. Сукупність цих підходів створює розгалужене дослідницьке поле, яке, однак, залишається концептуально неоднорідним і внутрішньо напруженим.

Інституціоналізація Digital Humanities. Перший проблемний вузол пов'язаний з інституціоналізацією Digital Humanities як окремого дослідницького простору. Ранні колективні видання, зокрема *A Companion to Digital Humanities* (2004, за ред. S. Schreibman, R. Siemens, J. Unsworth) та *A New Companion to Digital Humanities* (2016, за ред. тих самих редакторів), не фіксують уже сформовану дисципліну, а радше маркують ключові етапи її легітимації в академічному середовищі. У цих працях Digital Humanities постають як простір інтеграції гуманітарних дисциплін і цифрових технологій, що супроводжується переосмисленням форм наукової співпраці, інфраструктур дослідження та моделей виробництва гуманітарного знання.

Разом із тим, у працях П. Свенссон (2016) інституціоналізація Digital Humanities розглядається як процес, що відбувається в умовах напруження між прагненням до міждисциплінарної відкритості та залежністю від проєктного фінансування, платформних інфраструктур і технічних стандартів. Це породжує проблему автономії гуманітарного знання, яка набуває особливої ваги у зв'язку з просвітницьким ідеалом публічного використання розуму. Йдеться не про звільнення від технічних умов як таких, а про збереження критичної свободи гуманітарного мислення в ситуації його інституційного й інфраструктурного опосередкування. У цьому контексті продуктивними є філософські підходи, що осмислюють модерну раціональність не як нейтральний інструмент пізнання, а як історично й інституційно зумовлену форму влади й саморефлексії. Саме в цьому ключі у вітчизняній філософській традиції розвивається аналіз раціональності та публічності як проблемних, внутрішньо суперечливих феноменів модерності, що не можуть бути редуковані ані до просвітницького оптимізму, ані до радикального заперечення проєкту Просвітництва. Цей підхід, що представлений, зокрема, у працях А. М. Єрмоленка [Єрмоленко, 2025], О. М. Перепелиці [Перепелиця, 2025], дає змогу розглядати автономію гуманітарного знання як динамічний процес критичного самовизначення в умовах інституційного й технічного опосередкування.

Методологічні зсуви в Digital Humanities. Другий вузол досліджень стосується методологічних перетворень гуманітарного знання в умовах застосування обчислювальних методів. У працях Ф. Моретті, Л. Мановіча, С. Ремсі, Дж. Берроуза і Т. Андервуда аналізується перехід від традиційних інтерпретативних практик до моделей аналізу, що ґрунтуються на роботі з великими корпусами даних, візуалізацією й алгоритмічним моделюванням. Ключовою проблемою тут є не протиставлення «close reading» і «distant reading», а зміна статусу інтерпретації: обчислювальні методи не усувають її, але переміщують на рівень побудови моделей, налаштування алгоритмів і аналізу результатів. Відтак, гуманітарне знання дедалі частіше здійснюється

опосередковано через інструменти, які визначають, що може бути виявлене, як структуровано дані й які питання можуть бути поставлені до досліджуваного матеріалу. У контексті проєкту Просвітництва цей методологічний зсув актуалізує питання трансформації раціональності: від автономної, рефлексивно контрольованої раціональності до процедурної, мережевої й частково автоматизованої. Така трансформація раціональності може бути осмислена не лише як технічний зсув, але як філософська проблема модерного мислення в цілому. У цьому сенсі продуктивним є підхід, що розглядає раціональність як історично змінну форму самоопису суспільства, в якій когнітивні, нормативні та владні виміри принципово переплетені. Подібне розуміння раціональності створює теоретичні передумови для аналізу Digital Humanities не як суто методологічного нововведення, а як симптом глибших зрушень у структурі гуманітарного пізнання. Саме це змушує поставити питання про межі універсалізму й прозорості гуманітарного знання в цифрову добу: цифровізація створює новий тип епістемологічної непрозорості, що прямо суперечить ідеалу «світла розуму».

Критичні дебати в межах Digital Humanities. Третій проблемний вузол утворюють критичні дебати всередині Digital Humanities. У програмній статті А. Лю «*Where Is Cultural Criticism in the Digital Humanities?*» (2012) Digital Humanities піддаються критиці за відсутність розгорнутої теоретичної рефлексії та критичного потенціалу, що призводить до некритичного відтворення домінантних інституційних і технологічних логік. Цю лінію продовжує Д. Беррі, зокрема у працях *Understanding Digital Humanities* (2012) та редакторському проєкті *Critical Digital Humanities*, де наголошується на необхідності філософського й політичного осмислення цифрових гуманітарних практик.

Важливий вимір критики Digital Humanities пов'язаний з аналізом соціальної нерівності. У статті Т. Макферсон «*Why Are the Digital Humanities So White?*» (2012) показано, що декларована відкритість і демократизація знання можуть супроводжуватися відтворенням расової, гендерної та

соціальної нерівності в межах цифрових гуманітарних спільнот. Отже, Digital Humanities постають як простір парадоксального поєднання просвітницької риторики доступності знання й фактичних механізмів виключення.

Філософські рамки осмислення Digital Humanities. Філософське осмислення Digital Humanities розгортається у межах критичної теорії та філософії техніки. Концепція публічної сфери Ю. Габермаса (*The Structural Transformation of the Public Sphere*, 1962/1989) уможлиблює аналіз метаморфози умов публічного існування гуманітарного знання в цифровому середовищі, де алгоритмічне ранжування й платформна модерація змінюють самі механізми раціональної критичної комунікації.

Аналітичний ресурс М. Фуко, зокрема його концепція дискурсивних формацій і архівів знання (*Археологія знання*, 1969), відкриває можливість осмислення цифрових архівів і баз даних як механізмів влади, що формують режими видимості й релевантності гуманітарного знання. У працях Б. Стіглера (*Technics and Time*, 1994/1998) та Ю. Хуея (*On the Existence of Digital Objects*, 2016) цифрові технології розглядаються як умови темпоральності, пам'яті й онтологічного статусу цифрових об'єктів гуманітарного знання.

Ключовою проблемою в цьому контексті є амбівалентність між нормативними ідеалами просвітницької раціональності й фактичними технічними умовами її реалізації. У цифровому середовищі ця амбівалентність загострюється через алгоритмічне опосередкування гуманітарного знання, що одночасно розширює доступ до культурних ресурсів і трансформує критерії публічності, істинності й критичності.

Концептуальна лакуна дослідження. Попри значний масив досліджень, наявні підходи до аналізу Digital Humanities залишаються фрагментованими. Соціологічні, інституційні й критичні дослідження не пропонують цілісного філософського осмислення Digital Humanities як простору трансформації просвітницьких ідеалів. Водночас сам проєкт Просвітництва в сучасних дискусіях часто постає або як об'єкт радикальної критики, або як риторичний

ресурс, без систематичного аналізу його переозначення в цифровому гуманітарному знанні.

Саме тому виникає потреба у філософській концептуалізації Digital Humanities як специфічної форми трансформації проєкту Просвітництва – не як його простого продовження і не як заперечення, а як поля, в якому універсальність знання, публічність і раціональність набувають нових, хай і внутрішньо суперечливих, форм. Заповнення цієї концептуальної лакуни, з акцентом на філософські інструменти (наприклад, фармакологічний підхід Б. Стіглера, коли ДН може розумітися як «цифровий фармакон» Просвітництва: ДН дають інструменти для універсального доступу (ліки), але водночас можуть вести до «пролетаризації» (отрута) – втрати знання, навичок і критичної автономії гуманітарія, що визначає теоретичну спрямованість та наукову новизну даного дослідження.

Запропонований у представленому дослідженні підхід також спирається на філософську традицію аналізу модерності й раціональності, розвинену у працях О. М. Перепелиці [Перепелиця, 2025], де особлива увага приділяється напруженню між універсалістськими претензіями розуму й конкретно-історичними умовами його функціонування. Саме ця перспектива дає змогу розглядати Digital Humanities як феномен, що актуалізує класичні філософські проблеми Просвітництва в новому технічно опосередкованому контексті.

Об'єктом дослідження є Digital Humanities як міждисциплінарне поле гуманітарного знання, що формується на перетині гуманітарних наук і цифрових технологій у сучасному науково-культурному контексті.

Предметом дослідження є концептуальні й епістемологічні взаємозв'язки між Digital Humanities і проєктом Просвітництва як інтелектуальною традицією, осмислені крізь призму трансформації просвітницьких ідеалів раціональності, універсальності знання та його публічності в контексті цифрової гуманітаристики.

Метою дослідження є визначення Digital Humanities як сучасного гуманітарного поля знання крізь призму проєкту Просвітництва, спрямоване

на виявлення концептуальних, епістемологічних і соціокультурних взаємозв'язків між цифровою гуманітаристикою й просвітницькими ідеалами раціональності, публічності та доступності знання.

Завдання дослідження:

1. Окреслити філософські засади проекту Просвітництва, релевантні для аналізу сучасних трансформацій гуманітарного знання.
2. Проаналізувати становлення й розвиток Digital Humanities як міждисциплінарного поля гуманітарних досліджень у контексті цифрової трансформації науки й культури.
3. Дослідити трансформації уявлень про раціональність у гуманітарному знанні в умовах цифрових методів аналізу.
4. Здійснити порівняльний аналіз просвітницьких і сучасних цифрових практик систематизації й поширення знання (зокрема, енциклопедичних проєктів і цифрових архівів).
5. Проаналізувати зміни у концепції публічної сфери в умовах цифрових комунікацій і цифрового виробництва знання.
6. Виявити критичні аспекти Digital Humanities у світлі філософської критики Просвітництва (проблеми цифрової нерівності, алгоритмічної раціональності, нових форм контролю).
7. Окреслити можливості й обмеження інтерпретації Digital Humanities як форми сучасного переосмислення просвітницьких ідеалів.

Теоретико-методологічна стратегія дослідження підпорядкована поставленій меті й виходить із філософської рефлексії гуманітарного знання в умовах цифрової трансформації. Методологія формується не як набір зовнішніх процедур, а як спосіб осмислення Digital Humanities зсередини їхніх власних пізнавальних і культурних настанов.

Проєкт Просвітництва у роботі виступає не історичним об'єктом реконструкції, а концептуальною рамкою, що дає змогу виявити сталі принципи гуманітарного мислення – раціональність, публічність,

універсальність знання – й простежити способи їх переозначення в цифровому гуманітарному середовищі.

Методологічна логіка дослідження спирається на діалектичний підхід як рамковий принцип, що дозволяє осмислити суперечливий характер взаємодії між просвітницькими ідеалами й цифровими трансформаціями сучасності та визначає загальну логіку дослідження й підхід до розв’язання поставлених завдань. У межах цієї загальної стратегії застосовується порівняльний метод – для зіставлення класичних просвітницьких моделей виробництва й поширення знання із сучасними цифровими гуманітарними практиками (завдання 4, 7); герменевтичний підхід – для інтерпретації текстів і концептів Digital Humanities у контексті їхнього соціокультурного функціонування та для концептуальної роботи з базовими категоріями цифрового гуманітарного пізнання (завдання 1, 2, 3); метод концептуального аналізу понять – для реконструкції філософських засад проекту Просвітництва та їх зв’язку з епістемологічними настановами цифрової гуманітаристики (завдання 1, 3); елементи дискурсивного аналізу – для виявлення структур влади й знання в цифровому середовищі та рефлексії трансформацій публічної сфери (завдання 5, 6). Сукупність застосованих методів забезпечує цілісне філософське осмислення Digital Humanities як сучасного гуманітарного феномена, що формується в напруженому діалозі з ідеалами й внутрішніми суперечностями проекту Просвітництва.

Наукова новизна дослідження полягає у визначенні й філософській концептуалізації Digital Humanities як сучасної форми трансформації проекту Просвітництва в умовах цифрової культури, що дає змогу виявити епістемологічні, соціально-політичні й нормативні зсуви гуманітарного знання в цифрову добу.

Уперше:

- здійснено цілісний філософський аналіз Digital Humanities не як сукупності цифрових методів, а як культурно й епістемологічно зумовленого

поля гуманітарного пізнання, що перебуває у концептуальному діалозі з проєктом Просвітництва;

- розроблено концепцію «цифрового Просвітництва» як аналітичну модель, що демонструє одночасне продовження й трансформацію класичних просвітницьких ідеалів раціональності, універсальності й публічності знання в умовах цифрових гуманітарних практик;

- запропоновано філософську інтерпретацію методологічних принципів Digital Humanities (зокрема distant reading, cultural analytics, data visualization) у контексті зміни типів раціональності – від лінійної та ієрархічної до мережевої, реляційної й процедурної;

- обґрунтовано підхід до аналізу цифрових архівів і бібліотек як функціональних аналогів просвітницьких енциклопедичних проєктів, що поєднують універсалістську настанову на систематизацію знання з новими формами його контекстуалізації та доступності;

- виявлено внутрішні діалектичні суперечності «цифрового Просвітництва», зокрема напруження між демократизацією доступу до знання й відтворенням цифрової нерівності, а також між розширенням можливостей критичного мислення й зростанням алгоритмічних форм контролю та управління знанням.

Теоретичне і практичне значення одержаних результатів.

Теоретичне значення дослідження полягає у розвитку філософії цифрової культури шляхом концептуального поєднання ідей проєкту Просвітництва з сучасними підходами Digital Humanities. Отримані результати сприяють поглибленню розуміння епістемологічних, нормативних і соціально-політичних наслідків цифровізації гуманітарного знання, а також уточненню ролі гуманістичних цінностей у контексті технологічного розвитку.

Результати дослідження можуть бути використані у подальших філософських дослідженнях цифрової культури, методології Digital Humanities, теорії публічної сфери, а також у міждисциплінарних студіях,

присвячених проблемам знання, раціональності й культури в умовах цифрової трансформації.

Практичне значення роботи полягає у можливості застосування її висновків у розробці й критичній оцінці цифрових гуманітарних проєктів, цифрових архівів і освітніх платформ, орієнтованих на демократизацію знання, розвиток критичного мислення й розширення публічного доступу до культурної спадщини. Матеріали дослідження можуть бути використані у викладанні курсів з філософії культури, філософії науки, цифрової гуманітаристики й теорії медіа.

Апробація результатів дослідження. Ключові положення дисертаційного дослідження були апробовані у формі доповідей на наукових конференціях, а також відображені у наукових публікаціях. Зокрема, результати дослідження були представлені на таких наукових заходах:

- XIX Харківські студентські філософські читання, (м. Харків, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, 2023).
- Всеукраїнська науково-практична конференція «Слобожанський гуманітарій – 2025», (м. Харків, Державний біотехнологічний університет, 2025).

Окремі результати дисертаційного дослідження були використані у складі авторського колективу під час підготовки навчального посібника «Риторика».

Практичне значення одержаних результатів. Результати дисертаційного дослідження можуть бути використані у викладанні курсів з філософії культури, філософії технологій, цифрової гуманітаристики, теорії медіа та філософської антропології, а також у межах освітніх програм, присвячених проблематиці цифрової культури та трансформацій гуманітарного знання. Отримані висновки можуть бути залучені під час розробки й критичної оцінки цифрових гуманітарних проєктів, цифрових архівів і освітніх платформ, орієнтованих на публічність, доступність знання та розвиток критичного мислення. Матеріали дослідження можуть також

служувати теоретичною основою для міждисциплінарних студій, що аналізують соціальні, культурні та епістемологічні наслідки цифрової трансформації науки й освіти.

Структура та обсяг дисертації визначені метою дослідження.

Дисертація складається зі вступу, чотирьох розділів, кожен з яких містить підрозділи, висновків до розділів, загальних висновків і списку використаних джерел. Загальний обсяг роботи – 224 сторінки, з них 187 сторінок основного тексту. Список використаних джерел містить 258 найменувань.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дослідження виконано в межах науково-дослідної теми кафедри теоретичної і практичної філософії імені професора Й. Б. Шада Навчально-наукового інституту філософії, культурології, політології Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна «Філософські інтерпретації світу: від класики до постсучасності» (№ д/р 0125U003337).

РОЗДІЛ 1 DIGITAL HUMANITIES: ФІЛОСОФСЬКА КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ ФЕНОМЕНУ

1.1. Генеалогія Digital Humanities

Історія формування Digital Humanities як окремого напрямку. Історія Digital Humanities як міждисциплінарного поля досліджень має глибоке коріння, що сягає середини ХХ століття. Перші систематичні спроби застосування обчислювальних методів до гуманітарних проблем датуються кінцем 1940-х – початком 1950-х років. Знаковою подією у передісторії цифрової гуманітаристики став проєкт отця Роберто Буза, який у 1949 році розпочав роботу над створенням конкордансу творів Томи Аквінського «Index Thomisticus» з використанням перфокарт ІВМ. Цей проєкт, що тривав кілька десятиліть, став першим масштабним застосуванням комп'ютерних технологій для аналізу текстів гуманітарного корпусу.

У 1960-х роках відбувається інституціоналізація нового напрямку, який тоді називали «humanities computing» (комп'ютерна обробка даних у гуманітарних науках). У 1966 році Джозеф Рабен заснував журнал «Computers and the Humanities», що став першим науковим виданням у цій галузі. Тоді ж виникають перші центри гуманітарної інформатики, зокрема, Centre for Literary and Linguistic Computing в Кембриджському університеті (1963) та Centre for Computing in the Humanities в Університеті Торонто (1986).

Важливим етапом у становленні Digital Humanities стала розробка стандарту кодування текстів TEI (Text Encoding Initiative) наприкінці 1980-х років. Цей проєкт, започаткований Асоціацією комп'ютерів і гуманітарних наук (ACH), Асоціацією обчислювальної лінгвістики (ACL) та Асоціацією літературних і лінгвістичних обчислень (ALLC), мав на меті створення універсального стандарту для представлення текстів у цифровому форматі. TEI став не просто технічним стандартом, але й теоретичним осмисленням проблем цифрової репрезентації текстів.

Термін «Digital Humanities» з'явився порівняно недавно, витіснивши попередні назви «humanities computing» або «computing in the humanities». Його широке вживання почалося після публікації збірника «A Companion to Digital Humanities» за редакцією Сьюзен Шрайбман, Джона Ансворта та Рея Сіменса у 2004 році. Ця термінологічна зміна відображала не просто ребрендинг, але й концептуальний зсув: від розуміння цифрових технологій як допоміжного інструменту для гуманітарних досліджень до усвідомлення фундаментальних епістемологічних і методологічних трансформацій, що відбуваються в гуманітарному знанні під впливом цифрових технологій.

Сучасний етап розвитку Digital Humanities характеризується інституційним зростанням і дисциплінарною диверсифікацією. З'являються спеціалізовані центри, навчальні програми, наукові журнали й конференції, присвячені різним аспектам цифрової гуманітаристики. Водночас відбувається розширення предметного поля: від початкового фокусу на аналізі текстів до роботи з різноманітними культурними артефактами – візуальними, аудіальними, просторовими даними. Крім того, зростає увага до теоретичного осмислення Digital Humanities, їхнього місця в ширшому контексті сучасної науки та культури.

Методологічні трансформації гуманітарного пізнання в цифрову епоху. Розвиток Digital Humanities супроводжується фундаментальними методологічними трансформаціями в гуманітарному пізнанні. Ці трансформації стосуються способів отримання, аналізу, інтерпретації та представлення знання в гуманітарних науках.

Перша ключова трансформація пов'язана з переходом від традиційних якісних методів до комбінованих підходів, що інтегрують якісний і кількісний аналіз. У праці «Distant Reading» Франко Моретті формулює концепцію «віддаленого читання» (distant reading) як принципову альтернативу герменевтичній моделі «близького читання» (close reading), що тривалий час визначала епістемологічний горизонт літературознавства. Віддалене читання передбачає аналіз великих корпусів текстів за допомогою обчислювальних

методів, у межах яких література постає не як сукупність унікальних творів, а як система зі структурними закономірностями й історично змінними патернами [Moretti, 2013].

Друга важлива методологічна трансформація стосується переходу від лінійних до мережових і багатовимірних моделей репрезентації знання. Традиційні гуманітарні тексти, що організовані лінійно, доповнюються або замінюються цифровими артефактами, що мають гіпертекстову, модульну, багатопланову структуру. На думку Джерома Макганна, цифрові форми репрезентації не лише розширюють технічні можливості представлення тексту, а й дозволяють по-новому схопити його багатовимірність, внутрішню структурну складність і контекстуальну насиченість, що принципово змінює умови гуманітарної інтерпретації [McGann, 2001].

Третя трансформація пов'язана зі зростанням ролі візуалізації як методу дослідження та представлення гуманітарного знання. Лев Манович у праці «Cultural Analytics» (2020) пропонує розглядати візуалізацію не як допоміжний ілюстративний засіб, а як повноцінний евристичний метод, здатний виявляти приховані патерни й структурні взаємозв'язки в масивах культурних даних. У цьому контексті візуалізація постає як форма аргументації та інструмент формулювання й перевірки дослідницьких гіпотез [Manovich, 2020].

Четверта трансформація стосується переосмислення процесу інтерпретації в гуманітарному знанні. У класичній гуманітарній традиції інтерпретація розглядалася як герменевтичний акт, що здійснюється дослідником на підставі занурення в історичний контекст, мовну традицію й смислові горизонти тексту. У межах Digital Humanities інтерпретація набуває іншого статусу, перетворюючись на складний процес взаємодії людини й алгоритму, в якому інтуїтивне розуміння поєднується з формальними моделями й обчислювальними процедурами. Як зазначає Джоанна Дракер у праці «Humanities Approaches to Graphical Display», цифрові форми візуалізації не можуть розглядатися як нейтральні або суто репрезентативні. Авторка наголошує на необхідності розробки «інтерпретативних» моделей візуального

представлення даних, які враховують перспективний, контекстуальний і суб'єктивний характер гуманітарного знання, на відміну від «реалістичних» моделей, які типові для природничих наук. Відтак, інтерпретація в Digital Humanities зміщується з рівня безпосереднього прочитання смислів на рівень *критичної роботи* з моделями, інтерфейсами й візуальними структурами, через які ці смисли стають доступними [Drucker, 2011].

П'ята методологічна трансформація пов'язана з переходом від індивідуальної до колаборативної моделі дослідження. Традиційно гуманітарні дослідження були індивідуальним підприємством, а основною формою представлення результатів була монографія. Digital Humanities, натомість, часто реалізуються як колаборативні проєкти, що об'єднують дослідників з різних дисциплін і інституцій. Це призводить до появи нових форм авторства і нових критеріїв оцінки наукової праці.

Ці методологічні трансформації не просто змінюють технічні аспекти дослідницької роботи, але й призводять до переосмислення фундаментальних епістемологічних засад гуманітарного знання. Вони піднімають питання про природу доказовості в гуманітарних науках, про співвідношення кількісних і якісних методів, про роль суб'єктивності й інтерсуб'єктивності у виробництві знання. У цьому контексті Digital Humanities постають не просто як нова методологія, але як простір для епістемологічних експериментів і філософської рефлексії.

Три хвилі розвитку Digital Humanities: від оцифрування до критичної теорії. Розвиток Digital Humanities часто розглядають через умовну модель кількох послідовних хвиль, кожна з яких фіксує домінування певного дослідницького фокусу й методологічних установок. Таку інтерпретацію запропонував Девід Беррі у праці *Understanding Digital Humanities*, де еволюція цифрової гуманітаристики осмислюється як рух від етапу оцифрування й інструментального застосування цифрових технологій до формування простору теоретичної й критичної рефлексії. Алан Лю, зі свого боку, не пропонуючи жорсткої періодизації, проблематизує цю еволюцію,

наголошуючи на асиметрії між методологічною інноваційністю Digital Humanities і браком розгорнутої критичної теорії, що супроводжує їхній розвиток [Berry, 2012; Liu, 2013].

Перша хвиля Digital Humanities (1950-і – 1990-і роки) характеризувалася фокусом на оцифруванні й інфраструктурі. Головним завданням першої хвилі було перенесення гуманітарних матеріалів (текстів, зображень, артефактів) у цифровий формат і розробка інструментів для їхнього аналізу. До ключових здобутків цього періоду належать: 1) створення цифрових корпусів текстів, як-от проєкт Perseus Digital Library (заснований у 1985 році), що зібрав тексти класичної грецької та римської літератури; 2) розробка стандартів кодування текстів, зокрема TEI (Text Encoding Initiative); 3) створення перших комп'ютерних інструментів для аналізу текстів, зокрема TACT (Text Analysis Computing Tools).

Теоретичній фундамент раннього етапу цифровізації гуманітарного знання базувався на прагматичному технократизмі. Цифрова технологія мислилася як онтологічно нейтральний інструмент – апаратне розширення, що оптимізує ефективність традиційних методів, не деформуючи їхню фундаментальну природу. У межах такого «інструментального» розуміння комп'ютер поставав лише як засіб автоматизації рутинних операцій, що уможлиблював масштабування аналізу без перегляду епістемологічних засад самої дисципліни [McCarty, 2005]. Цей період характеризувався «прозорістю» інструменту: вважалося, що обчислювальна логіка не втручається у структуру смислу, а лише прискорює його виявлення. Відтак, перша хвиля зафіксувала суто функціональну конвергенцію, де технологія залишалася на периферії гуманітарної рефлексії, виконуючи роль технічного сервісу, а не суб'єкта пізнання.

Друга хвиля Digital Humanities (2000-і – 2010-і роки) ознаменувалася переходом від оцифрування до аналізу й інтерпретації. На цьому етапі фокус зміщується з створення цифрових ресурсів на розробку нових методів аналізу, що використовують можливості цифрових технологій для отримання нових

знань. Характерними рисами другої хвилі стали: 1) розвиток методів комп'ютерного аналізу текстів: стилOMETрія, тематичне моделювання, мережевий аналіз; 2) виникнення нових форм наукової комунікації та публікації: цифрові видання, інтерактивні візуалізації, мультимедійні проєкти; 3) інституціоналізація Digital Humanities як окремого напрямку з власними центрами, журналами, конференціями й навчальними програмами.

Теоретичні засади другої хвилі характеризуються усвідомленням того, що цифрові методи не просто підвищують ефективність гуманітарних досліджень, але й трансформують їхню епістемологічну природу. Зокрема в цьому контексті Кетрін Гейлз у праці «How We Think: Digital Media and Contemporary Technogenesis» досліджує, як цифрові технології змінюють когнітивні процеси й практики читання, писання, аргументації [Hayles, 2012, p. 45].

Третя хвиля Digital Humanities (2010-і – дотепер) характеризується критичним поворотом і інтеграцією теоретичних перспектив. На цьому етапі Digital Humanities виходять за межі суто методологічних питань і звертаються до ширших соціальних, політичних і етичних проблем, пов'язаних з цифровими технологіями. Ключові характеристики третьої хвилі: 1) критичний аналіз ідеологічних і епістемологічних засад цифрової гуманітаристики; 2) увага до проблем цифрової нерівності, гендерної, расової та класової репрезентації в цифрових архівах і проєктах; 3) розвиток «критичних цифрових гуманітарних наук» (critical digital humanities), що інтегрують методи Digital Humanities з підходами критичної теорії, постколоніальних студій, феміністичної теорії.

Теоретичні засади третьої хвилі характеризуються інтеграцією технологічних підходів із критичною теорією. Як зазначає Алан Лю у програмній статті «Where Is Cultural Criticism in the Digital Humanities?», Digital Humanities потребують культурної критики, яка б дозволила осмислити їхню роль у ширших соціальних і політичних контекстах неоліберального університету й технокапіталізму [Liu, 2012]. Інструментарій Digital Humanities

трансформується з архівно-дескриптивної практики в критичну аналітику деструктивних соціальних феноменів. Обчислювальні методи в поєднанні з герменевтичною експертизою дають змогу реконструювати онтологічну архітектуру мови ворожнечі в цифровому просторі.

Цифрові методи виявляють не фрагментарні висловлювання, а структурну логіку токсичних наративів: динаміку їхнього поширення, латентні зв'язки між дискурсивними стратегіями й роль алгоритмічних систем у масштабуванні агресії як форми символічного насильства. Методологічна діалектика сторителінгу (якісна герменевтика індивідуальних наративів) і обчислювальної дедукції (виявлення статистичних аномалій у великих масивах даних) розкриває не лише присутність конфліктного контенту, а його внутрішню логіку, соціокультурні корені й механізми впливу на колективну свідомість. Digital Humanities постає як критична інтелектуальна практика деконструкції маніпуляцій і конституювання інклюзивної цифрової публічної сфери.

Важливо зазначити, що ця модель трьох хвиль є аналітичним інструментом, а не строгою періодизацією. На практиці різні «хвилі» Digital Humanities співіснують і взаємодіють між собою. Проекти оцифрування продовжуються паралельно з розвитком аналітичних методів і критичної рефлексії. Крім того, розвиток Digital Humanities відбувається нерівномірно в різних географічних і дисциплінарних контекстах.

Філософські дебати про цифрову гуманітаристику. Розвиток Digital Humanities супроводжується інтенсивними філософськими дебатами, що охоплюють широке коло епістемологічних, онтологічних, етичних і соціально-політичних питань. Ці дебати є не просто теоретичними рефлексіями над практикою Digital Humanities, але й важливою складовою самоідентифікації цього поля, визначення його місця в сучасному інтелектуальному ландшафті.

Епістемологічні дебати зосереджені навколо питань про природу знання, що продукується в Digital Humanities, про співвідношення кількісних і якісних методів, про формалізацію інтерпретативних практик. Ключове

питання, що виникає в цьому контексті: чи є Digital Humanities новою епістемологією, що пропонує альтернативу традиційним герменевтичним підходам, чи лише розширенням традиційного гуманітарного інструментарію?

Стефан Рамзай у праці «Reading Machines: Toward an Algorithmic Criticism» стверджує, що комп'ютерні методи не повинні розглядатися як заміна традиційної герменевтики, але як її доповнення, що дозволяє виявляти нові рівні значення в текстах [Ramsay, 2011]. Він пропонує концепцію «алгоритмічної критики», що поєднує формальні методи з герменевтичною традицією. На противагу наївному інструменталізму, сучасна методологія наполягає на необхідності розробки специфічної «цифрової герменевтики». Її завданням є не просто технічне засвоєння нових засобів аналізу, а глибоке осмислення онтологічної специфіки цифрових об'єктів. Цифрові методи ніколи не є епістемологічно нейтральними; вони імпліцитно містять у собі певні теоретичні пресупозиції та алгоритмічні упередження, що докорінно структурують фінальний результат дослідження.

Замість ілюзії «прозорості» інструменту, цифрова герменевтика пропонує режим постійної критичної рефлексії над самою архітектурою методу. Це означає розуміння того, що будь-який програмний код або аналітичний алгоритм є формою «застиглої теорії», яка наперед визначає горизонт очікувань дослідника. Відтак, гуманітарна критика має бути спрямована на деконструкцію цих вбудованих припущень, перетворюючи «чорну скриньку» алгоритму на простір свідомої інтерпретації. Така епістемологічна пильність дає змогу зберегти герменевтичну глибину гуманітаристики в умовах тотальної обчислюваності даних.

Онтологічні дебати стосуються природи цифрових об'єктів, їхнього статусу як культурних артефактів і репрезентацій. Джон Ансворт у праці «What is Humanities Computing and What is Not?» розглядає цифрові об'єкти як «формальні моделі», що репрезентують гуманітарні феномени у структурований, обчислювальний спосіб [Unsworth, 2002]. Він підкреслює, що

ці моделі завжди є неповними і неоднозначними, але саме ця неповнота робить їх цінними дослідницькими інструментами.

Джоанна Дракер у праці «Graphesis: Visual Forms of Knowledge Production» розвиває критику «наївного реалізму» в візуальних репрезентаціях даних [Drucker, 2014, p. 125–130]. Вона наголошує на «перформативній» природі цифрових візуалізацій, які не просто відображають, але активно конструюють об'єкти знання. Дракер пропонує концепцію «спекулятивних обчислень» (speculative computing), що підкреслює інтерпретативний, контекстуальний характер гуманітарного знання.

Етичні дебати фокусуються на проблемах цифрової етики, конфіденційності, інтелектуальної власності, етичної відповідальності дослідників Digital Humanities. Джеффри Боукер і Сьюзен Лі Стар у праці «Sorting Things Out: Classification and Its Consequences» звертають увагу на етичні та політичні наслідки класифікаційних систем, що використовуються в цифрових архівах і базах даних [Bowker & Star, 1999]. Вони показують, як ці системи можуть відтворювати і закріплювати існуючі соціальні нерівності.

Сафія Нобл у резонансній праці «Algorithms of Oppression» демонструє, як алгоритми пошуку і класифікації можуть відтворювати расові і гендерні упередження, впливаючи на видимість і репрезентацію маргіналізованих груп у цифровому просторі [Noble, 2018]. Ця критика має безпосереднє відношення до практики Digital Humanities, яка також спирається на алгоритми класифікації і пошуку.

Соціально-політичні дебати зосереджені на питаннях влади, репрезентації, доступу до цифрових ресурсів і технологій. Алан Лю у статті «Where Is Cultural Criticism in the Digital Humanities?» [Liu, 2012, p. 491] закликає до розвитку критичної перспективи, що дозволила б аналізувати зв'язки між Digital Humanities і ширшими соціально-економічними структурами неоліберального університету і технокапіталізму. Елізабет Лощ, Джасмін Насім, Джонатан Сьюелл і інші автори у збірнику «Debates in the Digital Humanities» [Losh et al., 2016] порушують питання про демократизацію

Digital Humanities, про необхідність розширення доступу до цифрових ресурсів і технологій за межі елітних академічних інституцій.

Важливою лінією дебатів є питання про глобальну географію Digital Humanities. Доменіко Фіормонте у праці «Digital Humanities from a Global Perspective» критикує англо-американську гегемонію в цифровій гуманітаристиці і закликає до розвитку «глобальних Digital Humanities», що враховували б різноманітність мовних, культурних і епістемологічних традицій [Fiormonte, 2016]. Ці філософські дебати не є абстрактними теоретичними дискусіями, але мають безпосередній вплив на практику Digital Humanities. Вони впливають на вибір дослідницьких питань, методів, способів представлення результатів, на інституційні форми організації цифрової гуманітаристики. Водночас, ці дебати часто виходять за межі суто академічних дискусій і стосуються ширших питань про роль цифрових технологій у сучасній культурі й суспільстві.

Отже, філософські дебати про Digital Humanities є важливим простором рефлексії не лише про методологічні аспекти цифрової гуманітаристики, але й про фундаментальні епістемологічні, етичні та політичні питання цифрової епохи. Ці дебати демонструють, що Digital Humanities є не просто технічною дисципліною, але й простором філософського осмислення взаємозв'язків між технологією, культурою і знанням.

1.2. Епістемологічні засади Digital Humanities

Трансформація об'єкта гуманітарного пізнання в цифровому середовищі. Фундаментальною епістемологічною проблемою Digital Humanities є трансформація об'єкта гуманітарного пізнання в цифровому середовищі. Класичні гуманітарні науки зазвичай працювали з матеріальними артефактами (рукописами, книгами, творами мистецтва, історичними документами) або з нематеріальними, але безпосередньо доступними культурними феноменами, такими як усна традиція, ритуали, соціальні

практики. У цифровому середовищі ці об'єкти зазнають суттєвих трансформацій, що ставить перед дослідниками нові епістемологічні виклики.

Перша ключова трансформація пов'язана з дематеріалізацією об'єктів дослідження. Як зазначає Н. Кетрін Гейлз, цифровий текст, на відміну від друкованого, існує не як фізичний артефакт, а як динамічна послідовність кодів, що актуалізуються в процесі взаємодії програмного забезпечення і апаратних засобів [Hayles, 2005, p. 31–32]. Ця дематеріалізація має важливі наслідки для розуміння природи тексту й інших культурних артефактів. Маттео Д'Анджело у дослідженні «Materialism and Digitality: Reflections on Digital Texts» показує, що цифровий текст втрачає стабільність і фіксованість, характерні для друкованого тексту, і набуває флюїдності, варіативності, потенційної нескінченності [D'Angelo, 2018].

Друга трансформація стосується мультимодальності цифрових об'єктів. На відміну від традиційних гуманітарних об'єктів, які переважно існували в одному медіальному форматі (текст, зображення, звук), цифрові об'єкти часто є мультимодальними, поєднуючи різні форми медіа. Гюнтер Кресс у праці «Multimodality: A Social Semiotic Approach to Contemporary Communication» показує, як ця мультимодальність змінює процеси продукування і сприйняття смислів у цифровому середовищі. Ця трансформація вимагає від дослідників розробки нових методологічних підходів, здатних аналізувати складні мультимодальні ансамблі [Kress, 2010, p. 32–36 та p. 103].

Третя трансформація пов'язана з процесуальністю цифрових об'єктів. Ноа Вордріп-Фруїн у праці «Reading Digital Literature: Surface, Data, Interaction, and Expressive Processing» наголошує, що цифрові тексти є не просто статичними репрезентаціями, але процесами, що розгортаються в часі. Ця процесуальність змінює онтологічний статус тексту: він стає подією, а не об'єктом [Wardrip-Fruin, 2009]. Метью Кіршенбаум у книзі «Mechanisms: New Media and the Forensic Imagination» детально аналізує, як матеріальність цифрових об'єктів проявляється не на рівні безпосереднього сприйняття, а на

рівні технічних процесів, що відбуваються у комп'ютерних системах [Kirschenbaum, 2008].

Четверта трансформація стосується мережевої природи цифрових об'єктів. Джанет Мюррей у праці «Hamlet on the Holodeck» визначає процедурність, партиципативність, просторовість і енциклопедичність як ключові властивості цифрових середовищ. Ці властивості змінюють не лише структуру, але й функціонування культурних артефактів, інтегруючи їх у складні мережі взаємозв'язків [Murray, 1997]. Бруно Латур у статті «Networks, Societies, Spheres – Reflections of an Actor-Network Theorist» пропонує використовувати акторно-мережеву теорію для аналізу цифрових об'єктів як гетерогенних ансамблів людських і нелюдських агентів [Latour, 2010].

П'ята трансформація пов'язана з алгоритмічністю цифрових об'єктів. Ліз Лош у праці «Virtualpolitik» показує, як алгоритми і програмні платформи стають активними агентами у виробництві і циркуляції культурних артефактів. Ця алгоритмічність змінює традиційні уявлення про авторство, інтенціональність, автентичність, що лежать в основі гуманітарного пізнання [Losh, 2009, p. 47–50].

Зазначені трансформації призводять до фундаментального переосмислення природи гуманітарного об'єкта. Всупереч поширеним уявленням про «дематеріалізацію» знання в епоху цифри, матеріальність не зникає, а зазнає складної онтологічної реконфігурації. Вона переміщується з площини фізичного носія (паперу, полотна) у простір технологічних інфраструктур, програмного коду й інтерфейсних рішень. Цифровий об'єкт постає не як абстрактна ідея, а як матеріально-технічний ансамбль, де кожен рядок коду й кожен апаратний рівень накладає власні обмеження та можливості на процес пізнання.

Це вимагає розробки епістемології цифрової матеріальності, здатної аналізувати «фізику» цифрового знання. У такій перспективі інтерфейс розглядається не як прозора плівка між користувачем і даними, а як активна зона матеріального спротиву й структурування смислу. Матеріальність у

Digital Humanities – це динамічний процес взаємодії між електричними сигналами, логічними брамами алгоритмів і фізичними серверами, що разом утворюють «тіло» сучасної культури. Розуміння цієї прихованої архітектури дає змогу гуманітаріям уникнути ілюзії безтілесності цифрового світу й усвідомити реальні екологічні, політичні й технічні межі цифрового знання.

Ці трансформації ставлять перед Digital Humanities важливі епістемологічні питання: Як можливе пізнання об'єктів, що існують у цифровому форматі? Якими методами можна досліджувати цифрові артефакти, враховуючи їхню процесуальність, мережевість, алгоритмічність? Як співвідносяться традиційні герменевтичні підходи з новими комп'ютерними методами аналізу? Ці питання складають ядро епістемологічної проблематики Digital Humanities.

Методологічні принципи Digital Humanities: масштаб, формалізація, обчислення. Епістемологічні трансформації об'єкта гуманітарного пізнання в цифровому середовищі супроводжуються розробкою нових методологічних принципів і підходів. На відміну від традиційних гуманітарних наук, що спиралися переважно на герменевтичні, інтерпретативні методи, Digital Humanities розвивають принципи, запозичені частково з природничих наук і комп'ютерних дисциплін, але адаптовані до специфіки гуманітарного знання.

Принцип масштабу є одним з фундаментальних методологічних принципів Digital Humanities. Він пов'язаний з можливістю опрацювання великих обсягів даних, недоступних для традиційного гуманітарного аналізу. У «Conjectures on World Literature» Моретті артикулював *distant reading* – підхід, який свідомо протиставляється класичному *close reading*. Віддалене читання фокусується на виявленні макропатернів і тенденцій у великих корпусах текстів, а не на детальному аналізі окремих творів [Moretti, 2000].

Метью Джоккерс у праці «Macroanalysis: Digital Methods and Literary History» розвиває цей підхід, показуючи, як аналіз великих текстових корпусів дозволяє виявляти закономірності літературної еволюції, недоступні за традиційного аналізу. Він пропонує розглядати великі дані не як заміну, а як

доповнення до традиційних методів літературознавства, що дає змогу верифікувати існуючі теорії і висувати нові гіпотези [Jockers, 2013, p. 27–29].

Лев Манович у праці «Cultural Analytics» розширює принцип масштабу на аналіз візуальних і аудіовізуальних даних, пропонуючи методи дослідження великих колекцій зображень, відео, інтерактивних медіа. Він показує, як масштабування гуманітарного аналізу дозволяє виявляти патерни культурної еволюції на різних рівнях: від стилістичних особливостей окремих авторів до глобальних тенденцій розвитку медіа [Manovich, 2020].

Принцип формалізації передбачає переклад гуманітарних концептів і категорій у формальні моделі, доступні для комп'ютерного опрацювання. Джон Ансворт у статті «What is Humanities Computing and What is Not?» визначає формалізацію як ключову характеристику гуманітарної інформатики, що відрізняє її від традиційних гуманітарних підходів [Unsworth, 2002].

Вілард Маккарті у праці «Humanities Computing» розвиває концепцію «моделювання» як центрального епістемологічного поняття Digital Humanities. Він розглядає комп'ютерні моделі не як нейтральні репрезентації гуманітарних об'єктів, а як «маніпулятивні артефакти», що дають змогу експериментувати з культурними даними і перевіряти інтерпретативні гіпотези [McCarty, 2005].

Алан Лю показує, як формалізація культурних даних пов'язана з ширшими процесами «формалізації знання» у постіндустріальному суспільстві. Він звертає увагу на те, що формалізація має не лише епістемологічний, але й соціально-політичний вимір, пов'язаний з логікою «раціоналізації» і «оптимізації» у неоліберальному університеті [Liu, 2004].

Принцип обчислення полягає у застосуванні алгоритмічних методів для аналізу і інтерпретації культурних даних. Стівен Рамзай пропонує концепцію «алгоритмічної критики», що поєднує комп'ютерні методи аналізу з традиційною літературною критикою. Він показує, як обчислювальні методи можуть використовуватися не для «об'єктивного» аналізу текстів, а для генерування нових інтерпретативних перспектив [Ramsay, 2011].

Девід Беррі досліджує філософські аспекти обчислення як культурної практики. Він зауважує, що обчислювальні методи змінюють не лише способи дослідження, але й самі об'єкти гуманітарного знання, трансформуючи їх у обчислювані ансамблі [Berry, 2011]. У межах цифрової трансформації знання база даних постає не просто технічним засобом збереження інформації, а фундаментальною епістемологічною категорією. Вона репрезентує специфічну модель світу, де реальність постає не як завершена оповідь (наратив), а як сукупність дискретних, реляційних елементів, відкритих для нескінченних перекомбінацій.

Структура бази даних безпосередньо формує способи концептуалізації гуманітарних об'єктів. Перехід від лінійного тексту до бази даних означає відмову від жорсткої ієрархії та фіксованих сенсів на користь мережевої архітектури, де зв'язки між об'єктами встановлюються динамічно через запити й алгоритми фільтрації. Така епістемологічна модель диктує нову логіку дослідження: об'єкт пізнання більше не сприймається як статична одиниця, а постає як динамічний вузол у системі відносин.

Відтак, архітектура бази даних – її таблиці, поля й типи зв'язків – є невидимим «цифровим ап'іорі», що наперед визначає, які аспекти гуманітарного об'єкта будуть видимими, а які – залишаться поза межами обчислювальної системи. Розуміння бази даних як символічної форми створює умови для критичного осмислення того, як технічні параметри структуризації даних *моделюють* саму структуру нашого мислення про культуру й історію.

Важливо наголосити, що обчислювальні методи й алгоритмічні процедури не є епістемологічно нейтральними інструментами. Кожен методологічний вибір – від способу структурування бази даних до вибору параметрів візуалізації – неминуче містить у собі імпліцитні теоретичні припущення, які структурують об'єкт дослідження ще до початку самого аналізу.

Це вимагає від гуманітарія особливої форми критичної рефлексії, де об'єктом дослідження стає не лише сам матеріал, а й той інструментарій, крізь

який цей матеріал сприймається. Алгоритми в цьому контексті виступають як «застигла теорія»: вони втілюють у коді специфічні логічні й ідеологічні структури, що можуть непомітно підміняти собою складність гуманітарного феномену.

Відтак, «цифрова зрілість» дослідження виявляється у здатності експлікувати ці приховані припущення. Розуміння методу як форми активного втручання в об'єкт пізнання дає змогу уникнути ілюзії «чистої об'єктивності» та перетворити цифрову гуманітаристику на простір свідомого, інтелектуально прозорого виробництва знання. Недарма Тара Макферсон у праці «Critical Theory and the Digital» застерігає від «методологічного фетишизму» в Digital Humanities і закликає до інтеграції комп'ютерних методів з критичною теорією, що дозволила б аналізувати соціальні, політичні й ідеологічні виміри цифрових методологій [McPherson, 2014]. Відтак, методологічні принципи Digital Humanities не просто розширюють інструментарій гуманітарних наук, але трансформують саму природу гуманітарного пізнання, змінюючи способи концептуалізації, дослідження і репрезентації культурних феноменів.

Проблема об'єктивності та інтерпретації в Digital Humanities.

Одним із центральних епістемологічних питань Digital Humanities є проблема співвідношення об'єктивності й інтерпретації. Традиційні гуманітарні науки, особливо після герменевтичного і лінгвістичного поворотів, значною мірою відмовилися від претензій на об'єктивність, визнаючи ключову роль інтерпретації, контексту і *суб'єктивної позиції дослідника* у виробництві знання. Digital Humanities, з їхнім акцентом на кількісних методах, формалізації і обчисленні, часто сприймаються як спроба *повернути об'єктивність* у гуманітарне пізнання. Однак це протиставлення є надмірним спрощенням складних епістемологічних відносин між кількісними і якісними методами, об'єктивністю й інтерпретацією в Digital Humanities.

Як доводить Вілард Маккарті, комп'ютерне моделювання в межах Digital Humanities спрямоване не на фіксацію «об'єктивних» фактів, а на створення експериментального простору для перевірки й розгортання складних

гуманітарних гіпотез. Він порівнює комп'ютерні моделі з «моделями суден», які є не міметичними репрезентаціями, а експериментальними артефактами, що дозволяють перевіряти гіпотези і виявляти нові аспекти досліджуваних феноменів [McCarty, 2005, p. 24–27].

Стефан Сінклер і Джеффри Роквел у праці «Hermeneutica: Computer-Assisted Interpretation in the Humanities» розвивають концепцію «герменевтики, опосередкованої комп'ютером» (computer-assisted hermeneutics). Вони показують, як комп'ютерні інструменти можуть бути інтегровані в герменевтичний процес, розширюючи можливості інтерпретації, а не замінюючи її кількісним аналізом [Sinclair & Rockwell, 2016].

Проблема об'єктивності в Digital Humanities має кілька аспектів. Перший аспект стосується статусу даних. Джоанна Дракер у статті «Humanities Approaches to Graphical Display» критикує «наївний реалізм», характерний для багатьох візуалізацій даних у Digital Humanities. Вона наголошує, що дані не є «даними» у буквальному значенні (від лат. *datum* – «те, що дано»), а є «взятими» (лат. *capta* – «те, що взято»), тобто конструйованими в процесі дослідження. Ця конструйованість даних підриває претензії на об'єктивність, характерні для позитивістських підходів [Drucker, 2011]. Крістін Боргман і Тобі Міллер у статті «The Digital Humanities: Quantification, Objectivity, and Positivism» до того ж застерігають від «нового позитивізму» в Digital Humanities. Вони показують, як акцент на кількісних методах і «об'єктивних» даних може призводити до нехтування соціальними, політичними й етичними аспектами гуманітарного пізнання [Borgman & Miller, 2015].

Другий аспект проблеми стосується *алгоритмічної об'єктивності*. Тара Макферсон у праці «Critical Theory and the Digital» наголошує, що алгоритми, які використовуються для аналізу даних у Digital Humanities, не є нейтральними, але імпліцитно містять певні теоретичні припущення і культурні упередження. Вона закликає до «критичної технічної практики», що поєднувала б технічні навички з критичною рефлексією [McPherson, 2014].

Фундаментальні трансформації пізнавальних практик безпосередньо корелюють із глобальним «обчислювальним поворотом» (*computational turn*) у сучасній культурі. Цей процес не обмежується лише впровадженням нових технічних інструментів; він радикально переосмислює саму онтологію гуманітарного знання. У межах цього повороту обчислювальні процеси стають не просто засобом аналізу, а інфраструктурною умовою можливості сучасного мислення [Berry & Fagerjord, 2017].

Обчислювальний поворот трансформує тріаду «об'єкт–суб'єкт–метод». Об'єкти пізнання стають цифровими за походженням (*born-digital*), що вимагає від дослідника відмови від позиції зовнішнього спостерігача на користь *участі* у складних людино-машинних конфігураціях. Виробництво знання за таких умов більше не є актом індивідуальної рефлексії, а постає як *ефект взаємодії* між когнітивними здатностями людини й операційною логікою програмного забезпечення. Отже, відносини між людиною і машиною переходять із площини «користувач–інструмент» у площину спільного виробництва смислу, де алгоритмічні структури стають невід'ємною частиною суб'єктивності дослідника.

Третій аспект проблеми стосується *інтерпретативної ролі дослідника*. Енн Бердік, Джоанна Дракер і інші автори у маніфесті «Digital Humanities» наголошують, що інтерпретація залишається центральною практикою Digital Humanities, навіть у проєктах, що спираються на кількісні методи. Вони пропонують розглядати Digital Humanities не як заміну, а як розширення традиційної гуманітаристики, що інтегрує різні методологічні підходи [Burdick et al., 2012].

Одним із найбільш гострих епістемологічних викликів сучасної гуманітаристики є загроза «літературного сцієнтизму» – тенденції до абсолютизації кількісних методів як єдиного валідного критерію істини. У такій парадигмі складність і багатозначність гуманітарного об'єкта ризикують бути нівельованими через їхнє зведення до статистичних закономірностей. Цей «цифровий редукціонізм» ігнорує той факт, що сенс художнього або

історичного тексту не є сумою його складників, а виникає у *нелінійному просторі інтерпретації*, який чинить фундаментальний спротив повній алгоритмізації.

Об'єктивістська ілюзія «чистих даних» часто приховує герменевтичну порожнечу: акцент на зовнішніх патернах (частотність слів, мережеві зв'язки, дистрибуція тем) може підмінити собою дослідження внутрішньої етичної та естетичної напруги твору. Математизація знання без належної філософської рефлексії перетворює текст на «інформаційний масив», позбавляючи його статусу унікальної події буття.

Відтак, розвиток цифрових методів потребує *постійного усвідомлення* їхніх *епістемологічних меж*. Справжня «цифрова зрілість» гуманітаристики полягає не у відмові від алгоритмів, а у здатності інтегрувати обчислювальну потужність у структуру традиційного критичного мислення. Це передбачає збереження дистанції між інформацією (як об'єктом обробки) та розумінням (як актом людського духу), де алгоритм виступає *лише засобом* для виявлення нових горизонтів інтерпретації, а не її фінальним результатом.

Альтернативою традиційному прагненню до універсальної об'єктивності в Digital Humanities постає концепція «ситуйованого знання». Спираючись на феміністську епістемологію, цей підхід деконструює міф про «погляд з нікуди» – ілюзію того, що комп'ютерні методи забезпечують безсторонній, нейтральний доступ до реальності. Натомість наголошується на неминучій *позиційності* дослідника та *парціальності* (частковості) будь-якого знання, навіть якщо воно отримане за допомогою складних алгоритмічних обчислень.

У цій перспективі дані не сприймаються як сира, об'єктивна даність. Вони завжди є результатом специфічних соціальних, технічних і інституційних виборів: що саме вимірювати, як класифікувати й за якими параметрами аналізувати. Визнання цієї заангажованості не послаблює науковість дослідження, а навпаки – робить його більш рефлексивним і етично відповідальним.

Замість претензії на абсолютну істину, цифрова гуманітаристика, що базується на принципах ситуйованості, пропонує прозорість методологічних позицій. Це дозволяє враховувати контекст створення даних і видимість тих груп чи смислів, які часто залишаються поза межами стандартних алгоритмічних моделей. Такий підхід перетворює цифрові методи з інструментів «холодної об'єктивації» на засоби критичного пізнання, де суб'єктивність дослідника й операційність машини вступають у чесний, відкритий діалог [див.: D'Ignazio & Klein, 2020].

Отже, проблема об'єктивності й інтерпретації в Digital Humanities не зводиться до простого протиставлення кількісних і якісних методів. Вона вимагає розробки нової епістемології, що враховувала б складні взаємозв'язки між формалізацією і інтерпретацією, об'єктивністю і суб'єктивністю, людським і машинним у цифровому гуманітарному пізнанні.

Цифрові моделі як нова форма теоретизування. Важливим аспектом епістемології Digital Humanities є розуміння цифрових моделей не просто як інструментів аналізу, але як специфічних форм теоретизування. Традиційно в гуманітарних науках теорія артикулювалася переважно через дискурсивні форми: концептуальні побудови, наративи, аргументативні структури. У Digital Humanities з'являються нові форми теоретизування, пов'язані зі конструюванням і дослідженням цифрових моделей культурних феноменів.

У концепції Віларда Маккарті моделювання постає наріжним каменем пізнавального процесу в цифровій гуманітаристиці. Автор трактує моделі як прикладні репрезентації, підкреслюючи, що вони завжди зумовлені конкретними завданнями й певною теоретичною позицією дослідника. Маккарті виділяє два типи моделей: «симулятивні» (simulative), що прагнуть відтворити певні аспекти досліджуваного феномена, і «експериментальні» (experimental), що дозволяють дослідникам маніпулювати параметрами, перевіряти гіпотези, виявляти закономірності [McCarty, 2005].

Девід Беррі у праці «The Philosophy of Software» розвиває концепцію «обчислювального мислення» (computational thinking) як нової форми

теоретизування. Він показує, як обчислювальні моделі змінюють не лише способи аналізу, але й саме розуміння культурних феноменів, трансформуючи їх в обчислювані ансамблі [Berry, 2011].

Лев Манович у статті «Cultural Analytics: Visualizing Cultural Patterns in the Era of «More Media»» пропонує розглядати візуалізацію даних не просто як ілюстративний інструмент, але як евристичний метод, що дає змогу виявляти приховані патерни і взаємозв'язки в культурних даних. Візуалізація стає формою аргументації, способом формулювання і перевірки гіпотез [Manovich, 2009].

Важливою особливістю цифрових моделей як форм теоретизування є їхня процесуальність. Ноа Вордріп-Фруїн у «Expressive Processing: Digital Fictions, Computer Games, and Software Studies» показує, як процесуальна риторика цифрових артефактів створює нові можливості для теоретичного осмислення культурних феноменів. Він звертає увагу на те, що цифрові моделі не просто репрезентують, але активно симулюють досліджувані процеси, дозволяючи дослідникам експериментувати з різними параметрами і сценаріями [Wardrip-Fruin, 2009].

Марк Семпл і Стівен Рамзай у статті «Development and Debugging» пропонують розглядати програмування як форму теоретизування. Вони показують, як процес розробки програмного забезпечення, включаючи такі практики, як рефакторинг, модуляризація, дебагінг, може бути зрозумілий як особлива форма концептуальної роботи, що має теоретичну значущість [Sample & Ramsay, 2017].

Юк Хуей у дослідженні «Recursivity and Contingency» пропонує концепцію «цифрових об'єктів» як складних рекурсивних структур, що організують знання в мережевих середовищах. Він обґрунтовує, що мережеві моделі в Digital Humanities не є статичними схемами, а функціонують як динамічні системи, де взаємодія між алгоритмічною рекурсією та випадковістю (contingency) створює нові умови для виробництва гуманітарного знання [Hui, 2019].

Особливістю цифрових моделей як форм теоретизування є їхня *експліцитність*. Стефан Сінклер і Стівен Рамзай у праці «Text Analysis with R for Students of Literature» наголошують, що комп'ютерні моделі вимагають експліцитної артикуляції всіх припущень і параметрів, що лежать в їхній основі. Ця експліцитність може розглядатися як перевага порівняно з традиційними формами теоретизування, які часто спираються на імпліцитні припущення [Sinclair & Ramsay, 2016].

Водночас цифрові моделі як форми теоретизування мають свої обмеження. Алан Лю у статті «Theses on the Epistemology of the Digital» звертає увагу на те, що цифрові моделі часто оперують у рамках «епістемологічної інфраструктури», яка залишається неявною і нерефлексованою. Він закликає до критичного аналізу цієї інфраструктури, який би виявляв її ідеологічні, історичні, соціальні передумови [Liu, 2014].

Джоанна Дракер у праці «Graphesis: Visual Forms of Knowledge Production» пропонує розрізнити «репрезентативні» (realist) і «перформативні» (performative) моделі. Репрезентативні моделі прагнуть об'єктивно відображати досліджувані феномени, тоді як перформативні моделі активно конструюють об'єкти знання в процесі моделювання. Вона закликає до розвитку перформативних моделей, які б враховували інтерпретативний, контекстуальний характер гуманітарного знання [Drucker, 2014].

Розуміння цифрових моделей як форм теоретизування має важливі наслідки для епістемології Digital Humanities. По-перше, воно підриває традиційне протиставлення «теорії» і «методу», показуючи, як методологічні інструменти імпліцитно містять теоретичні припущення. По-друге, воно змінює уявлення про природу теоретичного знання, показуючи, як теорія може артикулюватися не лише через дискурсивні, але й через обчислювальні форми. По-третє, воно сприяє розвитку нових форм теоретичної грамотності, що поєднують традиційні гуманітарні компетенції з розумінням обчислювальних принципів і практик.

Отже, цифрові моделі в Digital Humanities функціонують не просто як інструменти аналізу, але як специфічні форми теоретизування, що дозволяють по-новому концептуалізувати культурні феномени. Це відкриває нові епістемологічні перспективи для гуманітарного пізнання, але також ставить важливі питання про співвідношення людського і машинного, дискурсивного і обчислювального, інтерпретативного і формального у виробництві теоретичного знання.

1.3. Цифрова герменевтика й проблема розуміння

Від класичної герменевтики до алгоритмічної інтерпретації.

Проблема розуміння і інтерпретації завжди була центральною для гуманітарних наук. Класична герменевтика, розвинута в працях Фрідріха Шлейєрмахера, Вільгельма Дільтея, Ганса-Георга Гадамера, Поля Рікера, сформувала методологічний і філософський фундамент гуманітарного пізнання. Однак розвиток Digital Humanities з їхнім акцентом на формалізації, обчисленні, алгоритмізації призводить до фундаментального переосмислення герменевтичної проблематики і формування нової «цифрової герменевтики».

Класична герменевтика ґрунтувалася на кількох фундаментальних принципах. По-перше, принцип герменевтичного кола, що передбачає циркулярний рух між частиною і цілим, текстом і контекстом у процесі розуміння. По-друге, принцип історичності розуміння, згідно з яким інтерпретація завжди зумовлена історичним контекстом і традицією. По-третє, принцип діалогічності, що передбачає розуміння як «злиття горизонтів» між текстом і інтерпретатором, минулим і сучасним. По-четверте, принцип невичерпності інтерпретації, згідно з яким будь-який текст допускає множинність прочитань і ніколи не може бути вичерпаний однією інтерпретацією.

Перехід від класичної до цифрової герменевтики пов'язаний з фундаментальними трансформаціями цих принципів. Рафаель Капуро у праці

«Digital Hermeneutics: An Outline» визначає цифрову герменевтику як «інтерпретацію, опосередковану цифровими технологіями» [Capurro, 2010, p. 36]. Він показує, як цифрові технології трансформують не лише способи інтерпретації, але й саме розуміння того, що значить інтерпретувати і розуміти.

Перша ключова трансформація стосується герменевтичного кола. Стефан Сінклер і Джеффри Роквел у праці «Hermeneutica: Computer-Assisted Interpretation in the Humanities» показують, як цифрові інструменти змінюють циркулярний рух між частиною і цілим, дозволяючи дослідникам динамічно масштабувати аналіз від окремих слів до великих текстових корпусів. Вони пропонують концепцію «герменевтичного циклу» (hermeneutical cycle), що поєднує машинний аналіз і людську інтерпретацію у складний взаємний процес [Sinclair & Rockwell, 2016].

Інтеграція обчислювальних методів у гуманітарне знання призводить до формування «обчислювальної герменевтики», яка переосмислює класичний процес розуміння як динамічний діалог між людською інтуїцією й алгоритмічною операційністю. Це не просто використання інструменту, а створення діалектичної моделі пізнання, де машинний аналіз і людська інтерпретація перебувають у стані постійного циклічного руху.

У цій новій конфігурації герменевтичне коло розширюється: дослідник рухається від попереднього розуміння тексту до його алгоритмічної деконструкції (виявлення патернів, частотностей, структур), а потім повертається до цілісного синтезу, збагаченого отриманими даними. Алгоритмічна точність тут не підміняє собою сенс, а виступає як дезорієнтуючий чинник, що змушує інтерпретатора вийти за межі власних суб'єктивних упереджень і побачити в об'єкті структури, недоступні для безпосереднього споглядання.

Така «людино-машинна герменевтика» маркує перехід від суб'єкт-об'єктних відносин до когнітивної синергії. Знання в цій оптиці постає не як фінальний результат обчислення, а як безперервний процес медіації, де кожне машинне «відкриття» потребує герменевтичного засвоєння, а кожна людська

гіпотеза може бути протестована на масивах даних. Це дає змогу зберегти інтерпретативну глибину гуманітаристики, надавши їй нової масштабності та доказової сили.

Друга трансформація стосується історичності розуміння. Девід Беррі у статті «The Computational Turn: Thinking About the Digital Humanities» [Berry, 2011] показує, як цифрові архіви і бази даних створюють нові можливості для дослідження історичності текстів і контекстів. Водночас він звертає увагу на те, що цифрові репрезентації історичних даних неминуче вписані в сучасні технологічні і концептуальні фрейми, що створює нові герменевтичні виклики.

Цифрові архіви не просто накопичують дані, а докорінно трансформують відносини між минулим і сучасним, конструюючи нові форми темпоральності й історичності. Цей процес є глибоко амбівалентним: з одного боку, обчислювальні технології дозволяють «актуалізувати» минуле через динамічні візуалізації та інтерактивні реконструкції, створюючи ефект безпосередньої присутності історії. Проте, з іншого боку, така гіперреальність приховує в собі ризик анахронізму, де минуле виривається з власного контексту й підпорядковується логіці сучасних інтерфейсів.

Епістемологічна складність цифрового архіву полягає в тому, що він є не статичним сховищем, а динамічною моделлю знання. Будь-яка форма цифрової репрезентації – від кодування тексту до 3D-моделювання – є актом інтерпретації, що накладає на історичний матеріал нову технічну структуру. Відтак, цифрова пам'ять завжди є опосередкованою: вона балансує між потенціалом до необмеженого доступу та небезпекою деконтекстуалізації, коли складність історичного буття редукується до спрощених візуальних схем.

Це вимагає від дослідника особливої «темпоральної пильності» – здатності бачити за гладкою поверхнею цифрового об'єкта складні процеси його технічного конструювання та зберігати критичну дистанцію, яка дозволяє історії залишатися «іншою», а не просто дзеркалом наших технологічних можливостей.

Ще одна фундаментальна зміна стосується комунікативної природи осягнення знань. Н. Кетрін Гейлз у дослідженні «How We Think: Digital Media and Contemporary Technogenesis» аналізує глибоку трансформацію інтелектуального інструментарію – від механізмів сприйняття тексту до способів формування думок – під впливом цифрового середовища. Центральним елементом її концепції є ідея «техногенезу», яка описує процес нерозривного спільного розвитку людської свідомості й технологічних структур, де вони взаємно моделюють і доповнюють одне одного в процесі пізнання [Hayles, 2012].

Рафаель Капуно в статті «Interpreting the Digital Human» розвиває концепцію «цифрової онтології», що передбачає переосмислення фундаментальних категорій буття, зокрема, людського буття, в контексті цифрової медіації [Capurro, 2013]. Він показує, як цифрові технології створюють нові форми суб'єктності й інтерсуб'єктивності, трансформуючи класичну герменевтичну проблематику.

Четверта трансформація стосується невичерпності інтерпретації. Стефан Рамзай пропонує концепцію «алгоритмічної критики», що розглядає комп'ютерні методи не як засіб досягнення «об'єктивної» інтерпретації, а як інструменти для генерування нових інтерпретативних перспектив [Ramsay, 2011]. Він показує, як алгоритмічні методи можуть посилювати, а не зменшувати інтерпретативний потенціал текстів, створюючи продуктивні «деформації», що відкривають нові смислові горизонти.

Метью Джоккерс у праці «Text Analysis with R for Students of Literature» розвиває концепцію «масштабованої інтерпретації» (scalable interpretation), що дозволяє поєднувати кількісний аналіз великих текстових корпусів з якісною інтерпретацією окремих текстів [Jockers, 2014]. Він демонструє, як цей підхід дає змогу уникнути як редуccionізму, що зводить розуміння до кількісних показників, так і обмеженості традиційної герменевтики, що зосереджується на окремих текстах.

Перехід від класичної до цифрової герменевтики не є простим заміщенням людської інтерпретації машинним аналізом. Радше йдеться про формування нової епістемологічної конфігурації, що передбачає складні взаємозв'язки між людським і машинним, якісним і кількісним, інтерпретативним і формальним у процесі розуміння. Ця конфігурація ставить перед нами фундаментальні філософські питання про природу розуміння, про роль технологій у когнітивних процесах, про трансформацію суб'єктності у цифрову епоху.

«Машинне читання» та його філософські імплікації. Концепція «машинного читання» є одним із центральних понять цифрової герменевтики, що охоплює широкий спектр комп'ютерних методів аналізу текстів: від простих пошукових запитів і частотного аналізу до складних алгоритмів машинного навчання і нейронних мереж. Машинне читання не просто змінює технічні аспекти роботи з текстами, але має глибокі філософські імплікації, що стосуються природи значення, розуміння, інтерпретації.

Стефан Рамзай розвиває концепцію «неуважного читання» (inattentive reading) як альтернативи «пильному читанню» (close reading), що домінувало в літературознавстві [Ramsay, 2011]. Неуважне читання, опосередковане комп'ютерними алгоритмами, дозволяє виявляти патерни і структури, недоступні для традиційного аналізу. Рамзай наголошує, що машинне читання є не заміною, а доповненням до людського читання, що відкриває нові інтерпретативні можливості. Моретті [Moretti, 2013] протиставив традиційному close reading свою модель distant reading. Моретті наголошує, що віддалене читання – це не просто новий метод, але новий спосіб концептуалізації літератури як системи, що має свої закономірності і структури.

Філософські імплікації машинного читання включають кілька ключових аспектів. Перший аспект стосується онтології тексту. Кетрін Гейлз обґрунтовує докорінну зміну онтологічного статусу тексту під впливом цифровізації. У комп'ютерному просторі текстовий об'єкт втрачає ознаки статичного

матеріального артефакту, натомість набуваючи рис динамічного та флюїдного процесу. Він постає як багаторівневий ансамбль кодів, чиє існування є результатом постійної та процесуальної взаємодії між програмними алгоритмами й апаратною архітектурою [Hayles, 2012].

Розрізнення між «формальною» й «судовою» (forensic) матеріальністю цифрових об'єктів стає наріжним каменем дослідження Метью Кіршенбаума «Mechanisms: New Media and the Forensic Imagination». Згідно з його концепцією, формальний аспект охоплює символічні та інтерфейсні прояви тексту, з якими безпосередньо взаємодіє користувач. Водночас судова матеріальність спрямовує увагу на приховані інфраструктурні рівні – фізичні та технічні сліди існування даних на носіях, що потребує від дослідника фактично «криміналістичного» підходу до аналізу цифрових джерел [Kirschenbaum, 2008]. Це розрізнення дозволяє по-новому осмислити відносини між текстом як смисловою структурою і текстом як матеріальним артефактом.

Другий аспект філософських імплікацій машинного читання стосується епістемології значення. Традиційні теорії значення, представлені в працях Фердинанда де Соссюра, Чарльза Пірса, Людвіга Вітгенштайна, спиралися переважно на концепцію значення як відношення між знаком і референтом, знаком і інтерпретантом, знаком і практикою його використання. Машинне читання пропонує альтернативні моделі значення, що ґрунтуються на статистичних, імовірнісних, дистрибутивних властивостях мовних одиниць.

Трансформація лінгвістичного та літературознавчого розуміння сенсу значною мірою зумовлена впровадженням дистрибутивної семантики, яку аналізує Девід Бамман. У центрі цього підходу лежить постулат, що значення слова є похідним від його дистрибуції – сукупності контекстів його вживання. Таке переосмислення дозволяє алгоритмічно фіксувати концептуальні зсуви та стилістичні патерни, які залишаються непомітними при традиційному читанні, перетворюючи контекстуальне оточення на математично вимірювану структуру знання [Bamman, 2020].

Паралельно із семантичними змінами відбувається переоцінка ролі метаданих як автономного джерела смислоутворення. Тед Андервуд обґрунтовує тезу, що структурована інформація про цифрові об'єкти перестає бути лише технічним супроводом. Практики тегування, класифікації та анотування формують нові рівні інтерпретації, які виходять за межі семантики природної мови, створюючи складну архітектуру знання, де «дані про дані» стають самостійним об'єктом гуманітарного аналізу [Underwood, 2014].

Третій аспект філософських імплікацій машинного читання стосується природи інтерпретації. Традиційна герменевтика розглядала інтерпретацію як діалогічний процес, що передбачає взаємодію між текстом і інтерпретатором, минулим і сучасним, частиною і цілим. Машинне читання пропонує альтернативні моделі інтерпретації, що ґрунтуються на формальних, обчислювальних, алгоритмічних принципах.

Концептуалізація «герменевтики, опосередкованої комп'ютером», представлена Стефаном Сінклером та Джеффри Роквеллом, демонструє органічний синтез класичних методів розуміння з обчислювальними алгоритмами. У межах цього підходу цифрові інструменти не заміщують інтерпретатора, а *інтегруються* безпосередньо в структуру герменевтичного кола. Це перетворює аналіз на ітеративний процес, де комп'ютерне масштабування даних стає новим складником традиційної процедури тлумачення текстів [Sinclair & Rockwell, 2016].

Водночас Алан Лю зосереджує увагу на епістемологічних викликах, які машинне читання кидає засадничим категоріям гуманітаристики – авторству, інтенціональності й контексту. Дослідник вказує на амбівалентну природу цифровізації: відкриваючи доступ до макрорівнів значення, недосяжних для людського зору, обчислювальні методи водночас містять загрозу аналітичного редуccionізму. Згідно з Лю, головним завданням сучасної інтерпретативної практики є подолання ризику деконтекстуалізації, що виникає при переході від індивідуального смислу до алгоритмічно оброблених даних [Liu, 2013].

Четвертий аспект філософських імплікацій машинного читання стосується ролі алгоритмів у пізнавальних процесах. Алгоритми, що використовуються для машинного читання, як вже зазначалося, не є нейтральними інструментами, але імпліцитно містять певні теоретичні припущення, концептуальні моделі, культурні упередження.

Критичний вектор у Digital Humanities актуалізує питання про ідеологічну заангажованість самих обчислювальних структур. Зокрема, Тара Макферсон постулює існування «алгоритмічної ідеології», стверджуючи, що програмні коди не лише впорядковують інформацію, а й неявно детермінують наші когнітивні стратегії. Це зумовлює потребу у формуванні «критичної алгоритмічної грамотності», яка дозволяє деконструювати механізми цифрової медіації нашого пізнання [McPherson, 2014].

Цю лінію критичного аналізу поглиблює Сафія Нобл, фокусуючи увагу на етичних викликах алгоритмічної класифікації. Її концепція «алгоритмів пригноблення» розкриває механізми, за допомогою яких цифрові системи відтворюють расові та гендерні упередження. Для галузі Digital Humanities це слугує важливим застереженням: інструменти пошуку й каталогізації, що використовуються в гуманітарних проєктах, не є нейтральними, а безпосередньо впливають на видимість і репрезентацію маргіналізованих груп у культурному просторі [Noble, 2018].

Відтак, машинне читання має глибокі філософські імплікації, що стосуються фундаментальних питань про природу тексту, значення, інтерпретації, пізнання. Ці імплікації виходять далеко за межі технічних аспектів Digital Humanities і торкаються базових питань про відносини між людиною і машиною, мисленням і обчисленням, розумінням і формалізацією в цифрову епоху.

Межі формалізації інтерпретативних практик. Одним із центральних епістемологічних питань Digital Humanities є проблема меж формалізації інтерпретативних практик. Ця проблема має глибоке філософське коріння, що сягає класичних дискусій про відмінності між природничими і

гуманітарними науками, між поясненням і розумінням, між номотетичним і ідіографічним пізнанням, що започаткували ще неокантіанці. Digital Humanities, з їхнім прагненням поєднати гуманітарні запитання з комп'ютерними методами, опиняються на перетині цих дискусій, актуалізуючи фундаментальне питання: якою мірою інтерпретативні практики гуманітарних наук піддаються формалізації?

Епістемологічний потенціал цифровізації розкривається не у прагненні до повної формалізації гуманітарного знання, а в *критичному виявленні його меж*. Вілард Маккарті пропонує концептуальну рамку «продуктивного відчуження» (productive alienation), де процес переведення гуманітарних смислів у цифрові моделі постає евристичним методом дослідження. Згідно з цією логікою, цінність формалізації полягає не в точності репрезентації об'єкта, а в моменті «збою» або опору матеріалу, що дозволяє чітко окреслити демаркаційну лінію між обчислюваним та іманентно неформалізованим [McCarty, 2005]. Ця ідея трансформується у стратегію «алгоритмічної критики» в роботах Стівена Рамзая, який переосмислює алгоритми як «герменевтичні інструменти». Для Рамзая обчислення не є сурогатом або заміною людського розуміння; навпаки, воно слугує засобом дестабілізації звичних інтерпретацій. Формалізація тут виступає не як кінцева мета, а як потужний генератор нових аналітичних перспектив, що змушує дослідника переглядати традиційні когнітивні установки в процесі діалогу з машинними результатами [Ramsay, 2003].

Проблема філософських меж формалізації інтерпретативних практик розгортається на перетині лінгвістичного структуралізму й феноменологічної герменевтики. Вихідною точкою дискусії про формалізовану природу мови стала праця Ноама Хомського «Syntactic Structures», де автор запропонував трактувати природну мову як систему, що функціонує на основі скінченного набору генеративних правил [Chomsky, 1957]. Проте подальша критика лінгвістичного формалізму виявила неспроможність суто синтаксичного підходу охопити глибинні семантичні виміри людської комунікації.

Класичним спростуванням ідеї про те, що обчислювальна потужність тотожна розумінню, став уявний експеримент Джона Серля «Китайська кімната». Серль переконливо довів: маніпуляція символами згідно з формальними правилами (синтаксис) не означає досягнення їхнього внутрішнього змісту (семантика) [Searle, 1980]. Для Digital Humanities цей аргумент постає як фундаментальне застереження: будь-який комп'ютерний аналіз тексту залишається на рівні статистичної обробки сигналів, якщо він не доповнений людською інтерпретативною дією.

Ця епістемологічна дистанція між кодом і сенсом отримує своє розв'язання в концепції цифрової герменевтики Рафаеля Капуро, який наголошує на іманентній неформалізованості «фонового знання» й історичного горизонту дослідника. За Капуро, розуміння завжди закорінене в ситуативному контексті, який неможливо повністю інкапсулювати в алгоритм. Відтак, цифрова герменевтика постає не як альтернатива класичній традиції, а як її еволюційне розширення, що враховує специфіку медіації знання в цифрову епоху, водночас визнаючи суверенність людської інтерпретації [Capurro, 2010].

Проблема формалізації знання впирається у феномен «неявного знання» (tacit knowledge), концептуалізований Майклом Полані. Його відома теза про те, що людське пізнання завжди перевершує здатність до вербалізації («ми знаємо більше, ніж можемо сказати»), стає фундаментальним викликом для цифрових методів. Полані обґрунтовує, що будь-яка спроба перекладу особистісного, втіленого досвіду дослідника на мову жорстких формальних правил неминуче супроводжується втратою його імпліцитних, невербалізованих складників [Polanyi, 1958].

Цю критичну лінію підхоплює Г'юберт Дрейфус, адаптуючи її до аналізу штучного інтелекту. Він доводить, що людське розуміння не є результатом маніпуляції абстрактними символами; воно глибоко закорінене у ситуативності та тілесності. За Дрейфусом, саме неспроможність алгоритмів враховувати цей «фоновий» життєвий контекст стає нездоланим бар'єром для

повноцінного моделювання когнітивних процесів гуманітарного спрямування [Dreyfus, 1992].

Практичне втілення цієї епістемологічної критики у царині Digital Humanities ми знаходимо в роботах Джоанни Дракер. Вона переносить дискусію у площину візуалізації даних, деконструюючи наївний реалізм стандартних графічних методів. Дракер стверджує, що запозичені з природничих наук візуальні моделі ігнорують інтерпретативну природу знання, подаючи дані як об'єктивні факти (*data*), а не як конструйовані результати спостереження (*capta*). Відтак, авторка закликає до розробки альтернативних графічних мов, здатних репрезентувати непевність, суб'єктивність та багатовимірність гуманітарного контексту [Drucker, 2011].

Третій вектор аналізу зосереджений на діалектичній взаємодії формальних і неформальних складників дослідницького процесу. Ханс-Йорг Райнбергер концептуалізує об'єкти наукового пошуку як «епістемічні речі» – сутності, що відзначаються принциповою відкритістю й смисловою незавершеністю. Відповідно до цієї візії, наукове пізнання не є лінійним процесом формалізації, а постає як складна динаміка між теоретичними конструктами та експериментальною невизначеністю, де експліцитні дані постійно взаємодіють з імпліцитним контекстом [Rheinberger, 1997].

Зазначена діалектика набуває особливої гостроти в межах «культурної аналітики», розробленої Левом Мановичем, який розглядає цифрову гуманітаристику не як радикальний розрив із традицією, а як розширення методологічного інструментарію. У цій парадигмі формальні обчислювальні методи органічно інтегруються в ширші дослідницькі стратегії, де статистична обробка великих масивів даних не заміщує, а підсилює якісний аналіз та глибинну контекстуалізацію об'єктів культури [Manovich, 2020].

Етико-політичний вимір цифровізації гуманітарного знання зумовлює перехід від технічного аналізу кодів до деконструкції владних відносин, що в них закладені. Венді Чун у дослідженні «Programmed Visions» проблематизує статус програмного забезпечення як «виконуваної метафори», яка лише

маскується під нейтральний інструмент. Вона доводить, що за ілюзорною прозорістю інтерфейсів приховано механізми алгоритмічного контролю та соціальної ексклюзії. Для Digital Humanities це означає необхідність критичного аналізу самого «софту» не як об'єктивної даності, а як ідеологічного продукту, що структурує наше бачення культури [Chun, 2011].

Ця вимога критичної саморефлексії стає центральною і в роботах Алана Лю, який ставить гостре питання про місце культурної критики в цифрових студіях. Лю наполягає на тому, що цифрові методи не можуть залишатися в межах суто «службового» інструменталізму. Навпаки, обчислювальні практики повинні інтегрувати в себе аналіз політичних і соціальних імплікацій, адже будь-яка формалізація культурного об'єкта є актом його політичної інтерпретації, що потребує постійного етичного моніторингу з боку дослідника [Liu, 2012].

Дебати про межі формалізації інтерпретативних практик у Digital Humanities не є абстрактними теоретичними дискусіями, але мають безпосередній вплив на дослідницькі практики, інституційні структури, освітні програми в цій галузі. Ці дебати відображають ширші філософські питання про природу розуміння, знання, інтерпретації, що мають довгу історію в західній інтелектуальній традиції, але набувають нової актуальності в контексті цифрових трансформацій сучасної культури.

Діалектика кількісного й якісного аналізу в Digital Humanities. Одним із центральних методологічних питань Digital Humanities є проблема співвідношення кількісних і якісних методів аналізу. Ця проблема також має глибоке філософське коріння, що сягає класичних дискусій про відмінності між природничими і гуманітарними науками. Digital Humanities, з їхнім прагненням поєднати гуманітарні запитання з комп'ютерними методами, опиняються на перетині цих дискусій, актуалізуючи фундаментальне питання: як можна інтегрувати кількісні й якісні підходи в дослідженні культурних феноменів?

Традиційно в гуманітарних науках домінували *якісні методи*, що фокусувалися на інтерпретації, контекстуалізації, розумінні унікальних культурних артефактів і практик. Натомість, природничі науки більшою мірою спиралися на *кількісні методи*, що прагнули виявляти загальні закономірності і причинно-наслідкові зв'язки через вимірювання, експеримент, статистичний аналіз. Digital Humanities пропонують новий підхід, що намагається подолати це протиставлення й розвинути інтегративну методологію, яка б поєднувала переваги обох підходів.

Переосмислення категорії простору в цифровому середовищі зумовлює виникнення геогуманітаристики. Девід Боденхамер обґрунтовує концепцію «глибинного картографування» (deep mapping), що виходить за межі простої візуалізації координат. Це метод створення багатосарових цифрових просторів, де географічні дані поєднуються з історичними наративами, фольклором та індивідуальною пам'яттю. У такий спосіб цифрова карта перетворюється з ілюстрації на складний інтерпретативний інструмент, що дозволяє досліджувати «палімпсест» культури в його територіальному вимірі [Bodenhamer, 2010].

Іншим засадничим аспектом є перехід від лінійного аналізу до мережевої парадигми. Скотт Вайнгарт доводить, що аналіз соціальних та інтелектуальних мереж (SNA) дозволяє реконструювати «циркуляцію ідей» без редукації до окремих біографій. Мережевий підхід у Digital Humanities уможливорює візуалізацію невидимих зв'язків між інтелектуалами, видавництвами чи мистецькими течіями, перетворюючи розрізнені архівні дані на динамічну структуру взаємодій. Тут вузли та ребра графа стають епістемічними одиницями, що розкривають колективну природу культурних процесів [Weingart, 2012].

Філософське осмислення діалектики кількісного і якісного аналізу в Digital Humanities включає кілька ключових аспектів. Перший аспект стосується епістемологічного статусу кількісних даних. Традиційно кількісні методи асоціювалися з об'єктивністю, точністю, верифікованістю, тоді як

якісні методи – з суб’єктивністю, контекстуальністю, інтерпретативністю. Однак сучасна філософія науки ставить під сумнів це протиставлення.

Епістемологічна рефлексія у Digital Humanities зумовлює перехід від «наївного реалізму» до усвідомлення сконструйованої природи знання. Як наголошує Дж. Дракер [Drucker, 2011], сама категорія «даних» потребує критичного переосмислення: дослідниця пропонує термін «*capta*» (від лат. «відібране», «взяте»), підкреслюючи, що дані не є «даністю», а постають результатом інтерпретативного відбору. У її баченні цифрові параметри гуманітарного об’єкта не є «даністю», яку можна об’єктивно зафіксувати, а постають результатом активного вибору й інтерпретації дослідника. Такий підхід підриває позитивістську впевненість у нейтральності обчислювальних методів, висуваючи на перший план суб’єктивність процесу моделювання.

У цьому ж річищі Стефан Сінклер та Стефан Рамзай пропонують переосмислити статистичний інструментарій як евристичний механізм. Замість пошуку остаточної «об’єктивної істини», кількісні методи інтегруються в герменевтичний цикл як засоби дестабілізації звичних смислів. Це створює продуктивну діалектику, де математичні алгоритми не замінюють гуманітарну інтуїцію, а стають каталізаторами нових інтерпретативних запитань, які неможливо було б сформулювати поза цифровим середовищем [Sinclair & Ramsay, 2016].

Логічним завершенням цієї діалектики стає концепція «масштабованого читання» (*scalable reading*), обґрунтована Левом Мановичем. Вона знімає штучну опозицію між макро- та мікроаналізом, пропонуючи досліднику динамічну навігацію між різними рівнями наближення до об’єкта. Цифрові інструменти тут виступають як лінзи зі змінною фокусною відстанню: вони дозволяють плавно переходити від виявлення глобальних закономірностей у величезних культурних архівах до детального текстологічного аналізу окремого артефакту, що формує принципово нову цілісність дослідницької практики [Manovich, 2020].

Епістемологічний перехід від тексту як послідовності слів до тексту як конфігурації даних знаходить своє завершення у концепції «топологічного читання» Ендрю Пайпера. Автор переосмислює літературний аналіз крізь призму обчислювальної топології, де статистичні вимірювання слугують для виявлення прихованої геометрії смислів. У межах цього підходу кількісна обробка великих масивів даних не ізолюється від герменевтичної традиції, а навпаки – створює передумови для «пильного читання» (*close reading*) за новими координатами. Пайпер обґрунтовує, що саме такий синтез дає змогу зафіксувати структурні закономірності літературного поля, які залишаються семантично «невидимими» при лінійному сприйнятті тексту [Piper, 2018].

Третій аспект стосується *проблеми контексту*. Традиційно якісні методи в гуманітарних науках фокусувалися на контекстуалізації досліджуваних феноменів, їх розміщенні в історичних, культурних, соціальних контекстах. Натомість, кількісні методи часто критикуються за деконтекстуалізацію, за відрив досліджуваних феноменів від їхніх контекстів.

Проблема *деконтекстуалізації* знання в цифровому середовищі отримує своє розв'язання через *стратегію реконтекстуалізації*, обґрунтовану Тедом Андервудом. Дослідник спростовує тезу про те, що алгоритмізація неминуче нівелює унікальність контексту. Навпаки, використання масивних цифрових архівів та інтелектуальних баз даних дозволяє відтворювати історичні та семантичні зв'язки з безпрецедентною повнотою. Цифрові методи у версії Андервуда стають інструментом виявлення прихованих реляцій, які через обмеженість людської пам'яті й доступу до джерел залишалися поза межами традиційного аналізу [Underwood, 2015].

Своєрідним методологічним маніфестом цього підходу постає концепція «відкритих гуманітарних наук» (*open humanities*), запропонована Ш. Гремом, І. Мілліганом і С. Вайнгартом. Автори пропонують вихід за межі дихотомії «мікроісторія – великі дані», формуючи гібридну дослідницьку модель. У цій парадигмі кількісний аналіз великих масивів даних виступає не як заміна, а як необхідна передумова для глибинного якісного осягнення конкретних

соціокультурних контекстів. Такий підхід дозволяє подолати як фрагментарність класичних методів, так і семантичну порожнечу суто статистичних обчислень, що ігнорують специфіку культурного об'єкта [Graham, Milligan, & Weingart, 2015].

Четвертий аспект діалектики кількісного і якісного стосується проблеми *інтерпретації*. Традиційно інтерпретація розглядалася як герменевтичний акт, що здійснюється дослідником на основі глибокого розуміння контексту і традиції. У Digital Humanities інтерпретація перетворюється на складний процес, що включає взаємодію людини і алгоритму, інтеграцію інтуїтивного розуміння і формальних моделей.

Нова методологічна чутливість у Digital Humanities найповніше втілена в ідеї «алгоритмічної критики» Стівена Рамзая. Дослідник радикалізує роль комп'ютерних методів, пропонуючи використовувати їх для свідомої «деформації» тексту. У цій оптиці алгоритм постає не як засіб пошуку об'єктивної істини, а як провокативний інструмент, що руйнує звичну цілісність твору, аби оголити його приховані структурні елементи. Така «машинна» деконструкція не заміщує герменевтичне зусилля, а створює критичну дистанцію, що відкриває принципово нові смислові горизонти для дослідника [Ramsay, 2011].

Розвиваючи цю лінію рефлексії, Бердік досліджує епістемологічні наслідки впровадження макроаналітичних стратегій у літературознавство. Вона обґрунтовує тезу, що перехід до масштабних корпусів даних не означає відмову від інтерпретації, а лише трансформує її режими. Згідно з Бердік, кількісні методи стають новими «оптичними приладами», які дозволяють зчитувати семантичні рівні, що іманентно присутні в літературному полі, проте залишаються недоступними для традиційного аналізу окремих текстів. Це формує нову конфігурацію гуманітарного знання, де *data mining* постає не технічним додатком, а розширенням самої здатності до розуміння [Burdick, et al., 2012].

Діалектика кількісного і якісного аналізу в Digital Humanities не є простим синтезом двох методологічних підходів, але передбачає фундаментальне переосмислення їхніх відносин і трансформацію обох. З одного боку, кількісні методи в Digital Humanities відрізняються від традиційних кількісних методів у природничих і соціальних науках своїм фокусом на інтерпретації, контекстуалізації, розумінні. З іншого боку, якісні методи в Digital Humanities трансформуються під впливом цифрових інструментів і практик, набуваючи нових форм і можливостей.

Окреслена діалектика зумовлює глибокі епістемологічні зрушення, що виходять далеко за межі суто інструментальних інновацій. Ідеться про фундаментальну реконфігурацію природи знання й стратегій його інтерпретації в умовах глобальної цифровізації. Як обґрунтовує Алан Лю, Digital Humanities постають не лише як сукупність нових методик, а передусім як простір для нової концептуалізації гуманітарного знання. У цій парадигмі відбувається подолання застарілих дихотомій між кількісним і якісним, об'єктивним і суб'єктивним, а також класичного протиставлення «пояснення» (*Erklären*) і «розуміння» (*Verstehen*). Відтак, цифрова гуманітаристика пропонує інтегративну модель пізнання, де обчислювальна потужність алгоритмів і герменевтична глибина людської рефлексії утворюють нерозривну епістемологічну єдність [Liu, 2013].

Отже, діалектика кількісного і якісного аналізу в Digital Humanities є не просто методологічним питанням, але фундаментальною епістемологічною проблемою, що торкається базових питань про природу гуманітарного пізнання в цифрову епоху. Ця діалектика відображає ширші трансформації в сучасній культурі, що пов'язані з цифровізацією, алгоритмізацією, датафікацією різних сфер життя, і має важливі імплікації для майбутнього гуманітарних наук і освіти.

ВИСНОВКИ ДО ПЕРШОГО РОЗДІЛУ

У першому розділі дисертаційного дослідження було здійснено філософську концептуалізацію Digital Humanities як міждисциплінарного поля, що виникло на перетині гуманітарних наук і цифрових технологій. Проведений аналіз дозволяє зробити ряд важливих висновків щодо природи, генези, епістемологічних засад і герменевтичного потенціалу цифрової гуманітаристики.

По-перше, дослідження генеалогії Digital Humanities виявило, що становлення цього поля відбувалося не як простий процес впровадження комп'ютерних технологій у гуманітарні дослідження, але як складна трансформація самих засад гуманітарного пізнання. Історичний аналіз розвитку Digital Humanities від ранніх проєктів комп'ютерної обробки текстів до сучасних комплексних цифрових досліджень культури дозволив виявити три ключові «хвилі» розвитку цього поля:

1. Перша хвиля (1950-і – 1990-і роки), зосереджена на оцифруванні гуманітарних матеріалів і створенні базової інфраструктури, була позначена інструментальним розумінням цифрових технологій як нейтральних засобів для вдосконалення традиційних гуманітарних досліджень.

2. Друга хвиля (2000-і – 2010-і роки) характеризувалася переходом від простого оцифрування до розробки нових методів аналізу й інтерпретації, що використовували обчислювальні можливості для виявлення патернів і структур, недоступних традиційним методам.

3. Третя хвиля (2010-і – дотепер) ознаменувалася «критичним поворотом», що інтегрував методи Digital Humanities з підходами критичної теорії, постколоніальних студій, феміністичної теорії, зосереджуючись на питаннях влади, репрезентації, соціальної справедливості в цифровому середовищі.

Ці хвилі не просто змінюють одна одну, а нашаровуються. Третя хвиля не скасовує оцифрування (першу), вона його переосмислює. Ця періодизація дає змогу простежити еволюцію Digital Humanities від технократичного

фокусу на інструментах до рефлексивного осмислення соціокультурного й епістемологічного контексту використання цифрових технологій у гуманітарних дослідженнях.

По-друге, аналіз епістемологічних засад Digital Humanities виявив фундаментальні трансформації, які цифрові технології вносять у процеси виробництва, поширення і легітимації знання в гуманітарних науках. Ці трансформації охоплюють:

1. Зміну об'єкта гуманітарного пізнання, який у цифровому середовищі набуває нових онтологічних характеристик: дематеріалізації, мультимодальності, процесуальності, мережовості, алгоритмічності. Ці трансформації вимагають розробки нової «цифрової матеріалістичної» епістемології, здатної враховувати ці нові форми матеріальності.

2. Розвиток нових методологічних принципів, що включають:

- принцип масштабу, що дозволяє динамічно переходити від мікроаналізу окремих текстів до макроаналізу великих корпусів;
- принцип формалізації, що передбачає переклад гуманітарних концептів у формальні моделі, доступні для комп'ютерного опрацювання;
- принцип обчислення, що застосовує алгоритмічні методи для аналізу й інтерпретації культурних даних.

3. Переосмислення відносин між об'єктивністю й інтерпретацією, яке виявляє обмеженість як позитивістської віри в «об'єктивні дані», так і радикального конструктивізму, що заперечує будь-яку можливість об'єктивності. Замість цього, Digital Humanities розвивають моделі «ситуйованого знання», що визнають позиційність дослідника і парціальність будь-якого знання, включаючи знання, отримане за допомогою комп'ютерних методів.

4. Формування нових форм теоретизування через цифрові моделі, які функціонують не просто як інструменти аналізу, але як специфічні способи концептуалізації культурних феноменів. Ці моделі характеризуються

процесуальністю, експліцитністю, перформативністю, що відрізняє їх від традиційних дискурсивних форм теоретизування.

По-третє, дослідження цифрової герменевтики продемонструвало трансформації процесів розуміння й інтерпретації в цифровому середовищі. Аналіз виявив:

1. Перехід від класичної герменевтики з її фокусом на діалогічному розумінні тексту до алгоритмічних форм інтерпретації, що включають комп'ютерні методи аналізу як частину герменевтичного процесу. Цей перехід можна охарактеризувати як формування «людино-машинної герменевтики», що поєднує алгоритмічну точність з інтерпретативною глибиною.

2. Розвиток концепцій «машинного читання», що включають широкий спектр комп'ютерних методів аналізу текстів, від простих пошукових запитів до складних алгоритмів машинного навчання. Ці концепції трансформують традиційні уявлення про значення, розуміння, інтерпретацію, пропонуючи альтернативні моделі, що ґрунтуються на статистичних, імовірнісних, дистрибутивних властивостях мовних одиниць.

3. Дослідження меж формалізації інтерпретативних практик, що виявляє як можливості, так і обмеження комп'ютерних методів у гуманітарному пізнанні. Цей аналіз показує, що формалізація має розглядатися не як кінцева мета, а як евристичний метод, що дозволяє виявляти межі формального і неформального, обчислюваного і необчислюваного.

4. Осмислення діалектики кількісного і якісного аналізу, що демонструє продуктивність їх інтеграції в цифровій гуманітаристиці. Ця діалектика проявляється в розвитку концепцій «масштабованого читання», «топологічного читання», «алгоритмічної критики», що поєднують статистичний аналіз з пильним читанням, кількісні методи з якісною інтерпретацією.

По-четверте, аналіз філософських дебатів про Digital Humanities виявив складний і суперечливий характер цього поля, що відображає ширші

інтелектуальні, соціальні, політичні контексти цифрової культури. Ці дебати включають:

1. Епістемологічні дискусії про природу знання, що продукується в Digital Humanities, про статус цифрових даних, про співвідношення кількісних і якісних методів, про формалізацію інтерпретативних практик.

2. Онтологічні дискусії про природу цифрових об'єктів, їхній статус як культурних артефактів і репрезентацій, про перформативний характер цифрових візуалізацій і моделей.

3. Етичні дискусії про цифрову етику, конфіденційність, інтелектуальну власність, етичну відповідальність дослідників Digital Humanities, про проблеми цифрової нерівності й доступу до цифрових ресурсів.

4. Соціально-політичні дискусії про зв'язки між Digital Humanities і ширшими соціально-економічними структурами неоліберального університету і технокапіталізму, про глобальну географію Digital Humanities, про необхідність розвитку критичної перспективи, що дозволила б аналізувати владні відносини в цифровому середовищі.

Ці дебати демонструють, що Digital Humanities є не просто набором технічних методів, але простором філософського осмислення взаємозв'язків між технологією, культурою і знанням у цифрову епоху.

Узагальнюючи результати першого розділу, можна стверджувати, що Digital Humanities постають як складне, багатовимірне поле, що трансформує традиційні уявлення про гуманітарне пізнання, розширює його методологічний арсенал і відкриває нові перспективи для дослідження культурних феноменів. Водночас, ця трансформація не є простим «прогресом» чи «покращенням», але складним діалектичним процесом, що включає як нові можливості, так і нові виклики для гуманітарних наук.

Проведений аналіз створює концептуальну основу для подальшого дослідження взаємозв'язків між Digital Humanities і проектом Просвітництва, що розглядається в наступному розділі. Він дозволяє розглядати Digital

Humanities не просто як технологічну інновацію, але як культурний і епістемологічний феномен, що може бути осмислений у ширшому контексті інтелектуальної історії і філософії, зокрема, у контексті трансформацій просвітницьких ідеалів раціональності, автономії, універсалізму, публічності в цифрову епоху.

Проведений аналіз створює теоретичний фундамент для деконструкції взаємозв'язків між парадигмою Digital Humanities та проектом Просвітництва. Це дозволяє розглядати цифрову гуманітаристику не просто як технологічний зсув, а як епістемологічну арену, де класичні ідеали раціональності, автономії суб'єкта та універсалізму знання проходять через горнило алгоритмічної трансформації, набуваючи нових форм у цифрову епоху

Основні положення цього розділу викладені у публікаціях автора:

Беднарський, С. С. (2025). Цифрові гуманітарні науки: Cogito, ergo data. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Філософські науки*, 2(98), 73–84.

[https://doi.org/10.35433/PhilosophicalSciences.2\(98\).2025.73-84](https://doi.org/10.35433/PhilosophicalSciences.2(98).2025.73-84)

Галстян, В. С., **Беднарський, С. С.** (2025). Візуальна герменевтика в цифрову епоху. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Теорія культури і філософія науки»*, (71), 42–51.
<https://doi.org/10.26565/2306-6687-2025-71-05>

РОЗДІЛ 2 ПРОЄКТ ПРОСВІТНИЦТВА ТА ЙОГО ТРАНСФОРМАЦІЯ В ЦИФРОВУ ЕПОХУ

2.1. Ідеали Просвітництва: філософська реконструкція

Ключові принципи просвітницького проєкту: раціональність, автономія, універсалізм. Просвітництво як історична епоха і філософський проєкт є складним і багатогранним феноменом, що розвивався в різних національних контекстах принаймні з XVIII століття. Незважаючи на внутрішню різноманітність і суперечливість, просвітницький проєкт характеризується певними ключовими принципами, що визначають його інтелектуальну й соціальну спрямованість. Філософська реконструкція цих принципів дає змогу осмислити не лише історичний феномен Просвітництва, але й його актуальність і трансформації в сучасному цифровому світі.

Принцип раціональності є фундаментальним для просвітницького проєкту. Визначаючи раціоналізм як «спільний знаменник» Просвітництва [Cassirer, 1932], Кассіер акцентує увагу на динамічній природі розуму, що не просто накопичує знання, а структурує їх. Це знаходить прямий відгук у сучасній алгоритмічній раціональності Digital Humanities, де розум втілюється у процесах формалізації та обчислювального моделювання. Однак просвітницький раціоналізм не є монолітним і включає різні форми: від картезіанського раціоналізму з його акцентом на дедуктивному методі й вроджених ідеях до локк'янського емпіризму з його наголосом на досвіді і індукції. Спільним для цих форм є критичне ставлення до традиції, авторитету, забобонів і прагнення обґрунтувати знання і соціальні практики на основі розуму.

Як зазначає Кассіер, просвітницький розум не є статичною субстанцією, але активною силою, що постійно перевіряє, аналізує, критикує. Просвітницька раціональність не обмежується теоретичною сферою, але поширюється на всі аспекти життя: мораль, політику, релігію, мистецтво. Це

знаходить вираження у працях французьких філософів-енциклопедистів (Дідро, Д'Аламбер, Вольтер), які прагнули раціоналізувати всі сфери знання і практики.

Аналізуючи спадщину Просвітництва, Юрген Габермас постулює розрізнення між інструментальною раціональністю, спрямованою на ефективність і контроль над об'єктом, і комунікативною раціональністю, орієнтованою на взаєморозуміння та інтерсуб'єктивний діалог [Habermas, 1985]. Для Digital Humanities ця опозиція набуває особливої гостроти: обчислювальні методи часто сприймаються як торжество інструментального розуму, проте цифрова герменевтика й публічна гуманітаристика прагнуть рекультивувати комунікативний вимір, перетворюючи алгоритмічні моделі на майданчики для нової критичної дискусії. Інструментальна раціональність, що домінувала в розвитку модерної науки й техніки, спрямована на ефективне використання засобів для досягнення заданих цілей. Натомість, комунікативна раціональність, що імпліцитно присутня в просвітницькому ідеалі публічного використання розуму, орієнтована на досягнення взаєморозуміння і консенсусу через раціональну аргументацію. Це розрізнення має важливе значення для осмислення амбівалентності просвітницького проекту та його трансформацій у сучасну епоху.

Принцип автономії є другим ключовим принципом Просвітництва. Він виражає прагнення до звільнення людини від зовнішніх авторитетів, традицій, забобонів, що обмежують її свободу і раціональність. Найбільш чітко цей принцип сформульований у Канта, який визначає Просвітництво як «вихід людини зі стану неповноліття» і та формулює відомий імператив «*Sapere aude!*» («май мужність користуватися власним розумом»)

Генеалогія модерного суб'єкта, представлена в межах дослідження Чарльза Тейлора «Джерела самості», розкриває просвітницький ідеал автономії як фундаментальну опору західної культури. Тейлор доводить, що формування саморефлексивного та самовизначеного індивіда стало результатом тривалої інтелектуальної трансформації, коріння якої сягає

раціоналізму Декарта, емпіризму Лока й трансценденталізму Канта. Згідно з Тейлором, цей перехід до «пунктуальної самості» (*punctual self*) визначив розвиток модерної антропології, де суб'єкт постає як агент, здатний до радикальної відстороненості від традиції та об'єктивної саморефлексії [Taylor, 1989].

Принцип автономії має як епістемологічний, так і етико-політичний виміри. В епістемологічному плані він виражає прагнення обґрунтувати знання на основі самостійного мислення, а не зовнішнього авторитету. В етико-політичному плані він лежить в основі просвітницьких теорій природного права, суспільного договору, правової держави, що обґрунтовують автономію індивіда перед лицем держави і суспільства.

Важливо зазначити, що просвітницька концепція автономії не є абсолютною і має свої обмеження. Як показує Кант у своїй політичній філософії, автономія індивіда обмежена автономією інших індивідів і потребує правового регулювання. Крім того, сама автономія розуміється не як свавілля, а як самозаконодавство розуму, що підпорядковується універсальним принципам.

Принцип універсалізму є третім ключовим принципом Просвітництва. Він виражає прагнення до встановлення універсальних, загальнозначущих основ знання, моралі, права, що долають партикулярні, локальні, традиційні форми. Цей принцип проявляється в різних аспектах просвітницького проекту: в універсалістських претензіях науки, в концепції природного права, в космополітичних ідеалах, в проєкті «вічного миру».

Найбільш чітке формулювання принцип універсалізму отримує у кантівській етиці, зокрема в концепції категоричного імперативу, що вимагає діяти так, щоб максима твоєї волі могла стати загальним законом. Кант обґрунтовує можливість універсальної моралі на основі трансцендентальної структури розуму, спільної для всіх раціональних істот.

Трансформація кантівського універсалізму в межах сучасної практичної філософії найбільш повно представлена у теорії комунікативної дії Юргена

Габермаса. Автор переглядає монологічну модель розуму, пропонуючи натомість принцип універсалізації (U) як фундамент дискурсивної етики. На відміну від апріорного категоричного імперативу Канта, габермасівська модель передбачає, що нормативні претензії на значущість мають проходити через процедуру раціональної аргументації за участю всіх зацікавлених сторін. Таким чином, універсальність знання в епоху модерну переосмислюється як результат інтерсуб'єктивного досягнення згоди, що ґрунтується на примусі «кращого аргументу», а не на зовнішньому авторитеті [Habermas, 1983].

Просвітницький універсалізм зазнав серйозної критики в постпросвітницьку епоху. Критики, від Гердера і романтиків до сучасних постмодерністів і постколоніальних теоретиків, звинувачували його в євроцентризмі, ігноруванні культурного різноманіття, приховуванні партикулярних інтересів за універсалістською риторикою. Епістемологічну напругу між універсальними вимогами розуму та партикулярністю культурного досвіду розв'язує Сейла Бенхабіб у праці «Ситуація самості». Дослідниця обґрунтовує позицію «інтерактивного універсалізму», який, на відміну від «замісного» (substitutionalist) універсалізму класичного Просвітництва, не ігнорує відмінності, а ґрунтується на них. Бенхабіб доводить, що моральна автономія суб'єкта неможлива без врахування його конкретної ідентичності та «ситуйованості». Таким чином, універсальність постає не як наперед задана абстракція, а як результат безперервного міжкультурного діалогу та інтеракції, де визнання іншого є необхідною умовою раціональної значущості будь-якої норми [Benhabib, 1992].

Ці три ключові принципи – раціональність, автономія, універсалізм – не є ізольованими, але утворюють взаємопов'язану констеляцію, що визначає специфіку просвітницького проєкту. Раціональність є умовою автономії, оскільки лише раціональний суб'єкт може бути автономним. Автономія, у свою чергу, є умовою універсальності, оскільки лише автономні суб'єкти можуть встановлювати і визнавати універсальні принципи. Універсалізм, нарешті, є умовою критичної раціональності, оскільки лише універсальні

принципи можуть бути основою раціональної критики партикулярних традицій і практик.

Ця констеляція принципів визначає не лише історичний феномен Просвітництва, але й «незавершений проєкт модерну» (Ю. Габермас), що продовжує впливати на сучасну культуру і суспільство. Як підкреслює А. Єрмоленко, «незавершуваність модерну передбачає, власне, модернізацію модернізації, тобто подальше, постійне й наполегливе творення рефлексивних структур суспільства» [Єрмоленко, 2025, с. 9]. Вона також є точкою відліку для осмислення трансформацій просвітницького проєкту в цифрову епоху, коли нові технології створюють як нові можливості, так і нові виклики для раціональності, автономії, універсалізму.

Кантівське розуміння Просвітництва як виходу зі стану неповноліття. Класичне філософське визначення Просвітництва належить Іммануелю Канту, який у своєму знаменитому есе «Відповідь на питання: Що таке Просвітництво?» (1784) сформулював сутність цього інтелектуального руху як «вихід людини зі стану неповноліття, в якому вона перебуває з власної вини». Неповноліття (Unmündigkeit) Кант визначає як «нездатність користуватися своїм розумом без керівництва з боку когось іншого». Це визначення має фундаментальне значення для розуміння не лише історичного феномену Просвітництва, але й його актуальності в сучасну епоху.

Кантівське визначення містить кілька ключових моментів. По-перше, воно трактує Просвітництво не як історичну епоху або інтелектуальний рух, а як процес, як певний екзистенційний акт – «вихід». Цей процес має негативний аспект (звільнення від неповноліття) і позитивний аспект (досягнення автономії розуму). По-друге, воно встановлює зв'язок між Просвітництвом і автономією: Просвітництво – це процес досягнення автономії розуму, здатності мислити самостійно, без зовнішнього керівництва. По-третє, воно наголошує на відповідальності індивіда за своє неповноліття: людина перебуває в стані неповноліття «з власної вини», через «брак рішучості і мужності». Саме на цьому акцентує увагу Мішель Фуко у рефлексії «Що таке

Просвітництво?»), але далі зміщує акцент з універсальних ідей на історичну онтологію. Він доводить: кантівська відповідь на це питання започаткувала новий тип філософування – «критичну онтологію нас самих». За Фуко, Просвітництво постає не як завершена епоха, а як інтелектуальна установка (*ethos*), що змушує нас постійно запитувати про власну актуальність. У контексті Digital Humanities цей підхід дозволяє розглядати цифровізацію не як технічний прогрес, а як критичний «вихід» (*Ausgang*) до нових способів існування суб'єкта в інформаційному середовищі [Foucault, 1984].

Противагою генеалогічному аналізу Фуко виступає соціально-інституційна концепція Юргена Габермаса. У праці «Структурні трансформації публічної сфери» він реконструює Просвітництво через генезис «публіки, що резонує» (*räsonnierende Publikum*). Габермас показує, як кантівський ідеал публічного розуму матеріалізувався у мережі кав'ярень, салонів і журналів, створюючи простір раціональної дискусії, вільної від ієрархій. Ця модель «республіки вчених» виступає нормативним прототипом для сучасних відкритих цифрових платформ, де технологічна інфраструктура має забезпечувати інклюзивність та прозорість комунікації [Habermas, 1962/1989].

Проте оптимізм Габермаса стикається з радикальним скептицизмом Макса Горкгаймера й Теодора Адорно. У «Діалектиці Просвітництва» вони деконструюють автономію розуму як приховану форму волі до влади. Автори доводять, що раціональність, спрямована на визволення від міфу, сама перетворюється на тоталітарний міф, коли стає суто інструментальною. Це застереження є критично важливим для Digital Humanities: воно вказує на ризик перетворення гуманітарного знання на цифрову статистику, де математичний розрахунок стає новим «міфом», що здійснює насильство над складною природою культурного об'єкта [Horkheimer & Adorno, 1944/2002].

У сучасних інтелектуальних дискусіях кантівська спадщина залишається фундаментальною точкою відліку. Юрген Габермас у програмній статті «Модерн – незавершений проєкт» обстоює необхідність реанімації

просвітницького потенціалу раціональності. Критикуючи як неоконсервативний відкат до традиції, так і постмодерністську деконструкцію розуму, Габермас наполягає: автономія суб'єкта й публічне використання розуму залишаються актуальними нормативними цілями [Habermas, 1980/1997]. Натомість Мішель Фуко дедогматизує цей спадок, визначаючи Просвітництво як «філософський етос». Для нього це не готова доктрина, а перманентна «критична онтологія нас самих», що вимагає постійної рефлексії над історичними межами нашого мислення [Foucault, 1984].

Радикально іншу лінію проводить Аласдер Макінтайр у праці «Після чесноти». Він інтерпретує кантівський доробок як кульмінацію «просвітницького проекту обґрунтування моралі», який прагнув вивести етичні норми із чистої раціональності, відкинувши телеологію та традицію. Макінтайр доводить епістемологічну неспроможність цього проекту, оскільки останній ігнорує наративну структуру людського життя та соціальну вкоріненість моральних практик [MacIntyre, 1981/2007].

Більш нюансовану перспективу пропонує Чарльз Тейлор у дослідженні «Етика автентичності». Він розглядає кантівський раціоналізм як один із векторів масштабного модерного «повороту до суб'єктивності». За Тейлором, модерна ідентичність формується у складній діалектиці між просвітницьким універсалізмом та романтичним експресивізмом. Це дозволяє бачити в ідеалі автономії не суху формальність, а глибокий запит на автентичність самовираження суб'єкта [Taylor, 1991].

Нарешті, Аксель Гоннет у праці «Критика влади» здійснює ревізію кантівського ідеалу крізь призму теорії визнання. Він переосмислює автономію не як індивідуалістичну самодостатність, а як інтерсуб'єктивну категорію. У версії Гоннета, раціональність суб'єкта та його спроможність до самозаконодавства реалізуються лише через механізми взаємного визнання у процесі соціальної комунікації, що додає просвітницькому проекту виразного соціально-онтологічного виміру [Honneth, 1985/1991].

Ці різноманітні інтерпретації кантівського розуміння Просвітництва свідчать про його багатогранність і продуктивність для сучасної філософської думки. Вони також показують, що кантівське визначення Просвітництва не є просто історичним документом, але залишається актуальним орієнтиром для осмислення сучасних проблем раціональності, автономії, критики. Це особливо важливо в контексті цифрової епохи, яка створює нові виклики і можливості для «виходу зі стану неповноліття» і «публічного використання розуму».

Публічність як умова просвітницького проєкту. Принцип публічності відіграє ключову роль у просвітницькому проєкті, визначаючи не лише його соціальний вимір, але й епістемологічні та політичні засади. Публічність постає як необхідна умова реалізації інших просвітницьких принципів – раціональності, автономії, універсалізму – і як середовище, в якому ці принципи набувають конкретного втілення.

У філософській системі Іммануїла Канта принцип публічності (*Publizität*) отримує перше систематичне обґрунтування. У програмному есе «Відповідь на запитання: Що таке Просвітництво?» Кант запроваджує розрізнення між «приватним» і «публічним» використанням розуму. Приватне використання обмежене рамками певної посади чи державної служби, що вимагає передусім лояльності та виконання приписів. Натомість публічне використання розуму – це виступ суб'єкта як «вченого перед усією читацькою публікою», що ґрунтується на повній свободі критичного висловлювання та автономії мислення. Просвітництво, згідно з Кантом, є неможливим без дотримання умови «свободи публічного використання розуму в усіх справах» [Kant, 1784/2004].

У трактаті «До вічного миру» Кант поглиблює цю тезу, формулюючи «трансцендентальний принцип публічного права». Згідно з ним, будь-які дії, що стосуються прав інших людей, є несправедливими, якщо їхня максима є несумісною з публічністю. Цей етико-правовий імператив встановлює нерозривний зв'язок між справедливістю та відкритістю: легітимними є лише

ті норми, які здатні витримати процедуру публічного раціонального обґрунтування [Kant, 1795/2008].

Юрген Габермас у праці «Структурні трансформації публічної сфери» переносить кантівські ідеї у площину соціально-історичного аналізу. Він реконструює виникнення «буржуазної публічної сфери» як автономного простору між державою та приватним життям. Інфраструктура цієї сфери – кав'ярні, літературні салони, клуби та журнали – забезпечувала функціонування «публіки, що резонує» (*räsonnierende Publikum*). Для Габермаса цей простір втілював ідеал раціонально-критичної дискусії, де статус учасника важив менше за силу його аргументу [Habermas, 1962/1989].

Пізніше, у «Теорії комунікативної дії», дослідник трансформує цей історичний досвід у нормативну модель «ідеальної мовленнєвої ситуації». Вона передбачає рівний доступ учасників до дискурсу, відсутність примусу та спільну орієнтацію на взаєморозуміння (*Verständigung*), що є сучасною епістемологічною реконструкцією просвітницького ідеалу [Habermas, 1981/1984].

Протилежний, критичний погляд пропонує Річард Сеннет у дослідженні «Падіння публічної людини». Він діагностує ерозію просвітницького розмежування між публічним та приватним. На зміну раціональному громадянину XVIII століття приходить «інтимна людина», зосереджена на самоекспресії та емоційних переживаннях. За Сеннетом, цей зсув веде до «тиранії інтимності», де публічна сфера деградує, перетворюючись на простір демонстрації особистих почуттів, а не обговорення суспільного блага [Sennett, 1977/1992].

Райнгарт Козеллек у праці «Критика і криза» розглядає публічність не як простір діалогу, а як інструмент політичного підриву. Він показує, що просвітницька критика формується у специфічній «приватній сфері», яка, претендуючи на універсальну моральну позицію, водночас підриває легітимність політичної влади (Koselleck, 1959/1988). У цьому сенсі публічна сфера постає як механізм моральної делегітимізації влади, що спричиняє

структурну кризу модерного порядку. У цифрову епоху ці концепції проходять через трансформацію медіасередовища. Йохай Бенклер обґрунтовує виникнення «мережевої публічної сфери» (*networked public sphere*). На його думку, децентралізація інформаційних потоків у мережі дозволяє подолати диктат великих мас-медіа та створює нові архітектури для громадянської колаборації та вільного обміну знаннями [Benkler, 2006].

Проте Шеррі Теркл у роботі «Самотні разом» застерігає проти надмірного оптимізму. Вона доводить, що цифрова публічність часто має симулятивний характер: соціальні медіа створюють ілюзію зв'язку, водночас поглиблюючи відчуження та ізоляцію суб'єкта. «Публічність» тут підміняється віртуальною присутністю, яка не веде до справжнього розуміння чи солідарності [Turkle, 2011].

Завершують цю панораму Нік Коулдрі та Андреас Гепп, запроваджуючи концепцію «глибокої медіатизації». Вони стверджують, що цифрові технології перестали бути просто каналами зв'язку, а стали структурними елементами соціальної тканини. Глибока медіатизація означає, що сама публічна сфера тепер конструюється алгоритмами, що вимагає радикально нового філософського осмислення процесів виробництва соціальної реальності [Couldry & Hepp, 2016].

Ці сучасні дискусії свідчать про актуальність просвітницького принципу публічності в цифрову епоху. Вони показують, як цифрові технології можуть як сприяти реалізації просвітницьких ідеалів публічності (через розширення доступу до інформації, нові форми участі, подолання просторових обмежень), так і створювати нові виклики (фрагментація публічної сфери, алгоритмічне формування інформаційних «бульбашок», комерціалізація публічного простору). Це робить необхідним критичне переосмислення принципу публічності в контексті цифрових трансформацій сучасного суспільства.

Діалектика Просвітництва: емансипаторні обіцянки та їхня проблематизація. Просвітницький проєкт з його акцентом на раціональності, автономії, універсалізмі, публічності містив потужний емансипаторний

потенціал. Він обіцяв звільнення людини від зовнішніх авторитетів і традицій через автономне використання розуму, подолання партикуляризму через встановлення універсальних принципів, формування справедливого суспільного порядку через публічну раціональну дискусію. Водночас, вже з кінця XVIII століття Просвітництво зазнавало критики, що вказувала на внутрішні суперечності і проблематичні аспекти його емансипаторних обіцянок. Ця критика продовжується і в сучасних дискусіях, набуваючи нових форм і аспектів у контексті цифрової епохи.

Класичний аналіз внутрішніх суперечностей модерного розуму представлений у фундаментальній праці Макса Горкгаймера та Теодора Адорно «Діалектика Просвітництва». Автори обґрунтовують тезу, згідно з якою просвітницький проєкт визволення людини від детермінізму міфу через раціональне пізнання парадоксальним чином трансформується у нову систему панування. На їхню думку, розум, що первинно виступав емансипаторним інструментом, у процесі капіталістичної модернізації перероджується на інструментальний розум (*instrumentelle Vernunft*), орієнтований виключно на технологічний контроль над природою та соціумом. Ця регресія не є історичною випадковістю, а закорінена в самій структурі просвітницького мислення, яке ототожнює істину з обчислюваністю, а раціональність – із тотальною калькуляцією та адміністративним наглядом [Horkheimer & Adorno, 1944/2002].

Водночас Горкгаймер і Адорно не закликають до повної відмови від спадщини Просвітництва, а наполягають на «рефлексії розуму над самим собою». Це передбачає критичне усвідомлення того, як звільнення перетворюється на нове поневолення через механізми масової культури та технологічного маніпулювання. Автори вказують на імператив пошуку альтернативної форми раціональності, яка б не зводилася до суб'єкт-об'єктного панування, а зберігала свій критичний потенціал та здатність до опору тоталізації життя.

Мішель Фуко у межах своєї генеалогічної розвідки відносин між знанням і владою піддає радикальному сумніву гуманістичний пафос Просвітництва. У працях «Наглядати і карати» й «Історія сексуальності» дослідник розкриває, як раціоналізація модерного суспільства призвела не до звільнення суб'єкта, а до виникнення дисциплінарної влади. Цей тип панування функціонує через тотальні технології класифікації, нормалізації та ієрархічного нагляду, де гуманітарні науки виступають не нейтральним знанням, а інструментами «режиму істини», що формують керованого індивіда [Foucault, 1975/1995].

Проте філософська траєкторія Фуко завершується не детермінізмом, а закликом до активного спротиву через «філософський етос». Він переосмислює кантову спадщину як безперервну «критичну онтологію нас самих». Це вже не догматична доктрина про розум, а постійна інтелектуальна практика виходу за встановлені межі. Фуко постулює необхідність критичного аналізу історичних меж, що були нав'язані нам як універсальні, відкриваючи простір для індивідуальної та колективної трансформації. Відтак, Просвітництво постає не як завершений проєкт минулого, а як актуальне завдання з винайдення нових способів мислення та існування у просторі свободи [Foucault, 1984/1997].

Деконструкція просвітницького проєкту у постколоніальній теорії (Е. Саїд, Г. Співак, Г. Бгабга) фокусується на викритті його європоцентричної природи та імпліцитного зв'язку з колоніальною експансією. Едвард Саїд у фундаментальному дослідженні «Орієнталізм» доводить, що раціоналістичний дискурс Просвітництва щодо Сходу не був нейтральною науковою дескрипцією. Навпаки, він функціонував як інструмент «культурної гегемонії», конструюючи образ Сходу як сутнісно ірраціонального «Іншого», що потребує цивілізаційного опікуництва та виправдовує імперське панування [Said, 1978]. Розвиваючи цю лінію, Гаятрі Чакравірті Співак у праці «Чи можуть підлеглі говорити?» проблематизує саму концепцію універсального суб'єкта. Вона стверджує, що просвітницька епістема, ігноруючи колоніальну

специфіку, фактично позбавляє голосу маргіналізовані групи (subalterns), зокрема жінок у постколоніальному просторі, чий досвід не вписується у західні раціоналістичні матриці [Spivak, 1988].

Паралельно з цим феміністична критика (К. Пейтмен, Д. Б. Елштайн, С. Бенхабіб) піддає сумніву андроцентризм просвітницької моделі публічності. Керол Пейтмен у роботі «Сексуальний контракт» розкриває прихований фундамент теорій суспільного договору. Вона обґрунтовує тезу, що за фасадом рівності «вільних індивідів» приховано «сексуальний контракт», який легітимізує патріархальне підпорядкування жінок у приватній сфері як передумову громадянської свободи чоловіків у публічній [Pateman, 1988]. Цю думку поглиблює Джин Бетке Елштайн, аналізуючи, як просвітницька дихотомія «публічне/приватне» закріпила гендерну сегрегацію. У її трактуванні раціональна публічна сфера була сконструйована як виключно маскулінний простір, тоді як приватне життя та сфера турботи були витіснені на периферію як ірраціонально-фемінні, що зумовило тривалу маргіналізацію жіночого суб'єкта у модерному політичному дискурсі [Elshtain, 1981].

Сейла Бенхабіб у праці «Ситуація самоті» пропонує нюансований варіант феміністичної критики Просвітництва. Не відкидаючи його ключових ідеалів – раціональності, автономії та універсалізму, – вона прагне реконструювати їх з урахуванням феміністичної критики абстрактного суб'єкта. Розроблена Бенхабіб концепція «інтерактивного універсалізму» поєднує визнання ситуйованості суб'єкта й контекстуальності моральних суджень із збереженням універсалістських нормативних домагань [Benhabib, 1992].

Комунітаристська критика просвітницького проєкту, представлена у працях Аласдер Макінтайр, Чарльз Тейлор та Майкл Сендел, зосереджується на його індивідуалістичному та абстрактному розумінні суб'єкта. Макінтайр критикує просвітницький проєкт раціонального обґрунтування моралі, спрямований на пошук універсальних і позаконтекстуальних моральних засад. На його думку, цей проєкт зазнав поразки, оскільки ігнорував наративний,

практичний і традиційно вкорінений характер моральних концептів [MacIntyre, 1981]. Розвиваючи цю лінію критики, Тейлор аналізує просвітницьку модель суб'єкта як абстрактного, атомістичного та відірваного від соціальних зв'язків і традицій. Він показує, що така концепція не враховує «горизонти значущості», у межах яких формується ідентичність і стають можливими моральні орієнтири. Не заперечуючи ідеалів автономії та раціональності, Тейлор наполягає на їх включенні до ширшого розуміння суб'єктивності, що охоплює наративи, спільноти та історично сформовані практики [Taylor, 1989].

Критика з боку теорії складності й постнекласичної науки спрямована проти просвітницького ідеалу повного раціонального контролю над природою й суспільством. Ілля Пригожин і Ізабелла Стенгерс демонструють обмеженість класичної наукової парадигми, що лежить в основі просвітницького уявлення про раціональність. Розробляючи концепцію нерівноважних систем, вони наголошують на нелінійності, нестабільності та емерджентності природних і соціальних процесів, які принципово обмежують можливості передбачення й контролю [Prigogine & Stengers, 1984].

Жан-Франсуа Ліотар аналізує кризу «великих наративів» модерну, зокрема просвітницького наративу емансипації через знання. Він показує, що в умовах інформаційного суспільства знання втрачає статус універсального засобу звільнення і дедалі більше функціонує як товар, підпорядкований логіці ефективності та ринку. За цих умов його емансипаторний потенціал зазнає суттєвого підриву [Lyotard, 1984].

Водночас ця багатовимірна критика не зводиться до простого заперечення просвітницького проєкту, а радше вимагає його теоретичної реконструкції. Юрген Габермас відстоює ідею «незавершеного проєкту модерну», критикуючи як неоконсервативні спроби повернення до домодерних форм мислення, так і постмодерністське відкидання раціональності як такої. У межах теорії комунікативної дії він пропонує

переосмислити раціональність не як інструмент панування, а як засіб досягнення взаєморозуміння через аргументований дискурс [Habermas, 1985].

У цьому ж критичному горизонті Аксель Хоннет розвиває теорію, що поєднує просвітницький емансипаторний імпульс з увагою до інтерсуб'єктивності. Він показує, що автономія не є абстрактною самодостатністю, а формується як результат взаємного визнання в різних сферах соціального життя [Honneth, 1992].

Подальше переосмислення просвітницького універсалізму пропонує Бенхабіб у праці *«Домагання культури»*. Розроблена нею концепція «демократичного ітеративізму» визнає множинність культурних контекстів і наративів, не відмовляючись водночас від універсалістських домагань правових і демократичних принципів [Benhabib, 2002].

Таким чином, діалектика Просвітництва включає як його емансипаторні обіцянки, так і їхню проблематизацію в різних критичних традиціях. Ця діалектика не призводить до простого відкидання просвітницького проєкту, але вимагає його критичного переосмислення і трансформації в світлі нових історичних викликів і теоретичних перспектив. Це особливо актуально в контексті цифрової епохи, що створює нові можливості і ризики для реалізації просвітницьких ідеалів раціональності, автономії, універсалізму, публічності.

2.2. Цифрова трансформація просвітницьких ідеалів

Раціональність і алгоритмічне мислення: спадкоємність чи розрив?

Центральною проблемою філософського осмислення цифрової епохи постає питання про природу інтелектуальної наступності: чи є сучасне алгоритмічне мислення логічною кульмінацією просвітницького проєкту, чи воно знаменує собою радикальну деформацію класичної раціональності? Відповідь на це питання визначає не лише епістемологічний статус Digital Humanities, а й загальний вектор розвитку сучасної культури в цілому. Для ґрунтовного аналізу цієї дихотомії необхідно звернутися до архітектоніки просвітницького

розуму, який у дослідженні Ернста Кассірера постає не як статична субстанція, а як динамічна енергія та активна сила.

За Кассірером, такий тип раціональності розгортається через взаємодію аналітичного розкладання складних феноменів на прості структури й подальшого їх об'єднання у впорядковані системи знань. Цей рух думки ґрунтується на вірі в універсальність логічних законів, проте його головною ознакою залишається критичність – здатність розуму до постійного переосмислення власних засад. Отже, просвітницький розум визначається своєю рефлексивною природою, де аналіз та систематизація ніколи не стають остаточними, а перебувають під постійним тиском критичної перевірки [Cassirer, 1932/2003].

Саме цей рефлексивний компонент стає точкою напруги при зіставленні класичної моделі з алгоритмічними принципами цифрової епохи. Якщо Просвітництво вбачало в інтелекті силу, що активно критикує і перевіряє реальність, то алгоритмічне мислення часто демонструє тяжіння до чистої операційності, де аналітичність і систематичність зберігаються, але критична дистанція суб'єкта щодо процесу обчислення починає розмиватися.

Сучасне алгоритмічне мислення, що слугує архітектурним фундаментом цифрових технологій, визначається низкою специфічних характеристик, які на перший погляд демонструють пряму наступність із класичним раціоналізмом. Згідно з канонічним визначенням Дональда Кнута, алгоритм постає як скінченна сукупність чітко детермінованих правил, що задають послідовність операцій для розв'язання конкретного класу задач [Knuth, 1968]. Така інтелектуальна стратегія передбачає тотальну формалізацію проблеми, її декомпозицію на елементарні кроки та побудову процедур, придатних для механічного виконання. У цьому аспекті алгоритмізація виявляється прямим спадкоємцем просвітницької аналітичності та систематичності.

Цю генеалогічну лінію детально простежує Девід Голумбія у дослідженні «Культурна логіка обчислення». Він обґрунтовує тезу, що сучасна теорія обчислень є реалізацією ідей Декарта, Лейбніца та Гоббса про

універсальний метод і математизацію знання. Голумбія доводить, що інтелектуальні зусилля Булля, Тюрінга й фон Неймана стали логічним завершенням просвітницького проєкту раціоналізації світу, де цифровізація виступає як фінальна стадія встановлення обчислювального контролю над дійсністю [Golumbia, 2009]. Схожої позиції дотримується і Лучано Флоріді, розглядаючи цифрову революцію як «четверту революцію», що радикалізує просвітницький ідеал. У його трактуванні цифрові технології доводять раціональний контроль над світом до абсолюту завдяки безпрецедентним можливостям аналізу масивів даних (*Big Data*) [Floridi, 2014].

Проте за позірною спадкоємністю приховується глибока епістемологічна трансформація, на якій наголошує Юваль Ной Харарі. У праці «Homo Deus» він зазначає, що сучасні алгоритми, особливо в межах машинного навчання, функціонують поза межами класичної логіки дедуктивних виведень. На відміну від просвітницького розуму, вони оперують статистичними кореляціями та прихованими патернами в даних, що дозволяє приймати ефективні рішення без розуміння причинно-наслідкових зв'язків. Харарі кваліфікує цей зсув як «відокремлення інтелекту від свідомості», що знаменує фундаментальний розрив із традицією Просвітництва, де знання було невіддільним від суб'єктивного розуміння [Harari, 2015].

Цю критичну лінію поглиблює Люсіана Паризі, аналізуючи «конхологію алгоритмів». Вона стверджує, що алгоритмічне мислення не просто продовжує, а радикально переформатовує просвітницьку епістемологію, заміщуючи класичні методи «абдуктивною логікою» виявлення закономірностей у хаотичних масивах даних. Це призводить до формування специфічної «епістемології прогнозування», де фокус зміщується з інтелектуального осягнення причин (просвітницьке *sapere aude*) на прагматичне передбачення майбутніх станів системи. Отже, алгоритмічний розум стає не інструментом розуміння світу, а механізмом його предиктивного моделювання, що докорінно змінює статус гуманітарного знання [Parisi, 2016].

Трансформація когнітивних засад суб'єкта в умовах цифрової реальності отримує ґрунтовне переосмислення в межах концепції «техногенетичного пізнання» (*technogenetic cognition*). Н. Кетрін Гейлз у дослідженні «Як ми думаємо» обґрунтовує тезу, згідно з якою цифрові медіа перестали бути зовнішніми інструментами інтелекту, натомість ставши активними учасниками когнітивної еволюції людини. Цей процес веде до формування «розподіленої когнітивності», де межа між людським мисленням та машинною обробкою даних стає проникною. У такій оптиці класичний просвітницький ідеал автономного раціонального суб'єкта, що володіє суверенним розумом, поступається місцем складним людино-машинним асамбляжам. Це знаменує онтологічний зсув: пізнання більше не є внутрішнім атрибутом індивіда, а постає як емерджентний результат взаємодії біологічних і технічних агентів [Hayles, 2012]. Філософське осмислення співвідношення просвітницької раціональності і алгоритмічного мислення вимагає врахування як елементів спадкоємності, так і моментів розриву. З одного боку, алгоритмічне мислення можна розглядати як радикалізацію певних аспектів просвітницького раціоналізму: прагнення до формалізації, калькуляції, систематизації, універсалізації. З іншого боку, воно трансформує саму структуру раціональності, створюючи нові форми мислення, що базуються на обробці великих даних, виявленні статистичних патернів, машинному навчанні.

В межах аналітичної філософії розуму домінує тенденція до пошуку структурної гомології між людським та машинним інтелектом. Джеррі Фодор у фундаментальній праці «Мова думки» формулює «обчислювальну теорію розуму» (*Computational Theory of Mind*), згідно з якою ментальні процеси інтерпретуються як маніпуляції символічними репрезентаціями за певними синтаксичними правилами, що фактично ототожнює мислення з обчисленням [Fodor, 1975]. Цю лінію радикалізує Девід Чалмерс у концепції «розширеної свідомості» (*Extended Mind*). Він доводить, що когнітивні межі суб'єкта не замикаються у біологічній структурі мозку, а інтегрують зовнішні цифрові

артефакти як функціональні компоненти єдиної пізнавальної системи [Clark & Chalmers, 1998].

Натомість представники феноменологічної та герменевтичної традицій постулюють онтологічну неспівмірність людського досвіду й алгоритмічних процедур. Г'юберт Дрейфус, спираючись на екзистенційну аналітику М. Гайдеггера та феноменологію тілесності М. Мерло-Понті, здійснює послідовну деконструкцію комп'ютаціоналізму. Він обґрунтовує тезу, що розуміння є не деконтекстуалізованим оперуванням символами, а втіленим (*embodied*) і ситуативним буттям-у-світі, де неявне знання та фоновий контекст принципово не піддаються повній формалізації [Dreyfus, 1992]. Цю позицію доповнює Чарльз Тейлор, акцентуючи увагу на наративній і ціннісній архітектоніці людської самості. Для Тейлора мислення є невіддільним від інтерпретації смислів і моральних орієнтирів, що радикально відрізняє його від формальної, індиферентної до контексту логіки алгоритмічного обчислення [Taylor, 1989].

Питання про співвідношення раціональності й алгоритмічного мислення має не лише теоретичний, але й практичний вимір. Воно пов'язане з фундаментальними питаннями про автономію людини в цифровому світі, про етичні й політичні наслідки алгоритмізації різних сфер життя, про майбутнє людського пізнання в епоху штучного інтелекту.

Критичний перегляд просвітницьких цінностей у цифрову епоху знаходить своє продовження в економіко-філософському аналізі Шюшани Зубофф. У праці «Епоха наглядового капіталізму» дослідниця обґрунтовує концепцію «наглядового капіталізму» (*surveillance capitalism*), де алгоритмічні системи виступають не інструментами сервісу, а механізмами екстракції людського досвіду. Зубофф доводить, що тотальне збирання даних і предиктивне моделювання поведінки створюють нові конфігурації влади, які радикально підривають ідеал індивідуальної автономії. У цій системі раціональна самодостатність суб'єкта заміщується зовнішнім керуванням через «засоби поведінкової модифікації», що фактично перетворює

просвітницький проєкт визволення на технологічну інфраструктуру маніпуляції [Zuboff, 2019].

Соціокультурний аспект цієї трансформації доповнює Ніколас Карр у роботі «Поверховість: Що інтернет робить з нашими мізками». Він фокусує увагу на когнітивних наслідках медіатизації, аналізуючи, як цифрова архітектура змінює нейронні структури, відповідальні за глибоку концентрацію та аналітичне мислення. Карр артикулює тривожний парадокс: технології, що позиціонуються як засоби розширення інтелекту, насправді провокують його фрагментацію та «когнітивну поверховість». Така деградація здатності до тривалої уваги та критичної рефлексії ставить під сумнів фундаментальну віру Просвітництва у технологічний прогрес як безумовний драйвер інтелектуального вдосконалення людства [Carr, 2010].

У підсумку, питання про співвідношення просвітницької раціональності і алгоритмічного мислення залишається відкритим і потребує подальшого філософського осмислення. Це осмислення повинно уникати як некритичного техно-оптимізму, що бачить у цифрових технологіях лише продовження і реалізацію просвітницьких ідеалів, так і радикального техно-песимізму, що розглядає їх як повний розрив із просвітницькою традицією і загрозу людській автономії. Необхідна більш нюансована перспектива, що враховує як елементи спадкоємності, так і моменти трансформації у відносинах між просвітницькою раціональністю і алгоритмічним мисленням цифрової епохи.

Від автономного суб'єкта до мережевої суб'єктивності.

Просвітницька концепція суб'єкта, розвинута в працях Декарта, Канта, інших мислителів XVIII століття, ґрунтується на ідеї автономної, самосвідомої, раціональної індивідуальності. Суб'єкт у цій концепції постає як самодостатня, цілісна, центрована сутність, що мислить чітко і виразно, діє автономно і відповідально, усвідомлює себе як єдність у часі. Ця концепція відіграла фундаментальну роль у формуванні модерної філософії, політики, моралі, права, мистецтва. Вона лежить в основі таких ключових інститутів

модерності, як правова держава, громадянське суспільство, ринкова економіка, що передбачають взаємодію автономних суб'єктів.

Цифрова епоха з її мережевими структурами, технологіями віртуальної і доповненої реальності, системами штучного інтелекту трансформує традиційні уявлення про суб'єктивність. На зміну автономному суб'єкту Просвітництва приходять «мережева суб'єктивність», що характеризується розподіленістю, гібридністю, плинністю, взаємозалежністю.

Трансформація традиційних форм суб'єктивності в умовах «мережевого суспільства» стає центральним об'єктом аналізу у Мануеля Кастельса. Він обґрунтовує тезу, що логіка мереж – децентралізованих, горизонтальних і гранично гнучких структур – не просто реорганізує глобальну економіку, а стає новою архітектонікою самого «Я». Суб'єктивність у Кастельса втрачає свою монолітність, перетворюючись на множинну та динамічну ідентичність, яка постійно переконструюється в потоках інформаційної взаємодії.

Радикальний перегляд антропоцентричних засад модерну здійснила Донна Гаравей у своєму «Маніфесті кіборгів». Запропонована нею концепція кіборга як гібридної істоти, що ігнорує межі між природним і штучним, органічним і механічним, виступає потужною метафорою постмодерної суб'єктивності. Гаравей доводить, що такий гібридний стан дозволяє подолати жорсткі дуалізми (розум/тіло, чоловіче/жіноче), які століттями структурували західну думку, пропонуючи натомість ідеал пластичності та плюральності [Haraway, 1991].

Цю лінію епістемологічного розриву з ліберальним гуманізмом поглиблює Кетрін Гейлз. У праці «Як ми стали постлюдьми» вона аналізує суб'єктивність на перетині біологічної втіленості та інформаційних кодів. Гейлз розгортає критику класичного автономного суб'єкта, запроваджуючи поняття «розподіленої когнітивності». Вона наполягає на тому, що цифрові технології не є просто додатками до мозку, а трансформують саму структуру свідомості через «технічну втіленість». Водночас дослідниця дистанціюється

від радикального трансгуманізму, пропонуючи «критичний постгуманізм», що зберігає значущість тілесної ситуативності та контексту [Hayles, 1999].

Інший ракурс – когнітивну еволюцію молодого покоління – досліджує Мішель Серр. У праці «Великий палець Тома» він фіксує народження суб'єкта, чий спосіб буття визначений гіпертекстуальністю та мережевою взаємодією. Серр акцентує увагу на тому, що нові форми доступу до знання змінюють саму нейропластичність, формуючи тип особистості, орієнтований на колаборацію, а не на індивідуальну акумуляцію інформації. Цей процес тісно корелює з ідеями Лучано Флоріді про «інформаційну самість». Флоріді впроваджує термін Onlife, описуючи розмивання онтологічних кордонів між цифровим та фізичним, де суб'єкт постає як інформаційний вузол у всеохопній інфосфері [Floridi, 2011; Serres, 2015].

Фундаментальний перегляд суб'єктності пропонують і теоретики акторно-мережевої теорії (ANT), зокрема Бруно Латур. У праці «Перезбираючи соціальне» він деконструює образ автономного агента, представляючи суб'єктивність як емерджентний ефект мережевої взаємодії актантів – як людських, так і нелюдських (алгоритмів, об'єктів, кодів). Така децентралізація суб'єкта знаходить теоретичну підтримку в постмодерністській філософії Жюльєн Дельоза та Фелікса Гваттарі. Їхня модель «ризому» виступає антитезою до класичної ієрархічної логіки, пропонуючи бачити в суб'єктивності простір множинних сполучень і переходів, що позбавлені єдиного центру. Це резонує з постструктуралістською критикою «метафізики присутності» Жака Дерріда, деконструкцією «великих наративів» Жана-Франсуа Ліотара та аналізом «дисциплінарної влади» Мішеля Фуко, які сукупно підготували ґрунт для осмислення мережевої природи сучасної людини [Deleuze & Guattari, 1980/1987; Latour, 2005].

Проте мережева пластичність цифрового простору неминуче стикається з новими, більш витонченими формами відчуження. У межах «наглядового капіталізму» розгортається специфічна «інструментарна влада», яка формує стан радикальної індиферентності до людського суб'єкта. У цій системі

індивідуальність редукується до сукупності «поведінкових надлишків» – сировини для алгоритмічного прогнозування, що фундаментально підриває можливість автономного вибору та нівелює саму категорію особистої свободи [Zuboff, 2019].

У відповідь на цей тиск виникає потреба в захисті когнітивного суверенітету через розробку специфічних «практик опору». Це не лише технічне ухилення від стеження, а передусім перформативні акти, що дають змогу досліднику й користувачу переозначувати власну суб'єктність усередині алгоритмічних систем. Такі практики функціонують як способи тактичного використання цифрового середовища, де суб'єкт відмовляється бути лише пасивним джерелом даних.

Замість повної адаптації до логіки платформ, ці «мікро-опори» створюють зони непередбачуваності, повертаючи в цифровий простір вимір людської спонтанності та критичної дистанції. Отже, збереження гуманітарного в цифрову епоху полягає не в ізоляції від технологій, а в здатності зберігати суб'єктність у ситуації постійної алгоритмічної медіації.

Підсумкову нормативну рамку задає Марта Нуссбаум. Вона доводить, що в цифрову епоху гуманітарна освіта є не розкішшю, а необхідною умовою виживання суб'єкта. Розвиток «capabilities» (спроможностей) до критичного судження та емпатії дозволяє людині не стати технічним додатком до економічних систем, а зберегти гідність і автономію в умовах алгоритмічного тиску [Nussbaum, 2010].

Перехід від автономного суб'єкта до мережевої суб'єктивності не є однозначним процесом «прогресу» чи «занепаду», але складною трансформацією, що включає як втрати, так і нові можливості. З одного боку, він ставить під питання просвітницькі ідеали автономії, раціональності, суб'єктної цілісності. З іншого боку, він відкриває нові горизонти для розуміння суб'єктивності як розподіленої, взаємозалежної, екологічної реальності, що включає не лише людські, але й нелюдські елементи.

Осмислення цієї трансформації вимагає нових концептуальних ресурсів, що виходять за межі традиційних дихотомій модерної думки: індивідуальне / колективне, природне / штучне, людське / технологічне. Воно також вимагає нових етичних і політичних підходів, що враховують мережевий, розподілений, гібридний характер сучасної суб'єктивності, але не відмовляються від цінностей автономії, відповідальності, критичної рефлексії, що становлять ядро просвітницької традиції.

Універсалізм у глобальному цифровому просторі. Просвітницький ідеал універсалізму, що передбачає встановлення загальнозначущих принципів знання, моралі, права, які долають локальні, партикулярні традиції, набуває нового звучання і нових форм у контексті глобального цифрового простору. Інтернет, як глобальна інформаційна мережа, що долає національні кордони і культурні бар'єри, часто розглядається як технологічне втілення просвітницької мрії про універсальну «республіку вчених» і «космополітичне суспільство». Водночас, реальний розвиток цифрового простору виявляє глибокі суперечності і проблеми, що ставлять під питання просвітницький ідеал універсалізму або вимагають його переосмислення в нових умовах.

Трансформація глобальної архітектури соціуму під впливом мережевих технологій знаходить ґрунтовне відображення у праці Мануеля Кастельса «Інтернет-галактика». Дослідник обґрунтовує виникнення нової суспільної морфології, де Інтернет виступає не просто медіумом, а базисом для конвергенції комунікаційних, економічних та культурних практик, що нівелюють традиційні просторово-часові межі. Проте Кастельс позбавлений техно-оптимістичних ілюзій, акцентуючи увагу на феномені «цифрового розриву» (*digital divide*). Він доводить, що нерівномірність доступу до технологічного капіталу не лише відтворює старі соціальні ієрархії, а й генерує нові форми ексклюзії, де інтелектуальні та економічні можливості стають прерогативою обмежених мережевих вузлів [Castells, 2001].

Критика універсалістських амбіцій цифрового простору поглиблюється в аналізі Філіпа Грехема. У дослідженні «Гіперкапіталізм» він деконструює

міф про нейтральність мережевого середовища, викриваючи його жорстку структурованість відносинами влади та капіталу. Грегем постулює, що технологічна інфраструктура – від фізичних протоколів обміну даних до алгоритмів ранжування інформації – не є ідеологічно стерильною. Навпаки, вона є втіленням специфічних інтересів глобальної Півночі, передусім США, що закріплює стан цифрового неокolonіалізму. Таким чином, алгоритмічна логіка сучасних платформ виступає інструментом «інфраструктурної влади», яка непомітно, але тотально визначає вектори глобального культурного та політичного дискурсу, підважуючи просвітницький ідеал рівного доступу до знання [Graham, 2000].

Ця проблема набуває особливої гостроти в епоху тотальної експансії цифрових платформ – таких як Google, Facebook та Amazon, – що де-факто перетворюються на онтологічних посередників, які визначають наші способи взаємодії з буттям через доступ до інформації, комунікацію та споживання. Тарлтон Гіллеспі детально аналізує, як ці цифрові структури за допомогою алгоритмів, інтерфейсів і регулятивних правил конструюють специфічну «архітектуру видимості» й «режими причетності». Подібні технологічні рішення не є аксіологічно нейтральними; вони є втіленням конкретних культурних кодів та бізнес-моделей, що нерідко вступають у глибинний конфлікт із локальними контекстами й партикулярними цінностями, нав'язуючи уніфіковану матрицю сприйняття дійсності [Gillespie, 2018, p. 18-20].

Нік Кулдрі та Улісес Мехіас розгортають радикальну критику «платформного імперіалізму», концептуалізуючи сучасні методи збору й аналізу даних як новітні форми колоніальної експлуатації. У межах їхньої концепції «дата-колоніалізму», великі технологічні корпорації не просто акумулюють інформацію, а фактично відчужують людський досвід, перетворюючи його на сировину для капіталістичного виробництва, що неминуче посилює глобальну онтологічну нерівність [Couldry, Mejias, 2019, p. 11-13]. Такий підхід деконструє наївний технологічний універсалізм, який

вбачає у цифровізації виключно інструмент глобальної солідарності, викриваючи за фасадом «зв'язності» жорсткі ієрархії нового цифрового порядку.

Суттєвий виклик для ідеалів просвітницького універсалізму в цифрову епоху становить феномен «фільтрувальних бульбашок» і «ехо-камер», що радикально трансформують архітектуру публічного простору. Ілай Парізер концептуалізує цей процес як створення «інформаційних коконів»: алгоритми персоналізації, прагнучи максимізувати релевантність контенту, парадоксальним чином ізолюють суб'єкта від інтелектуальної інакшості, замикаючи його в самовідтворюваному колі власних преференцій [Pariser, 2011]. Цю лінію критичного аналізу поглиблює Кес Санстейн, аргументуючи, що тотальна сегментація інформаційних потоків підриває самі онтологічні засади демократії. Для повноцінного функціонування «публічної агори» необхідне не просто формальне право на висловлювання, а реальне зіткнення з відмінними точками зору та спільний горизонт розуміння, який деградує під тиском гіперперсоналізації [Sunstein, 2001, p. 45-48].

Ці тенденції до фрагментації цифрового простору посилюються в контексті зростання націоналізму, популізму, авторитаризму в різних частинах світу. Країни, як-от Китай або Іран, розвивають свої версії Інтернету з високим рівнем цензури і контролю, що підриває ідею єдиного глобального цифрового простору. Національні уряди все активніше регулюють Інтернет, пристосовуючи його до місцевих законів, цінностей, політичних умов. Ця «балканізація» Інтернету суперечить ранній кіберутопічній вірі в його глобальний, транснаціональний характер. Водночас, цифровий простір продовжує бути середовищем формування транснаціональних спільнот, рухів, ініціатив, що втілюють певні універсалістські принципи. Цифрові технології сприяють формуванню транснаціональних спільнот, що об'єднуються навколо спільних інтересів, цінностей, цілей. Він показує, як ці спільноти розвивають нові форми «цифрового космополітизму», що поєднують глобальну перспективу з увагою до локальних контекстів і відмінностей. Особливо

важливим прикладом такого космополітизму є рух за відкритий доступ до знань, що включає ініціативи відкритого програмного забезпечення (open source), відкритих освітніх ресурсів (OER), відкритого доступу до наукових публікацій (open access). Ініціативи розвивають альтернативні моделі виробництва і поширення знань, що базуються на співпраці, відкритості, взаємності, а не на приватній власності і ринковій конкуренції. Вони втілюють просвітницький ідеал знання як суспільного блага, доступного для всіх, але в нових технологічних і соціальних умовах.

Інший важливий аспект універсалізму в цифровому просторі пов'язаний з формуванням глобальних стандартів, протоколів, інфраструктур, що забезпечують функціонування Інтернету і інших цифрових технологій. Технічні стандарти Інтернету стають предметом політичної боротьби між різними акторами – національними урядами, міжнародними організаціями, корпораціями, громадянським суспільством. Вона показує, як ця боротьба відображає фундаментальні питання про цінності, владу, суверенітет у глобальному цифровому просторі.

Філософське осмислення універсалізму в цифровому просторі вимагає врахування як універсалістських, так і партикуляристських аспектів цифрових технологій. З одного боку, ці технології створюють безпрецедентні можливості для глобальної комунікації, співпраці, поширення знань, що резонує з просвітницькими ідеалами універсальної «республіки вчених» і «космополітичного суспільства». З іншого боку, вони вписані в специфічні економічні, політичні, культурні контексти, що можуть відтворювати і посилювати глобальну нерівність і локальні відмінності.

Сейла Бенхабіб пропонує концепцію «демократичних ітерацій», яка відкриває нові перспективи для осмислення універсалізму в межах цифрової архітектури. Під демократичними ітераціями дослідниця розуміє складні процеси інтерпретації, контекстуалізації та переозначення універсальних норм усередині конкретних соціокультурних спільнот. За Бенхабіб, такий механізм дозволяє гармонізувати універсалістські домагання з повагою до культурного

плюралізму, не втрачаючи при цьому етичного осердя норм [Benhabib, 2004, р. 17-19]. У цифровій площині ця модель дає змогу теоретизувати взаємодію між уніфікованими технологічними стандартами й живою стихією локальних практик, де глобальні інструменти наповнюються партикулярними змістами.

В межах переосмислення глобальних цифрових трансформацій постає ідея «*критичного цифрового космополітизму*». Цей підхід прагне синтезувати універсалістську етичну оптику з пильною увагою до історичної та політичної специфіки локальних контекстів. Аналіз досвіду цифрових діаспор демонструє, як транснаціональні спільноти використовують мережеві структури не лише для комунікації, а для активного конструювання гібридних ідентичностей.

Ці нові форми приналежності долають жорстку дихотомію між закритим націоналізмом і абстрактним, безґрунтовим глобалізмом. Натомість пропонується *перформативне* розуміння універсалізму, де спільні цінності не постулюються як наперед задані догми, а постійно перебувають у стані становлення через діалогічний обмін і мережеву солідарність. У цьому контексті цифрові платформи стають просторами для «космополітизму знизу», де ідентичність мислиться не як фіксована субстанція, а як динамічний процес медіації між локальною пам'яттю й глобальною присутністю [Risam, 2018].

Така оптика дає змогу розглядати Digital Humanities як інструмент емансипації, що дає голос маргіналізованим спільнотам і сприяє формуванню справедливішої цифрової культури, де різноманітність є не перешкодою для універсальності, а її необхідною умовою.

У підсумку, універсалізм у глобальному цифровому просторі постає як складна, багатовимірна проблема, що не може бути зведена ні до наївної віри в глобальне об'єднання через технології, ні до скептичного відкидання будь-яких універсалістських претензій. Цифрові технології створюють нові можливості для транснаціональної комунікації, співпраці, поширення знань, але ці можливості реалізуються в контексті глибокої економічної, політичної, культурної нерівності. Осмислення цієї складності вимагає розвитку нових

форм «критичного універсалізму», що поєднує універсалістські домагання з увагою до специфічних контекстів, відмінностей, нерівностей у глобальному цифровому просторі.

Цифрова публічність: нові форми комунікативного розуму.

Просвітницький ідеал публічності, найбільш чітко артикульований Кантом у концепції «публічного використання розуму», отримує нове втілення і нові виклики в контексті цифрових комунікаційних технологій. Інтернет, соціальні медіа, цифрові платформи трансформують структуру публічної сфери, створюючи нові можливості для публічної комунікації і дискурсу, але також нові форми фрагментації, поляризації, маніпулювання.

Юрген Габермас заклав теоретичний фундамент для розуміння публічної сфери, визначивши її як автономний простір між державою та приватним життям, де через механізм раціональної дискусії формується публічна думка та здійснюється демократичний контроль над владними інституціями. Ця модель виростає з просвітницького ідеалу «публічного вжитку розуму» й вимагає дотримання суворих структурних умов: інклюзивності, рівності сторін, пріоритету раціональної аргументації та спрямованості на спільне благо [Habermas, 1962, p. 27-30]. Згодом, у межах повороту своєї теорії, Габермас трансформує ці ідеї у нормативну модель «ідеальної мовленнєвої ситуації». Тут акцент зміщується з історичних інститутів на саму структуру комунікації, яка в ідеалі має бути вільною від зовнішнього примусу та ієрархічного тиску. Такий підхід постає як нормативна реконструкція просвітницького проекту, де взаєморозуміння стає внутрішньою метою будь-якого дискурсу, що претендує на істинність [Habermas, 1981, p. 285-287].

Цифрові технології трансформують структурні умови публічної сфери, створюючи нові можливості і нові виклики для реалізації ідеалу комунікативного розуму. З одного боку, вони значно розширюють доступ до публічної комунікації, знижуючи бар'єри для участі, долаючи просторові і часові обмеження, створюючи нові форми публічності, що не залежать від традиційних медіа і політичних інститутів. З іншого боку, вони створюють нові

форми нерівності, фрагментації, маніпулювання, що підривають умови раціональної публічної дискусії.

Ешя Бенклер пропонує альтернативну, оптимістичну візію цифрової публічності, фокусуючи увагу на емансипаційному потенціалі мережевих структур. У своїх дослідженнях він експлікує феномен «мережевої публічної сфери» (*networked public sphere*), що постає як децентралізована та горизонтальна альтернатива традиційним медіа. На зміну односпрямованій моделі «від одного до багатьох», притаманній індустріальній епосі, приходить матрична комунікація «від багатьох до багатьох», яка радикально розширює горизонти інклюзивності та партиципації [Benkler, 2006, p. 176-180].

Ключовим елементом цієї архітектури є «спільне виробництво силами рівних» (*commons-based peer production*) – унікальна форма колаборації, що виходить за межі ринкової логіки чи адміністративної ієрархії. Спираючись на засади добровільності та взаємності, цей тип взаємодії реалізується в таких проєктах, як Вікіпедія чи вільне програмне забезпечення. Ці ініціативи стають сучасною інкарнацією просвітницького ідеалу, де знання утверджується не як товар, а як невідчужуване суспільне благо [Benkler, 2006, p. 63-67].

Клей Шірки пропонує суголосо оптимістичну візію, зосереджуючись на трансформації архітекtonіки колективної дії в цифрову епоху. Використовуючи економічну логіку для аналізу соціальних процесів, він демонструє, як цифрові медіа радикально знижують «трансакційні витрати» на самоорганізацію, дозволяючи індивідам координувати зусилля поза межами жорстких формальних інституцій. Таке вивільнення енергії громадянської активності сприяє появі спонтанних та інклюзивних соціальних рухів, чия гнучкість стає головною перевагою у протистоянні ієрархічним структурам минулого [Shirky, 2008, p. 45-48].

Прагматичне ж осмислення цифрового ландшафту пропонують представники напрямку *Digital Methods*. Зокрема, Річард Роджерс обґрунтовує концепцію «проблемних мереж» (*issue networks*) як динамічних констеляцій, що виникають навколо актуальних суспільних викликів. Аналітична оптика

Роджерса дозволяє деконструювати цифрову публічність не як статичну даність, а як живий процес формування дискурсів та відносин між різновекторними акторами. Такий методологічний підхід дає змогу виявляти приховану логіку формування суспільної думки в середовищі, де межі між технологічним алгоритмом та людською інтенцією стають дедалі прозорішими [Rogers, 2013, p. 21-25].

Критичну дистанцію щодо цифрового тріумфалізму вибудовує Євгеній Морозов, піддаючи радикальному сумніву «інтернет-центризм» та «технологічний солюціонізм». Дослідник деконструє наївну віру в те, що цифрові інструменти за своєю природою є провідниками демократії та прогресу. Морозов переконливо доводить, що ці самі технології стають потужними інструментами в руках авторитарних режимів, трансформуючись у засоби прецизійного нагляду, рафінованої пропаганди та тотального контролю. Його аналіз застерігає від некритичного оптимізму, що ігнорує політичну амбівалентність мережевих структур [Morozov, 2011, p. 14-18].

Цю лінію скепсису продовжує Кес Санстейн, чия аналітика зосереджена на ерозії демократичного дискурсу через механізми гіперперсоналізації. Він аргументує, що алгоритмічне курування інформації неминуче призводить до фрагментації публічного простору та герметизації «інформаційних коконів». У таких «ехо-камерах» суб'єкт опиняється в полоні інтелектуального самозамилування, де підкріплюються лише наявні упередження, а простір для зіткнення з інакшістю та формування спільного горизонту розуміння фактично нівелюється [Sunstein, 2007].

Шеррі Теркл зосереджує увагу на психологічній і екзистенційній трансформації людської соціальності, спричиненій цифровізацією. Вона демонструє, як технологічне посередництво витісняє автентичний діалог, заміщуючи його фрагментованими й жорстко контрольованими формами взаємодії. За Теркл, ілюзія постійного зв'язку парадоксально поглиблює відчуження: людина опиняється в стані «самотності разом», де цифрова

комунікація слугує лише фасадом, що приховує деградацію здатності до глибокого міжособистісного розуміння [Turkle, 2011, p. 154-157].

Політичний вимір цієї проблеми деталізують Філіп Говард і Музаміль Хусейн через концепт «обчислювальної пропаганди» (computational propaganda). Автори розкривають механіку маніпулювання суспільною думкою, де алгоритмічні боти й мікротаргетована реклама стають інструментами дезінформації. Це не просто технологічний збій, а свідома стратегія поляризації дискурсу, яку використовують різновекторні актори для ерозії демократичних інститутів та підриву раціонального публічного поля [Howard, Hussain, 2016, p. 32-35].

Спроба інтегративного погляду представлена в концепції Зейнеп Туфекчі, яка пропонує нюансований аналіз «соціотехнічної архітектури» протесту. Досліджуючи рухи від Арабської весни до Black Lives Matter, вона фіксує фундаментальний парадокс: легкість цифрової мобілізації часто стає перешкодою для тривалого стратегічного будівництва. За швидким «цифровим спалахом» нерідко бракує стійких організаційних структур та колективної ідентичності. Туфекчі наголошує на важливості нової «соціотехнічної грамотності» – здатності суб'єкта критично оперувати інструментами мережі, не стаючи заручником їхніх структурних обмежень [Tufekci, 2017, p. 68-72].

Філософське осмислення цифрової публічності вимагає виходу за межі простого протиставлення оптимістичних і песимістичних перспектив. Воно передбачає розуміння складних, амбівалентних відносин між технологічними можливостями і соціальними практиками, між структурними умовами і агентністю користувачів, між глобальними тенденціями і локальними контекстами.

Йохай Бенклер у співпраці з колегами обґрунтовує необхідність «критичної технологічної грамотності» – когнітивної моделі, що синтезує розуміння технічних потужностей із глибоким аналізом соціально-політичних контекстів їхнього розгортання. У цій оптиці технології постають не як нейтральні інструменти, а як втілена ідеологія, що потребує нових форм

«технологічної демократії». Такий підхід передбачає активну суб'єктність громадян у проектуванні самих систем, які визначають архітектуру їхнього повсякденного буття [Benkler, 2019, p. 42-45].

Цю лінію продовжує Ендрю Фінберг, розгортаючи концепцію «демократичної раціоналізації». Він доводить, що технологічний дизайн ніколи не є остаточним; він завжди відкритий для переосмислення та редизайну згідно з гуманістичними цінностями. За Фінбергом, технічні системи можуть як пригнічувати, так і стимулювати демократичну публічність – усе залежить від того, які ціннісні коди закладені в їхню структуру та способи впровадження [Feenberg, 2010, p. 108-112].

У підсумку, цифрова публічність постає як складний, багатовимірний феномен, що трансформує, але не скасовує просвітницький ідеал комунікативного розуму. Цифрові технології створюють нові можливості для публічної комунікації, участі, формування спільнот, але також нові форми фрагментації, маніпулювання, контролю. Осмислення цієї амбівалентності вимагає розвитку нових форм «критичної цифрової публічності», що поєднує потенціал цифрових технологій для демократичної комунікації з критичною рефлексією над їхніми структурними обмеженнями і ризиками.

2.3. Digital Humanities як продовження/переосмислення просвітницького проєкту

Ідеал систематизації знань: від енциклопедій до баз даних. Одним із ключових аспектів просвітницького проєкту була систематизація знань, найбільш яскраво втілена в «Енциклопедії, або Тлумачному словнику наук, мистецтв і ремесел» Дені Дідро і Жана д'Аламбера (1751-1772). Цей монументальний проєкт, що включав 28 томів, 71 818 статей і 3129 ілюстрацій, мав на меті зібрати, систематизувати і зробити доступними всі знання людства. Як зазначав Ж. д'Аламбер у «Попередньому міркуванні» до *Енциклопедії*,

метою цього проєкту було «зібрати знання, розсіяні по поверхні землі», систематизувати їх і передати нащадкам [d'Alembert, 1751/1995].

Цей просвітницький ідеал систематизації знань мав кілька ключових аспектів. По-перше, він передбачав всеохопність – прагнення зібрати в одному місці всі наявні знання, від наукових теорій до технічних ремесел. По-друге, він ґрунтувався на ідеї раціональної класифікації – знання мали бути організовані за логічною, а не теологічною чи традиційною схемою. По-третє, він був орієнтований на практичне застосування – знання розглядалися не як абстрактні спекуляції, але як інструменти для трансформації світу. По-четверте, він мав емансипаторну мету – знання мали звільняти людей від забобонів, нещастя, тиранії.

Digital Humanities можна розглядати як сучасне втілення і трансформацію цього просвітницького ідеалу систематизації знань, але вже у формі цифрових баз даних, архівів, репозиторіїв. Подібно до просвітницьких енциклопедистів, творці цифрових гуманітарних проєктів прагнуть зібрати, систематизувати, зробити доступними культурні артефакти людства – тексти, зображення, звуки, об'єкти матеріальної культури. Однак, цифрові технології трансформують саму природу цього проєкту, створюючи нові можливості, але й нові проблеми і обмеження.

Джеффері Боукер переконливо доводить, що бази даних ніколи не постають нейтральними резервуарами для збереження інформації; натомість вони функціонують як «технології знання», що імплікують конкретні епістемологічні й політичні пресупозиції. Аналітична оптика автора дає змогу простежити, як сама архітектура даних диктує способи категоризації й селекції досвіду, віддзеркалюючи до того ж історико-культурні пласти свого походження. Ключовою тут постає концепція «інфраструктурної інверсії» (*infrastructural inversion*): технологічний базис залишається «прозорим» і невидимим у стані норми, набуваючи онтологічної видимості лише в момент системного збою [Bowker, 2005, p. 34-38]. Цей підхід є критично важливим для

цифрових гуманітарних проєктів, де складність технічного «закулісся» часто випадає з поля зору користувача, попри свій вирішальний вплив на результат.

Цю лінію критичної рефлексії продовжує Люсі Сачмен, досліджуючи процеси «людино-машинних реконфігурацій». Вона акцентує увагу на тому, що дизайн будь-якої системи завжди містить у собі певні «сценарії використання», які або розширюють суб'єктність користувача, або радикально її обмежують. Сачмен обстоює необхідність «ситуйованого дизайну» (*situated design*) – методології, що вимагає врахування унікального контексту й залучення кінцевого суб'єкта до процесу співтворення технології. У площині *Digital Humanities* така перспектива дає змогу зрозуміти, як цифрові архіви не просто зберігають, а фактично конструюють нові практики роботи з культурною спадщиною [Suchman, 2007, p. 112-115].

Перехід від енциклопедій до баз даних супроводжується кількома важливими трансформаціями. По-перше, змінюється *масштаб*: якщо Енциклопедія Дідро і д'Аламбера містила тисячі статей, то сучасні цифрові архіви і бази даних можуть містити мільйони і навіть мільярди об'єктів. Ця зміна масштабу створює нові можливості для аналізу (як показує Франко Моретті у концепції «віддаленого читання»), але й нові проблеми навігації, орієнтації, осмислення.

По-друге, змінюється *структура*: якщо Енциклопедія мала лінійну структуру з фіксованими шляхами навігації (алфавітний порядок, перехресні посилання), то бази даних мають мережеву, реляційну структуру, що уможлиблює множинні шляхи навігації і пошуку. Як зазначає Л. Манович, база даних є ключовою формою культурного вираження в цифрову епоху, адже «the database becomes the center of the creative process in the computer age» [Manovich, 2001, c. 218–219].

По-третє, змінюється *стабільність*: якщо Енциклопедія була завершеним, фіксованим твором, то цифрові архіви і бази даних можуть постійно оновлюватися, розширюватися, трансформуватися. Ця плинність

створює нові можливості для адаптації і розвитку, але й нові проблеми збереження, документації, історичної пам'яті.

По-четверте, змінюється *режим авторства*: якщо Енциклопедія була створена обмеженим колом авторів під редакцією Дідро і д'Аламбера, то багато сучасних цифрових проєктів (як-от Вікіпедія) базуються на принципах колаборативного, розподіленого авторства. Ця трансформація створює нові можливості для участі й співтворчості, але й нові проблеми верифікації, авторитетності, відповідальності.

Лев Манович зміщує фокус дослідницької уваги на епістемологічний статус бази даних, проголошуючи її ключовою «символічною формою» комп'ютерної епохи. На відміну від традиційного наративу, база даних репрезентує світ як перелік елементів, що не передбачає завершеної історії, а натомість диктує нові логіки сприйняття через операції пошуку, фільтрації й візуалізації. Автор демонструє, як ці технічні процедури трансформуються у специфічні форми культурного аналізу, що здатні як радикально розширити горизонти інтерпретації, так і замкнути користувача в алгоритмічних межах [Manovich, 1999, p. 80-84]. У контексті цієї трансформації Манович обґрунтовує нагальність «критичної аналітики даних» (critical data analytics). Ця дисциплінарна модель покликана подолати розрив між суто технічною вправністю й гуманітарною рефлексією, інтегруючи навички програмування з критичним осмисленням соціополітичних контекстів, у яких ці дані функціонують та набувають значень.

Важливим прикладом переосмислення просвітницького ідеалу систематизації знань у цифрову епоху є Linked Open Data (LOD) – підхід до публікації і зв'язування структурованих даних у мережі. Тім Бернерс-Лі, один з основоположників цього підходу, визначає його як набір практик для публікації і зв'язування даних у Веб, що дозволяє машинам «розуміти» семантику цих даних. Linked Open Data можна розглядати як сучасну версію просвітницького проєкту універсальної «системи знань», але вже реалізовану з використанням цифрових технологій і стандартів. Трансформація культурних

архівів через впровадження семантичних мереж знаменує собою фундаментальний онтологічний зсув: перехід від *статичного «сховища»* до *динамічного «вузла»* у глобальній когнітивній екосистемі. У цій конфігурації артефакт перестає бути ізольованим об'єктом, стаючи частиною *безперервного потоку* знань. Проте мережева структура не є аксіологічно нейтральною; вона спирається на алгоритмічні стандарти, які можуть як відкривати нові горизонти інтеграції, так і нівелювати унікальність локальних культурних наративів [Mandell, 2015]. Будь-яка класифікаційна система, покладена в основу бази даних, неминуче несе в собі відбиток соціальних ієрархій і прихованих упереджень. Код, що структурує інформацію, стає інструментом інституціоналізації знання, який закріплює певні способи бачення світу, водночас роблячи інші – невидимими. Подолання цієї сліпоти вимагає *«інфраструктурної рефлексивності»* – здатності деконструювати політичні й етичні виміри, приховані за технічними інтерфейсами [Bowker, Star, 1999]. Цифровізація також несе в собі ризик радикальної деконтекстуалізації. Вилучення об'єкта з його первинного матеріально-історичного поля загрожує втратою глибинних смислових зв'язків, перетворюючи артефакт на стерильний фрагмент даних. Це зумовлює необхідність стратегій *«реконтекстуалізації»*, які б давали змогу не просто документувати об'єкт, а відтворювати навколо нього живий простір значень, зберігаючи його медіальну специфіку й *«цифрову пам'ять»* [Ernst, 2013, p. 74-78].

У підсумку, перехід від енциклопедій до баз даних відображає складну діалектику продовження й трансформації просвітницького ідеалу систематизації знань у цифрову епоху. Digital Humanities успадковують від Просвітництва прагнення до всеохопності, раціональної організації, практичної орієнтації, емансипаторної мети систематизації знань. Але вони також трансформують цей проєкт у світлі нових технологічних можливостей, теоретичних перспектив, соціальних контекстів. Ця трансформація включає як нові можливості для доступу, аналізу, використання культурних артефактів,

так і нові проблеми класифікації, контекстуалізації, інтерпретації в цифровому середовищі.

Демократизація знання в епоху цифрового доступу. Другим ключовим аспектом просвітницького проєкту була демократизація знання – прагнення зробити знання доступним для всіх, а не лише для привілейованих еліт. Цей ідеал виражений у знаменитому гаслі Канта «*Sapere aude!*» – «май мужність користуватися власним розумом» – і в його розумінні Просвітництва як «виходу людини зі стану неповноліття». Просвітники вірили, що поширення знань сприятиме емансипації людей від релігійних догм, політичного деспотизму, соціальних забобонів. Цей просвітницький ідеал демократизації знання втілювався у різних формах: у публічних лекціях і дебатах, у доступних наукових і філософських трактатах, у науково-популярній літературі, у публічних бібліотеках і музеях. Однак, його реалізація завжди була обмежена соціальними, економічними, технологічними факторами: рівнем грамотності, доступністю книг, мовними бар'єрами, політичною цензурою.

Digital Humanities можна розглядати як сучасне втілення і трансформацію цього просвітницького ідеалу демократизації знання, але вже у формі *цифрового доступу* до культурних артефактів і інструментів їх аналізу. Подібно до просвітників, творці цифрових гуманітарних проєктів прагнуть зробити культурну спадщину людства доступною для всіх, незалежно від географічного розташування, соціального статусу, освітнього рівня. Однак, цифрові технології трансформують саму природу цього проєкту, створюючи нові можливості, але й нові форми нерівності й виключення.

Цифрова трансформація докорінно змінює режими циркуляції наукового знання, викриваючи анахронічність традиційних моделей комунікації. Закриті платні системи публікацій де-факто створюють інтелектуальну сегрегацію, обмежуючи доступ до результатів досліджень для вчених із глобального Півдня, незалежних науковців та академічних спільнот із недостатнім фінансуванням. У відповідь на ці виклики утверджується концепція «відкритого доступу» (open access), яка постулює знання не як дефіцитний

товар, а як універсальне суспільне благо, що має бути вільно доступним у глобальній мережі [Suber, 2012, р. 7-11]. Реалізація цієї моделі розгортається двома основними стратегіями: через створення спеціалізованих журналів вільного доступу («золотий шлях») або шляхом самоархівування праць у відкритих репозиторіях («зелений шлях»). Така диверсифікація способів поширення інформації не лише демократизує академічну сферу, а й стимулює розвиток нової економіки знань, де інклюзивність стає необхідною умовою наукового прогресу й культурного обміну [Suber, 2012, р. 80-84].

Концепція відкритості в цифрову епоху зазнає суттєвої еволюції, виходячи за межі простої доступності фінальних текстів і трансформуючи саму архітектуру пізнавального процесу. Феномен «відкритої науки» (open science) передбачає радикальну дегерметизацію всіх етапів дослідження: від первинних масивів даних до методологічних протоколів та інструментарію. Така прозорість наукового виробництва не лише прискорює інтелектуальний обмін, а й змінює етичний статус дослідника, перетворюючи науковий пошук на інклюзивний та верифікований процес колективного творення знання [Wilbanks, 2011, р. 115-118]. Подібний підхід долає традиційну ізольованість лабораторій і університетських центрів, створюючи умови для глобальної синергії. Відкритість методів і даних стає запобіжником проти монополізації істини, стимулюючи якісне зростання досліджень та залучаючи до наукового дискурсу ширше коло соціальних акторів, що раніше були виключені з процесу виробництва високих технологій і знань.

Цифровізація провокує фундаментальну трансформацію освітнього простору, виводячи процес пізнання за межі жорстких інституційних рамок. У межах цієї парадигми особливого значення набувають форми «масових відкритих онлайн-курсів» (MOOCs) та «відкритих освітніх ресурсів» (OER), які постають як інструменти радикальної демократизації знання. Такі моделі дозволяють децентралізувати навчання, перетворюючи його на безперервний мережевий процес, доступний для глобальної аудиторії незалежно від географічних чи соціальних бар'єрів [Siemens, 2015, р. 412-415]. Водночас

розвиток мережевої освіти потребує дистанціювання від наївного техно-оптимізму. Будь-яка освітня технологія має піддаватися критичному аналізу через призму педагогічних і соціально-економічних контекстів її впровадження. Справжня демократизація знання полягає не лише у технічному доступі до контенту, а й у розвитку критичної спроможності суб'єкта орієнтуватися в інформаційних масивах і вибудовувати власні когнітивні траєкторії в цифрову епоху.

Критична рефлексія над дискурсом відкритого доступу виявляє певну концептуальну обмеженість панівної риторики, яка часто ототожнює технічну доступність інформації з автоматичною демократизацією суспільства. Такий спрощений погляд ігнорує глибоку детермінацію виробництва знань економічними й політичними чинниками, які не зникають із появою відкритих репозиторіїв. Натомість обґрунтовується необхідність більш нюансованого, контекстуально чутливого підходу, де демократизація розглядається не як механічне відкриття архівів, а як складна соціальна практика, що має враховувати специфічні потреби й обмеження різних спільнот [Broussard, 2018, p. 162-165]. Замість ідеалізованих уявлень про «вільний рух інформації», актуалізується вимога критичного аналізу реальних умов, у яких знання споживається і використовується. Це передбачає визнання того, що цифрова відкритість сама по собі не ліквідує структурні нерівності. Справжнє розширення участі в науковому та культурному житті потребує не лише прозорості інтерфейсів, а й цілеспрямованої роботи з подолання соціальних та інтелектуальних бар'єрів, які продовжують визначати контури сучасної публічної сфери.

Проект демократизації знання в цифрову епоху стикається з багаторівневою структурою нерівності, яку неможливо подолати лише технічним розширенням мереж. Феномен «цифрового розриву» еволюціонує: від елементарної відсутності доступу до технологій він переходить у площину нерівності навичок та стратегій використання інформації. Ці латентні бар'єри не просто дублюють соціально-економічну стратифікацію, а й посилюють її,

створюючи нові контури ексклюзії, де доступ до даних не означає автоматичного доступу до знання [Van Dijk, 2005, p. 72-75]. За оптимістичними дискурсами «цифрової економіки» часто прихована ігнорована динаміка влади. Критична теорія інформаційного суспільства вимагає деконструкції технологій як таких, що завжди вписані в політичні структури. Технологічний розвиток не є автономним процесом; він є продуктом специфічних відносин влади, де цифрові платформи можуть ставати інструментами соціального сортування та алгоритмічного керування [Mansell, 2012, p. 89-92]. Особливої гостроти набуває проблема «епістемічної несправедливості». Домінуючі цифрові парадигми часто маргіналізують знання й досвід спільнот, що перебувають на периферії владних структур. Цифрові архіви й бази даних, попри декларативну відкритість, здатні репродукувати інтелектуальну гегемонію, виключаючи альтернативні голоси через саму логіку категоризації даних. Демократизація знання в такому контексті вимагає не лише доступу, а й права на оскарження панівних епістемологічних моделей і включення знань, що виростають із практик опору [Collins, 1990, p. 221-225]. Зрештою, етичний вимір цифрової публічності переміщується у площину «етики даних». Питання конфіденційності, алгоритмічної упередженості й дискримінації перестають бути суто технічними помилками, постаючи як фундаментальні виклики людській гідності. Необхідність нової етичної рефлексії зумовлена тим, що збір і аналіз великих масивів даних радикально змінює статус суб'єкта, перетворюючи його ідентичність на об'єкт алгоритмічного маніпулювання. Справжня демократизація можлива лише за умови створення етичних регуляторів, що здатні обмежити технологічну експансію в інтересах соціальної справедливості [Floridi & Taddeo, 2016].

Отже, демократизація знання в епоху цифрового доступу постає як складний, багатовимірний процес, що включає як нові можливості, так і нові форми нерівності і виключення. Digital Humanities успадковують від Просвітництва прагнення зробити знання доступним для всіх, але трансформують цей проєкт у світлі нових технологічних можливостей,

теоретичних перспектив, соціальних контекстів. Ця трансформація вимагає критичного осмислення таких питань, як доступність цифрових ресурсів, цифрова грамотність і компетенції, інтелектуальна власність і авторське право, цифрова нерівність і соціальна справедливість, етичні аспекти збору і використання даних. Лише таке критичне осмислення дозволить реалізувати емансипаторний потенціал цифрових технологій у дусі просвітницького ідеалу демократизації знання.

Ідеал прозорості: візуалізація та датифікація як форми «просвітлення». Третім важливим аспектом просвітницького проєкту був ідеал прозорості – прагнення зробити світ прозорим для раціонального пізнання, звільнити його від «темряви» забобонів, містики, непізнаваності. Як писав Рене Декарт у «Міркуванні про метод» (1637), метою його філософії було досягнення «ясних і чітких ідей», що не залишають місця для сумніву і невизначеності. Цей ідеал виражався в різних формах: у наукових експериментах, що робили видимими приховані закони природи; у раціональних класифікаціях, що впорядковували хаос природних і соціальних явищ; у статистичних дослідженнях, що кількісно описували соціальні процеси.

Digital Humanities можна розглядати як сучасне втілення і трансформацію цього просвітницького ідеалу прозорості, але вже у формі цифрової візуалізації та датифікації культурних феноменів. Подібно до просвітників, творці цифрових гуманітарних проєктів прагнуть зробити культурні процеси «видимими» і «вимірюваними» за допомогою комп'ютерних методів аналізу й візуалізації. Однак, цифрові технології трансформують саму природу цього проєкту, створюючи нові форми «видимості» й «невидимості», нові режими прозорості й непрозорості.

Цифрова епоха відкриває радикально нову онтологію культурного пізнання – «дистанційний огляд», де масиви даних постають як простір трансцендентального досвіду, опосередкованого методами комп'ютерного зору та машинного навчання. Цей епістемологічний зсув, відомий як культурна

аналітика, не просто масштабує дослідження, а розкриває феноменологію латентних патернів і тенденцій, що залишаються по той бік традиційного гуманітарного споглядання. Об'єктом пізнання стає не одиничний артефакт як даність, а динамічна тотальність мільйонів цифрових слідів, що конституують нову трансцендентальну картографію смислів [Manovich, 2020, p. 28-32].

Проте візуалізація цих даних ніколи не досягає статусу об'єктивного дзеркала буття. Будь-яка графічна репрезентація – це герменевтичний і перформативний акт, що ґрунтується на прихованих епістемологічних і естетичних апріорі. Критична візуалізація вимагає феноменологічно заангажованого підходу, який визнавав би конститутивну суб'єктивність, історичність і принципову невизначеність гуманітарних даних, протиставляючи позитивістській «механічній об'єктивності» екзистенційну глибину інтерпретації [Drucker, 2014, p. 124-128].

Центральним процесом сучасності постає датифікація – тотальне перетворення життєсвіту, емоційності й інтерсуб'єктивних зв'язків на кількісні показники, редуковані до логіки монетизації. Цифрові платформи формують особливий модус сосіетальності, де алгоритмічна раціональність стає трансцендентальним архітектором суспільних зв'язків. Це не лише технічна процедура, а й онтополітичний проєкт: кількісні метрики, що претендують на аксіологічну нейтральність, фактично втілюють специфічні владні рішення про те, які модуси людського буття заслуговують на вимірювання й визнання, а які приречені на епістемологічне стирання [van Dijck et al., 2018, p. 45-50].

Найбільш критичним викликом цієї системи є феномен *алгоритмічного гноблення* як форми структурного насильства. Пошукові та рекомендаційні системи, попри декларативну неупередженість, інституціоналізують расові, гендерні й класові габітуси домінування. Алгоритм трансформується з інструменту в онтологічний механізм фільтрації та конституювання реальності, який систематично обмежує доступ маргіналізованих груп до символічного капіталу й соціальних благ, закріплюючи існуючі структури

гегемонії у цифровому кодї як нову форму технологїчно опосередкованого вїдчуження [Noble, 2018, p. 10-14].

У цьому контекстї цифрова практика потребує переходу вїд суто технїчної вправностї до критичної рефлексивностї як способу буття. Алгоритмїчне мислення радикально трансформує фундаментальнї категорїї суб'єктивностї, агентностї й темпоральностї, вимагаючи нової постгуманїстичної фїлософської стратегїї, здатної осмислити дїалектику людського й нелюдського інтелекту в умовах тотальної алгоритмїзацїї свїту як базової онтологїчної структури сучасностї.

Цифровї інструменти вїзуалїзацїї і аналізу даних у Digital Humanities можна розглядати як сучасне втілення просвітницького прагнення зробити свїт прозорим для раціонального пїзнання. Наприклад, проєкт «Культуромїка» (Culturomics), розроблений дослідниками з Google і Гарвардського університету, базується на аналізі мільйонів оцифрованих книг для виявлення культурних трендів і патернів. Використовуючи інструмент Google Ngram Viewer, дослідники можуть відстежувати частоту вживання слів і фраз протягом столїть, виявляючи зміни в мові, культурі, суспільних настроях. Цей проєкт можна розглядати як цифрову версію просвітницького прагнення до систематичного, кількісного дослідження культурних феноменів.

Інший приклад – проєкт «Мапування Республїки Літер» (Mapping the Republic of Letters), розроблений Стенфордським університетом, що використовує цифровї інструменти для вїзуалїзацїї мереж кореспонденцїї між просвітниками XVIII столїття. Цей проєкт робить «видимими» інтелектуальнї мережї Просвітництва, показуючи, як ідеї циркулювали через листування, подорожї, публїкацїї. Він буквально «просвітлює» історичнї процеси, що ранїше залишалися прихованими через обмеження традицїйних методів дослідження.

Однак, ці проєкти також виявляють певнї обмеження і проблеми ідеалу прозоростї в цифрову епоху. По-перше, вони базуються на специфїчних наборах даних (оцифрованї книги, збереженї листи), що можуть мїстити

систематичні упередження і пропуски. По-друге, вони використовують певні алгоритми аналізу і візуалізації, що втілюють специфічні методологічні й теоретичні припущення. По-третє, вони продукують певні форми «видимості», що можуть приховувати альтернативні перспективи й інтерпретації.

Якщо просвітницький ідеал прозорості базувався на вірі в можливість прямого, незатемненого доступу до реальності через розум, то цифрова епоха змушує нас визнати опосередкований, конструйований, перформативний характер будь-якої «видимості». Як показує Джоанна Дракер, візуалізації даних не просто «відображають» реальність, але активно конструюють її через специфічні рішення про те, що візуалізувати, як візуалізувати, для кого візуалізувати.

Деконструкція цифрового досвіду оголює фундаментальний парадокс інтерфейсу: чим більш «прозорим» та «інтуїтивним» він постає у повсякденному вжитку, тим надійніше він ретушує складні технічні й соціополітичні інфраструктури, що фундаментують його буття. Інтерфейс у цій оптиці постає не як нейтральний медіатор, а як ідеологічний ефект – поріг, що структурує наше сприйняття реальності, водночас залишаючи власну архітектуру поза межами усвідомленого споглядання.

Це зумовлює актуальність концепції «темної цифровості» (*dark digitality*), яка фокусує увагу на непрозорих, прихованих модусах технологічного функціонування. За фасадом безшовного користувацького досвіду завжди пульсує робота алгоритмічних систем і владних конфігурацій, які залишаються онтологічно недоступними для безпосередньої рефлексії. Демократизація знання за таких умов вимагає не просто доступу до екрана, а здатності до «розкриття» цих латентних структур, що визначають контури нашої цифрової дійсності [Galloway, 2012, p. 18-22].

У цьому контексті, Digital Humanities можуть бути місцем критичного переосмислення просвітницького ідеалу прозорості. Вони можуть поєднувати використання цифрових інструментів для виявлення нових патернів і зв'язків

у культурних даних з критичною рефлексією над обмеженнями, упередженнями, сліпими плямами цих інструментів. Це передбачає розвиток нових форм «рефлексивної візуалізації» і «критичної датифікації», що визнають свою позиційність, контекстуальність, перформативність.

Така «критична прозорість» не означає відмову від просвітницького ідеалу раціонального пізнання, але його трансформацію в світлі усвідомлення складності, контекстуальності, позиційності будь-якого знання. Вона визнає, що будь-яке «просвітлення» завжди відбувається з певної перспективи, в певному контексті, з певною метою. І саме ця рефлексивна усвідомленість власної позиційності, а не ілюзія нейтрального, безтілесного погляду «нізвідки», є найціннішим спадком Просвітництва в цифрову епоху.

Колективний розум: від республіки вчених до цифрових спільнот.

Четвертим ключовим аспектом просвітницького проєкту був ідеал «республіки вчених» (*république des lettres*) – транснаціональної спільноти інтелектуалів, що обмінювалися ідеями через листування, публікації, подорожі, особисті зустрічі. Ця «республіка» функціонувала як форма «колективного розуму», що долав національні, релігійні, соціальні бар'єри через спільне прагнення до знання і прогресу. Як писав маркіз Кондорсе у «Нарисі історичної картини прогресу людського розуму» (1795), прогрес знань є колективним, кумулятивним процесом, що об'єднує зусилля багатьох мислителів і поколінь [Condorcet, 1795/1988, p. 270-274]. Цей просвітницький ідеал колективного розуму втілювався в різних інституційних формах: наукових товариствах і академіях, салонах і кав'ярнях, літературних журналах і енциклопедичних проєктах. Він передбачав специфічні практики комунікації і співпраці: критичний діалог, раціональну аргументацію, публічну дискусію, колективну верифікацію знань. Водночас, він був обмежений соціальними, гендерними, расовими, економічними бар'єрами, що обмежували доступ до «республіки вчених» для багатьох груп населення.

Digital Humanities можна розглядати як сучасне втілення і трансформацію цього просвітницького ідеалу колективного розуму, але вже у

формі цифрових спільнот, платформ, мереж, проєктів. Подібно до просвітницької «республіки вчених», цифрові гуманітарні проєкти часто базуються на колаборативній, міждисциплінарній, транснаціональній співпраці. Вони використовують цифрові технології для створення нових форм комунікації, обміну ідеями, колективного виробництва знань. Однак, цифрові технології трансформують саму природу цієї співпраці, створюючи нові можливості, але й нові проблеми і обмеження.

Цифрова трансформація спричиняє появу «*колективного інтелекту*» – форми універсально розподіленого мислення, що постійно розширюється та координується в реальному часі. У цій парадигмі пізнання перестає бути приватною справою окремого суб'єкта, перетворюючись на процес ефективної мобілізації навичок у межах глобальної мережі. Цифрові технології тут виступають не просто інструментами, а середовищем для виникнення синергетичного мислення, яке радикально виходить за межі індивідуальних когнітивних спроможностей [Lévy, 1997, p. 13-17].

Це мережеве середовище стимулює розвиток «культури конвергенції», де практики культурного виробництва й споживання стають нерозривно пов'язаними. Колективне виробництво значень у фанатських спільнотах чи соціальних медіа свідчить про перехід до більш партиципативних та колаборативних форм існування культури. Такі трансформації відображають глибоке прагнення суб'єкта до активної участі у творенні спільного символічного простору, де ієрархічні структури поступаються місцем горизонтальній взаємодії [Jenkins, 2006, p. 27-31].

Економічним і соціальним фундаментом цього процесу постає «спільне виробництво силами рівних» (commons-based peer production). Ця модель колаборації не спирається на ринкові механізми чи адміністративний примус, натомість базується на добровільній співпраці, взаємності та спільних цінностях. Втіленням цього підходу є глобальні ініціативи відкритого коду та вільні енциклопедичні ресурси, що реалізують просвітницький ідеал знання як універсального спільного блага. Відтак, мережеве виробництво інформаційних

благ стає новою формою соціальної організації, яка оскаржує традиційні моделі власності й інтелектуального контролю [Benkler, 2006, p. 59-63].

Вікіпедія – найбільша і найвідоміша онлайн-енциклопедія, створена колективними зусиллями добровольців з усього світу – є особливо яскравим прикладом трансформації просвітницького ідеалу колективного розуму в цифрову епоху. Подібно до Енциклопедії Дідро і д'Аламбера, Вікіпедія прагне зібрати, систематизувати, зробити доступними всі знання людства. Але, на відміну від Енциклопедії, вона базується на принципах відкритого редагування, колаборативного створення контенту, постійного оновлення і розвитку.

Феномен загальнодоступних енциклопедичних ресурсів постає як унікальна соціально-технічна лабораторія, де формується специфічна *«епістемічна культура»*. Її успіх ґрунтується не так на технологічних інноваціях, як на розбудові складних систем правил і процедур, що регулюють колективне виробництво знань. Ця модель синтезує класичний науковий етос – вимоги верифікації, неупередженості та відкритості до критики – з радикально новою партиципативною логікою мережевого простору [Lih, 2009, p. 114-118].

Ефективність такої децентралізованої колаборації забезпечується не ієрархічним контролем, а живими соціальними практиками й нормами самоорганізації тисяч добровольців. Це перетворює цифрову платформу на динамічний інтелектуальний проєкт, де істина постає не як остаточна данність, а як результат безперервного процесу узгодження й верифікації, доступний для постійного перегляду та вдосконалення. Таким чином, організаційна структура подібних проєктів втілює нову форму колективної агентності, що робить знання справді спільним ресурсом.

Цифрові платформи колективного творення втілюють принципи *«епістемічної демократії»*, де демократичний процес розглядається не просто як механізм узгодження інтересів, а як глобальний пошук істини. Така модель демонструє можливість продуктивної синергії суб'єктів із радикально відмінними цінностями задля створення спільного інтелектуального продукту.

Це стає живим доказом того, що колективний розум здатен до самоорганізації поза традиційними ієрархіями, перетворюючи різноманітність перспектив на інструмент верифікації знання.

Проте реалізація цього ідеалу натрапляє на опір прихованих структурних упереджень. Будь-яка претензія на універсальність та нейтральність цифрового контенту обмежується гендерними, расовими та географічними асиметріями, які вписані в саму архітектуру спільнот. Ці упередження не є випадковими технічними помилками; вони є дзеркальним відображенням глобальних економічних та культурних нерівностей, що визначають, чий голос буде почутий, а чий – залишиться на периферії цифрового дискурсу.

Динаміка цифрових «спільнот практики» виявляє складну гру включення та маргіналізації. Специфічні мовні коди, культурні референції та технічні вимоги часто створюють нові бар'єри, що де-факто виключають значні групи людей із процесу виробництва знань. Проєкт глобального колективного розуму залишається недосяжним без подолання «цифрових розломів», які потребують не лише технологічної модернізації, а й радикальних соціально-політичних трансформацій. Без подолання нерівного доступу до ресурсів та навичок цифрова відкритість ризикує перетворитися на інструмент подальшої глобальної поляризації.

У межах Digital Humanities цифрова колаборація трансформує саму природу академічної праці, відкриваючи простір для транснаціональної та міждисциплінарної взаємодії. Проте цей процес вимагає дистанціювання від наївного технооптимізму. Будь-яка колаборативна практика має піддаватися критичному аналізу через призму інституційних і економічних контекстів. Справжня інтеграція цифрових інструментів можлива лише за умови постійної рефлексії над тим, як ці платформи змінюють суб'єктність дослідника й етичні параметри спільної роботи [Owens, 2018, p. 152-156].

Отже, трансформація від просвітницької «республіки вчених» до сучасних цифрових спільнот відображає складну діалектику продовження і

трансформації ідеалу колективного розуму в цифрову епоху. Digital Humanities успадковують від Просвітництва віру в можливість і цінність колективного виробництва знань, що долає індивідуальні, дисциплінарні, національні, культурні обмеження. Але вони також трансформують цей ідеал у світлі нових технологічних можливостей, теоретичних перспектив, соціальних контекстів. Ця трансформація включає як нові форми колаборації, розподіленого пізнання, колективного творення, так і нові проблеми упереджень, нерівності, виключення у цифровому просторі.

Просвітницький ідеал колективного розуму базувався на вірі в універсальність розуму, що долає партикулярні відмінності через раціональний діалог і аргументацію. Цифрова епоха змушує нас визнати множинність форм раціональності, перспектив, голосів, що не можуть бути зведені до єдиного, універсального «розуму». Але вона також відкриває нові можливості для продуктивної взаємодії цих множинних перспектив і голосів у спільному виробництві знань. Саме ця напруга між єдністю і множинністю, універсальністю і партикулярністю, спільним і відмінним визначає специфіку колективного розуму в цифрову епоху.

ВИСНОВКИ ДО ДРУГОГО РОЗДІЛУ

У другому розділі дисертаційного дослідження було здійснено філософський аналіз проєкту Просвітництва та його трансформації в цифрову епоху, з особливим фокусом на взаємозв'язку між просвітницькими ідеалами й Digital Humanities. Проведений аналіз дає змогу зробити ряд важливих висновків щодо спадкоємності, трансформації та переосмислення просвітницького проєкту в контексті цифрової гуманітаристики.

По-перше, дослідження ключових принципів просвітницького проєкту – раціональності, автономії, універсалізму, публічності – виявило їхню внутрішню складність, багатовимірність і суперечливість. Ці принципи не є монолітними, але утворюють констеляцію взаємопов'язаних ідей, що розвивалися і трансформувалися протягом історії Просвітництва й постпросвітницької епохи. Аналіз кантівського розуміння Просвітництва як «виходу людини зі стану неповноліття» виявив ключову роль автономії розуму й публічності як умов реалізації просвітницького проєкту. Дослідження діалектики Просвітництва продемонструвало внутрішню напруженість між емансипаторними обіцянками просвітницького проєкту та їхньою проблематизацією в різних критичних традиціях – від романтичної критики раціоналізму до постколоніальної і феміністичної критики універсалізму.

По-друге, аналіз цифрової трансформації просвітницьких ідеалів виявив складні, амбівалентні відносини між класичними просвітницькими принципами і їхніми сучасними цифровими втіленнями. Дослідження співвідношення між раціональністю й алгоритмічним мисленням показало як елементи спадкоємності (аналітичність, систематичність, формалізація), так і моменти розриву (статистичний характер машинного навчання, непрозорість нейронних мереж, «чорний ящик» штучного інтелекту). Аналіз переходу від автономного суб'єкта до мережевої суб'єктивності виявив трансформацію просвітницької концепції суб'єкта під впливом цифрових технологій, що створюють нові форми гібридної, розподіленої, процесуальної суб'єктивності.

Дослідження універсализму в глобальному цифровому просторі продемонструвало напруженість між глобалізуючим потенціалом цифрових технологій, що долають національні, культурні, мовні бар'єри, й новими формами фрагментації, поляризації, нерівності в цифровому середовищі. Аналіз цифрової публічності виявив трансформацію просвітницького ідеалу публічної сфери під впливом цифрових медіа, що створюють як нові можливості для демократичної комунікації, так і нові проблеми маніпуляції, поляризації, фрагментації публічного дискурсу.

По-третє, дослідження Digital Humanities як продовження і переосмислення просвітницького проекту виявило глибокі зв'язки між просвітницькими ідеалами систематизації знань, демократизації знання, прозорості, колективного розуму й сучасними практиками цифрової гуманітаристики. Аналіз переходу від енциклопедій до баз даних показав, як цифрові технології трансформують просвітницький проект систематизації знань, змінюючи масштаб, структуру, стабільність, режим авторства інтелектуальних продуктів. Дослідження демократизації знання в епоху цифрового доступу виявило як нові можливості для відкритого доступу до знань через цифрові технології, так і нові форми нерівності, виключення, контролю в цифровому середовищі.

Аналіз ідеалу прозорості в контексті цифрової візуалізації та датифікації продемонстрував трансформацію просвітницького прагнення до «прозорості» світу для раціонального пізнання в умовах алгоритмічної обробки й візуалізації даних. Дослідження переходу від «республіки вчених» до цифрових спільнот виявило як спадкоємність із просвітницьким ідеалом колективного інтелектуального пошуку, так і нові форми колаборативного виробництва знань у цифровому середовищі.

У ході дослідження було виявлено кілька ключових тенденцій у взаємозв'язку між просвітницьким проектом і Digital Humanities:

1. *Амбівалентність цифрової трансформації просвітницьких ідеалів.* Цифрові технології як розширюють, так і обмежують реалізацію

просвітницьких ідеалів раціональності, автономії, універсалізму, публічності. Вони створюють нові можливості для систематизації і демократизації знань, для «просвітлення» культурних феноменів через візуалізацію і аналіз даних, для колективного інтелектуального пошуку. Але вони також створюють нові форми нерівності, виключення, маніпуляції, контролю, що підривають емансипаторний потенціал просвітницького проєкту.

2. *Діалектика універсального і партикулярного.* Цифрова епоха загострює напруженість між універсалістськими претензіями просвітницького проєкту й визнанням множинності, різноманітності, партикулярності культурних перспектив і голосів. Digital Humanities стають простором, де ця напруженість може бути продуктивно осмислена через розвиток нових форм «критичного універсалізму», що поєднує універсалістські домагання з увагою до специфічних контекстів, відмінностей, нерівностей.

3. *Трансформація епістемологічних засад.* Цифрові технології трансформують просвітницькі епістемологічні ідеали «ясного і чіткого» знання, «об'єктивної істини», «раціональної прозорості» через введення нових форм алгоритмічного мислення, машинного навчання, великих даних, що базуються на статистичних кореляціях і патернах, а не на причинно-наслідкових зв'язках і дедуктивних виведеннях. Digital Humanities стають простором, де ці трансформації можуть бути критично осмислені через розвиток нових епістемологічних підходів, що інтегрують кількісні й якісні методи, формальний аналіз і герменевтичну інтерпретацію.

4. *Переосмислення суб'єктності.* Цифрові технології трансформують просвітницьку концепцію автономного, раціонального, самосвідомого суб'єкта через створення нових форм гібридної, розподіленої, процесуальної суб'єктивності, що включає не лише людські, але й технологічні елементи. Digital Humanities стають простором, де ці трансформації можуть бути продуктивно осмислені через розвиток нових концепцій суб'єктності, що визнають її гібридний, мережевий, розподілений

характер, але не відмовляються від цінностей автономії, відповідальності, критичної рефлексії.

5. *Переосмислення публічної сфери.* Цифрові технології трансформують просвітницький ідеал публічної сфери як простору раціональної дискусії і формування суспільної думки. Вони створюють нові форми публічності, що характеризуються мережевою структурою, інтерактивністю, мультимодальністю, але також новими формами фрагментації, поляризації, маніпуляції. Digital Humanities стають простором, де ці трансформації можуть бути критично осмислені через розвиток нових концепцій «цифрової публічності», що поєднують потенціал цифрових технологій для демократичної комунікації з критичною рефлексією над їхніми структурними обмеженнями і ризиками.

Загалом, проведений аналіз дає змогу стверджувати, що взаємозв'язок між просвітницьким проектом і Digital Humanities є складним, багатовимірним, діалектичним. Він включає як елементи спадкоємності, так і моменти розриву, як продовження просвітницьких ідеалів, так і їхню критичну трансформацію в світлі нових технологічних можливостей, теоретичних перспектив, соціальних контекстів. Digital Humanities успадковують від Просвітництва прагнення до систематизації і демократизації знань, до раціонального «просвітлення» культурних феноменів, до колективного інтелектуального пошуку. Але вони також трансформують ці ідеали, враховуючи постпросвітницьку критику універсалізму, раціоналізму, суб'єктивізму, і розвиваючи більш рефлексивні, контекстуальні, плюральні підходи до виробництва і поширення знань.

Ця діалектика спадкоємності і трансформації робить Digital Humanities важливим простором для переосмислення просвітницького проекту в умовах цифрової епохи. Вони не просто використовують цифрові технології для реалізації традиційних гуманітарних завдань, але трансформують саме розуміння гуманітарного знання, його виробництва, поширення, використання. І в цій трансформації вони продовжують емансипаторний

імпульс Просвітництва, але в нових формах, що відповідають викликам і можливостям цифрової епохи.

Отже, дослідження взаємозв'язку між просвітницьким проектом і Digital Humanities дозволяє глибше зрозуміти як історичні витоки, так і сучасний стан і перспективи цифрової гуманітаристики. Воно показує, що Digital Humanities не є просто технологічною інновацією, але складним культурним і інтелектуальним феноменом, що має глибокі історичні корені й філософські імплікації. І відповідно – відкриває нові перспективи для розуміння трансформацій гуманітарного знання і культури в цифрову епоху.

Основні положення цього розділу викладені у публікаціях автора:

Перчик, А. В., **Беднарський, С. С.** (2024). Між цитатою та кодом у діджимодерністській текстуальності: інтерпретація. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Теорія культури і філософія науки»*, (70), 96–105. <https://doi.org/10.26565/2306-6687-2024-70-11>

Popova, N., Perchyk, A., Miazin, M., & **Bednarskyi, S.** (2024). Digital modern: a philosophical perspective on urbanism and digital humanities. *The Journal of V. N. Karazin Kharkiv National University, Series Philosophy. Philosophical Peripeteias*, (70), 133–140.

<https://doi.org/10.26565/2226-0994-2024-70-11>

РОЗДІЛ 3 КРИТИЧНИЙ АНАЛІЗ DIGITAL HUMANITIES ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ ФІЛОСОФІЇ ПРОСВІТНИЦТВА

3.1. Проблема автономії суб'єкта в Digital Humanities

Від просвітницького автономного суб'єкта до розподіленої суб'єктивності. Постгуманістична трансформація суб'єктивності.

Поняття автономного суб'єкта є одним із наріжних каменів просвітницької філософії. У працях Декарта, Канта, інших мислителів XVIII століття формується концепція суб'єкта як самодостатньої, раціональної, самосвідомої інстанції, що здатна критично осмислювати себе і світ, керуватися власним розумом, а не зовнішніми авторитетами. Кантівське визначення Просвітництва як «виходу людини зі стану неповноліття» безпосередньо апелює до ідеалу автономії: людина має «мати мужність користуватися власним розумом». Ця концепція автономного суб'єкта лежить в основі просвітницьких політичних, етичних, епістемологічних проєктів: від теорій природного права й суспільного договору до концепцій публічного використання розуму й «республіки вчених».

Однак розвиток цифрових технологій і їх інтеграція в гуманітарні дослідження в рамках Digital Humanities ставлять під питання цю класичну концепцію автономного суб'єкта. На зміну централізованому, самототожному, раціональному «Я» приходять уявлення про «розподілену суб'єктивність» – форму суб'єктності, що розподілена між різними акторами (людськими і нелюдськими), технологіями, практиками, контекстами. Згадувані дослідження Гейлз, Латура, Гаравей і Флоріді створюють теоретичний каркас для остаточного демонтажу класичного суб'єкта Просвітництва.

Цифрова епоха зумовлює появу постлюдської суб'єктивності, що конститується на перетині біологічного й технологічного, матеріального й інформаційного. Традиційний ліберальний гуманізм з його вірою в автономного, «безтілесного» суб'єкта поступається місцем концепції *втіленої*

дійсності (embodied actuality). У цій оптиці суб'єктивність не передує технологічним умовам, а формується через них, що веде до виникнення «розподіленої когнітивності». Процеси мислення трансформуються у техногенетичне пізнання, де межа між людським когнітивним актом і алгоритмічною процедурою стає принципово проникною [Hayles: 1999, p. 3-6; 2012, p. 85-88].

Цей зсув вимагає радикальної критики модерного проєкту «очищення», який прагнув жорстко розділити суб'єкт і об'єкт, культуру й природу. Натомість актуалізується онтологія мережі, де реальність постає як *ансамбль взаємозв'язків* між людськими й нелюдськими акторами (актантами). Суб'єктивність у такому контексті втрачає статус внутрішньої властивості індивіда, перетворюючись на ефект мережевої взаємодії, де матеріальні об'єкти, цифрові коди й біологічні агенти володіють рівноцінною дієвістю (agency) [Latour, 1993, p. 10-14].

Метафоричним вираженням цієї нової ідентичності стає фігура «кіборга» – гібридної істоти, що долає дуалізми духу й тіла, органічного й механічного. Кіборг втілює пластичність і множинність сучасної суб'єктивності, що не прагне до цілісності, а функціонує через постійне технологічне розширення. В умовах цифрової публічності це проявляється як нерозривне людино-машинне сплетіння, де межі індивідуальності визначаються не шкірним покровом, а контурами мережевих підключень [Haraway, 1991, p. 149-152].

Фінальним етапом цієї онтологічної трансформації постає стан *onlife* – повне розмивання кордонів між онлайн і офлайн, цифровим і фізичним. Формується «інформаційна самість», чиє існування інтегроване в інфосферу як глобальне середовище буття. Це веде до виникнення розподіленої моральної дії, де відповідальність за вчинок більше не належить виключно людині, а розподіляється між множиною агентів, включаючи алгоритмічні системи. Суб'єкт цифрової епохи, відповідно, постає як відкритий інформаційний

вузол, чия етика й онтологія визначаються його положенням у глобальній мережі даних [Floridi, 2014, p. 94-98].

У контексті Digital Humanities, перехід від просвітницького автономного суб'єкта до розподіленої суб'єктивності проявляється у кількох аспектах. По-перше, у трансформації дослідницьких практик, де індивідуальна дослідницька робота замінюється колаборативними, міждисциплінарними проєктами, що включають різних фахівців – від гуманітаріїв до програмістів і дизайнерів. По-друге, у зміні відносин між дослідником і досліджуваними об'єктами, де комп'ютерні інструменти не просто опосередковують, але активно формують дослідницький процес. По-третє, у розвитку нових форм авторства, де традиційне уявлення про автора як індивідуального творця замінюється концепцією розподіленого, колаборативного авторства.

Цифрові гуманітарні проєкти знаменують собою «повернення реального» через радикальну трансформацію гуманітарної суб'єктивності. Традиційна фігура ізольованого дослідника поступається місцем складним конфігураціям колаборативної праці, де межі між індивідуальним та колективним авторством, людською творчістю та алгоритмічним інструментарієм стають дифузними. Цей процес не є суто технічним оновленням, а постає як епістемологічний зсув, що переглядає саму природу гуманітарного знання, вписуючи його у контекст інфраструктурної взаємозалежності [Svensson, 2016, p. 112-115].

Ключовим викликом цифрової трансформації є перехід до моделей *розподіленого авторства*, що остаточно деконструює модерне уявлення про автора як автономного, суверенного творця. У цифровому середовищі інтелектуальний продукт постає не як результат індивідуального генія, а як *ефект* функціонування складних «когнітивних ансамблів», де зусилля багатьох учасників – дослідників, програмістів, дизайнерів і кураторів даних – нерозривно вплетені в єдину цифрову архітектуру.

Така децентралізація актуалізує необхідність розробки нових етичних і академічних протоколів атрибуції. Традиційні системи цитування, орієнтовані

на індивідуальну суб'єктність, виявляються недостатніми для відображення гетерогенного характеру цифрового виробництва. Відтак, виникає запит на «інфраструктурну прозорість», де внесок кожного актора (як людського, так і нелюдського) визнається частиною спільного епістемічного процесу [Flanders, 2012]. Це веде до формування нової етики колаборації, яка базується на визнанні взаємозалежності та мережевої природи сучасного знання.

Паралельно з децентралізацією суб'єкта відбувається докорінна зміна когнітивних стратегій. Методологічний фокус зміщується від традиційного «пильного читання» (*close reading*) до технологічно опосередкованого макроаналізу. Аналіз надвеликих текстових корпусів відкриває рівень «віддаленого споглядання» (*distant reading*), де об'єктом дослідження стає не герменевтична глибина окремого тексту, а масштабні культурні патерни та літературні тренди, недоступні для індивідуального сприйняття. Цей підхід не скасовує традиційні методи, проте конституює нову суб'єктивність дослідника як оператора великих даних, що оперує категоріями макромасштабів та статистичних закономірностей [Jockers, 2013, p. 26-30].

Ця трансформація від просвітницького автономного суб'єкта до розподіленої суб'єктивності в Digital Humanities має глибокі філософські імплікації. Вона ставить під питання ключові просвітницькі цінності – автономію, раціональність, критичне мислення, індивідуальну свободу – і вимагає їх переосмислення в світлі нових технологічних і соціальних умов. Вона також відкриває нові можливості і виклики для гуманітарного пізнання, створюючи простір для більш інклюзивних, колаборативних, міждисциплінарних форм дослідження, але також ризики фрагментації, деперсоналізації, технологічного детермінізму.

Осмислення постлюдської трансформації не вимагає радикальної відмови від просвітницького ідеалу автономії, а радше передбачає його діалектичне переосмислення. Феномен «постлюдського» у цьому контексті постає не як антигуманістичне заперечення суб'єкта, а як нова онтологічна

конфігурація людського у його нерозривній взаємодії з технологічним та інформаційним середовищем.

Цінності раціональності й критичного мислення не нівелюються, проте вони набувають нової якості, будучи вписаними у контекст втіленої та розподіленої суб'єктивності. У межах Digital Humanities це означає формування нової інфраструктурної рефлексивності: дослідник залишається критичним агентом, але його агентність тепер реалізується через усвідомлену співпрацю з алгоритмічними системами. Отже, сучасна суб'єктивність – це не автономний острів розуму, а динамічний вузол у складній мережі людино-машинної взаємодії, де етична відповідальність поєднується з технологічною втіленістю [Hayles, 1999, p. 286-288].

Цифрова медіація гуманітарного знання: проблема агентності.

Розподілена суб'єктивність, що формується в контексті Digital Humanities, піднімає фундаментальне питання про агентність – здатність діяти, ухвалювати рішення, впливати на світ. Просвітницька концепція автономного суб'єкта передбачала ясну локалізацію агентності: діє індивідуальний, раціональний, самосвідомий суб'єкт, що ухвалює рішення на основі критичного осмислення і здійснює їх завдяки свободі волі. Розподілена суб'єктивність цифрової епохи розмиває цю ясну локалізацію, створюючи складні конфігурації людської і нелюдської агентності, що взаємодіють у виробництві гуманітарного знання.

Переосмислення суб'єктивності в цифрову епоху вимагає переходу від класичного розуміння агентності як інтенціональної дії автономного індивіда до концепції *розподіленої агентності*. У складних соціотехнічних системах дія не належить виключно людині, а розподіляється між множиною акторів – як людських, так і нелюдських. Така реконфігурація не нівелює етичний вимір, проте потребує складнішої моделі відповідальності, що враховує фундаментальну взаємозалежність між суб'єктом, цифровим інструментарієм та соціальними структурами [Suchman, 2007, p. 257-260]. Ця взаємодія розкривається через метафору «мангла» (mangle) – динамічного процесу, в

якому людські та нелюдські агентності зазнають взаємної трансформації у процесі спільної діяльності. Наукова й дослідницька практика в Digital Humanities постає не як реалізація заздалегідь визначеного плану, а як емерджентний процес, де людські наміри постійно коригуються опором матеріальних і технологічних об'єктів. Постгуманістична перспектива тут не заперечує специфіку людської рефлексивності чи креативності, проте визнає, що результат пізнання є завжди *непередбачуваним* продуктом «мангла» – сплетіння інтенціональності дослідника й автономної логіки технологічного середовища [Pickering, 1995, p. 22-26].

У контексті Digital Humanities, проблема агентності проявляється у кількох ключових аспектах. По-перше, у трансформації дослідницьких практик, де комп'ютерні методи і інструменти не просто «використовуються» дослідниками, але активно формують дослідницький процес і його результати. По-друге, у зміні відносин між дослідником і досліджуваними об'єктами, де алгоритми аналізу і візуалізації даних опосередковують і трансформують ці відносини. По-третє, у розвитку нових форм колаборації, де агентність розподіляється між різними учасниками дослідницького процесу – від академічних дослідників до програмістів, дизайнерів, користувачів.

Глибока трансформація гуманітарного пізнання в цифрову епоху позначається як «обчислювальний поворот» (computational turn). Цей зсув стосується не лише оновлення інструментарію, а й перебудови онтологічних засад дослідження: алгоритми й програмне забезпечення стають активними медіаторами, що визначають «режими існування» культурних об'єктів у цифровому середовищі. У цій ситуації дослідницький процес потребує «критичної цифрової грамотності» – здатності рефлексувати над тим, як технічне кодування нетривіально деформує об'єкт вивчення [Berry, 2011, p. 24-27].

Цифрова архітектура реалізує проєкт «програмованого бачення» (programmed visions), що радикально трансформує режими видимості в сучасній культурі. Програмне забезпечення функціонує парадоксально: воно

робить певні аспекти реальності видимими через інтерфейси та візуалізації, водночас приховуючи інфраструктурні шари через процеси абстракції та стандартизації. Для Digital Humanities це означає, що будь-який аналіз даних є не об'єктивним відображенням артефакту, а результатом специфічної «оптики», яка вже містить у собі вбудовані інтерпретаційні моделі [Chun, 2011].

Отже, сучасна культурна аналітика постає як необхідний синтез обчислювальної потужності й філософської рефлексії. Вона спрямована на виявлення патернів у великих масивах даних, але водночас критично аналізує «режими уваги», що їх формують алгоритми. Справжня демократизація знання в такому контексті можлива лише за умови усвідомлення того, що цифрова видимість – це завжди епістемологічно заангажована конструкція, яка потребує постійної деконструкції з боку дослідника.

Проблема агентності в контексті цифрової медіації гуманітарного знання має не лише епістемологічний, але й етичний і політичний вимір. Вона стосується фундаментальних питань про відповідальність, автономію, владу в процесі виробництва знання. Кому належить агентність у цифрових гуманітарних проєктах? Як розподіляється відповідальність між різними учасниками дослідницького процесу? Як цифрові технології трансформують відносини влади і авторитету в академічному середовищі?

Будь-які медіа не просто транслюють інформацію, а активно формують знання через специфічні «медіальні епістемології» – когнітивні режими, вбудовані у конкретні технологічні форми та практики. Кожен медіум, від рукописного документа до реляційної бази даних, створює власний режим достовірності й авторитетності. У контексті Digital Humanities це означає, що цифрова форма не є нейтральним контейнером: вона трансформує самі епістемологічні засади гуманітарного знання, визначаючи, що може вважатися фактом, а що залишається за межами цифрової видимості [Gitelman, 2006].

Ключовим моментом цієї трансформації є перехід від лінійної текстуальності до структури бази даних як домінуючої форми організації

знання. База даних втілює специфічну епістемологічну парадигму, де замість цілісного нарративу постає сукупність дискретних елементів, відкритих для нескінченних перекомбінацій та алгоритмічних маніпуляцій. Такий зсув радикально змінює стратегії навігації та аналізу: текст перестає бути об'єктом герменевтичного прочитання, стаючи ресурсом для обчислювальної обробки. База даних, таким чином, не є «сирим» відображенням реальності; вона є культурною формою, що накладає власну логіку впорядкування на хаос культурних артефактів [Gitelman, 2013]. Цей «архітектурний» вплив технології на знання підтверджує, що будь-яка цифрова демократизація є водночас процесом епістемологічного структурування. Доступ до знання сьогодні – це завжди доступ до знання, вже організованого за певними алгоритмічними канонами, що вимагає від дослідника постійної критичної рефлексії над самою формою збереження та подачі даних.

У підсумку, проблема агентності в контексті цифрової медіації гуманітарного знання вимагає розвитку нових концептуальних ресурсів, що дозволяють б осмислити складні взаємодії між людськими і нелюдськими учасниками дослідницького процесу. Вона вимагає переосмислення просвітницького ідеалу автономного, раціонального суб'єкта знання, але не на користь технологічного детермінізму, що розчиняє людську агентність у технологічних системах, а в напрямку більш нюансованого розуміння «розподіленої агентності», що визнає як людські, так і нелюдські форми дії, відповідальності, творчості.

Алгоритмічна гетерономія: нові форми несвободи. Концепція автономії в просвітницькій філософії нерозривно пов'язана з ідеалом свободи як самовизначення на основі розуму. Кантівське розуміння Просвітництва як «виходу людини зі стану неповноліття» передбачає звільнення від зовнішніх авторитетів і традицій через автономне використання власного розуму. Цьому ідеалу автономії протистоїть гетерономія – підпорядкованість зовнішнім силам, законам, авторитетам, що не пройшли критичної перевірки розумом.

Цифрові технології і, зокрема, алгоритмічні системи, що використовуються в Digital Humanities, створюють нові форми гетерономії – підпорядкованості зовнішнім силам, що обмежують автономію суб'єкта. Ці форми є більш складними і непомітними, ніж традиційні форми гетерономії (релігійні догми, політичні ідеології, соціальні традиції), оскільки вони часто приховані за технічною «нейтральністю» алгоритмів і інтерфейсів.

Еволюція цифрового середовища призводить до виникнення «наглядного капіталізму» (surveillance capitalism) – нової економічної логіки, що базується на тотальному видобутку й комерціалізації даних про людську поведінку. У цій парадигмі людський досвід перетворюється на безкоштовну сировину для алгоритмічного аналізу, прогнозування та модифікації. Соціальна реальність підпорядковується логіці *максимізації прибутку*, де цифрові платформи виступають не лише посередниками, а й архітекторами поведінкових паттернів. Це створює фундаментальну загрозу для автономії суб'єкта, чий життєсвіт стає об'єктом безперервного обчислювального контролю [Zuboff, 2019].

Інструментальним втіленням цієї влади постає «чорна скринька» (black box) – метафора для непрозорих, комерційно закритих алгоритмічних систем, що керують критичними аспектами соціального буття. Від пошукових систем до систем соціального ранжування – алгоритми приймають рішення, що визначають доступ до інформації та ресурсів, залишаючись при цьому поза зоною публічного контролю та етичної рефлексії. Така ситуація конституює стан *«алгоритмічної гетерономії»* – підпорядкованості індивіда зовнішнім технологічним силам, логіка яких залишається принципово непізнаваною. Демократизація знання за таких умов виявляється ілюзорною, оскільки вона функціонує в межах систем, що приховують власну архітектуру та ідеологічні упередження. Відновлення суб'єктності в цифрову епоху потребує радикального розкриття цих «чорних скриньок» та переосмислення прав на поведінкову конфіденційність як базової умови людської свободи [Pasquale, 2015].

У контексті Digital Humanities, алгоритмічна гетерономія проявляється у кількох аспектах. По-перше, у залежності від комерційного програмного забезпечення і платформ, що використовуються для аналізу і візуалізації даних, але часто базуються на непрозорих, пропрієтарних алгоритмах. По-друге, у формуванні дослідницьких питань і методів під впливом доступних технологічних інструментів, що може призводити до «методологічного редукціонізму» – фокусування на тих аспектах культурних феноменів, які піддаються формалізації і обчисленню. По-третє, у впливі цифрових платформ і інфраструктур на форми і практики гуманітарного знання, що може призводити до їх стандартизації, комерціалізації, інструменталізації.

Критична рефлексія цифрового простору виявляє глибоку суперечність між декларативною свободою та фактичною гетерономією «комп'ютерного світу». Цифрові технології, що презентуються як інструменти розширення людських можливостей, насправді конструюють нові режими підпорядкування технологічним імперативам та політичним структурам. Тотальна цифровізація вимагає розробки стратегій «цифрового опору», спрямованих на збереження автономії мислення в умовах, де кожен когнітивний акт стає об'єктом обчислювального обліку.

Центральним механізмом цієї нової несвободи є алгоритмічне гноблення (algorithmic oppression). Пошукові й рекомендаційні системи, попри ілюзію аксіологічної нейтральності, інституціоналізують і посилюють расові, гендерні й класові габітуси домінування. Алгоритм перестає бути просто інструментом фільтрації даних, перетворюючись на механізм дискримінації, що систематично обмежує доступ маргіналізованих спільнот до символічного капіталу та соціальних ресурсів. У межах Digital Humanities це вимагає особливої уваги до того, як цифрові інструменти аналізу можуть мимоволі відтворювати та легітимізувати історичні форми нерівності [Noble, 2018].

Ця системна залежність закріплюється через стан «програмованої неволі» (programmed unfreedom). Програмне забезпечення створює для користувача перцептивну пастку: ілюзію тотального контролю та

персоналізації, яка насправді маскує процеси автоматизації, стандартизації та комодифікації людської діяльності. Кожен акт «оновлення» чи взаємодії з інтерфейсом вбудовує суб'єкта у складніші ієрархії залежності, де свобода вибору редукується до вибору між зумовленими алгоритмом варіантами. Відновлення суб'єктності за таких умов можливе лише через критичне розкриття механізмів програмного кодування й усвідомлення політичної природи цифрової архітектури [Chun, 2016].

Проблема алгоритмічної гетерономії в Digital Humanities має глибокі політичні й етичні імплікації. Вона ставить під питання претензії Digital Humanities на демократизацію знання, розширення доступу до культурної спадщини, розвиток нових форм колаборації й участі. Вона також вимагає критичного осмислення того, як цифрові технології вбудовані в ширші соціальні, економічні, політичні структури, і як вони можуть відтворювати і посилювати існуючі форми нерівності, виключення, домінування.

Критичний аналіз цифрового ландшафту виявляє небезпеку *«технологічного солюціонізму»* – наївної віри в те, що складні соціальні й епістемологічні проблеми можуть бути розв'язані виключно через технологічні інновації. Такий підхід веде до деполітизації знання, підміняючи демократичну дискусію технократичною експертизою. Технології мають розглядатися як політичні артефакти, що втілюють певні відносини влади, а не як нейтральні інструменти прогресу [Morozov, 2013, p. 5-9].

У межах Digital Humanities ця проблема набуває форми *«інфраструктурної залежності»*. Використання комерційних платформ, хмарних сервісів і закритих алгоритмічних систем обмежує автономію дослідника, вбудовуючи його практики у чужі економічні й політичні логіки. Справжня демократизація знання через «відкритий доступ» часто виявляється ілюзорною: ініціативи відкритості асимілюються комерційними видавництвами, створюючи нові форми концентрації влади та комодифікації інтелектуального продукту. Це вимагає розвитку інфраструктурної

грамотності – критичного розуміння того, як цифрові підвалини дослідження формують його етичні та політичні межі.

Кінцевим викликом стає загроза «епістемічної несправедливості». Великі дані та машинне навчання можуть не лише відтворювати, а й легітимізувати існуючі форми нерівності, маскуючи їх «об'єктивністю» алгоритму. Упередженість у доступі до знань, ігнорування маргіналізованих перспектив та нерівномірна видимість різних культурних голосів у цифровому архіві свідчать про те, що цифрова гуманітаристика має бути не лише обчислювальною, а й глибоко рефлексивною. Тільки через деконструкцію владних відносин, вшитих у великі дані, можлива реалізація ідеалу знання як справді спільного блага.

Проблема алгоритмічної гетерономії в Digital Humanities вимагає розвитку нових форм «цифрової автономії» – здатності критично осмислювати і використовувати цифрові технології, не підпорядковуючись їхнім логікам і імперативам. Це передбачає розвиток нових форм цифрової грамотності, критичної рефлексії, політичної мобілізації, що дозволяли б зберігати і розвивати автономію суб'єкта в умовах тотальної цифровізації.

Проблема алгоритмічної гетерономії та системних упереджень цифрового середовища не може бути вирішена лише на рівні індивідуальної «цифрової гігієни» або суто академічної критики. Вона вимагає масштабних соціальних, політичних та інституційних трансформацій, здатних змінити самі умови виробництва та використання технологій. Мова йде про перехід від пасивного споживання інструментарію до розбудови альтернативних моделей технологічного розвитку, що базуються на принципах прозорості та демократичного контролю. Це передбачає формування нових критичних практик, де Digital Humanities виступає не як сервісна дисципліна, а як простір опору інфраструктурній непрозорості. Справжня автономія мислення в цифрову епоху можлива лише за умови виходу за межі ілюзорної свободи інтерфейсу в площину колективних дій, спрямованих на рекультивацію цифрового простору як спільного блага.

Можливості цифрової суб'єктивації та нові практики свободи.

Незважаючи на проблеми розподіленої суб'єктивності, цифрової медіації знання і алгоритмічної гетерономії, цифрові технології і практики Digital Humanities також створюють нові можливості для суб'єктивації – формування активної, рефлексивної, автономної суб'єктності в цифровому середовищі. Ці можливості пов'язані з розвитком нових форм цифрової грамотності, критичної рефлексії, колективної дії, що дозволяють не просто протистояти цифровій гетерономії, але розвивати нові практики свободи в цифровому середовищі.

Трансформація суб'єкта в цифрову епоху знаходить глибоке осмислення в концепції «практик свободи». На відміну від негативного розуміння свободи як відсутності обмежень, ці практики передбачають активне та творче самоформування індивіда через конкретні технічні й культурні акти. В умовах тотальної медіатизації суб'єкт не просто споживає технологію, а трансформує себе та свої відносини з іншими через специфічні цифрові практики – від курування персональних архівів до участі у складних мережових колабораціях. Як показує М. Фуко, суб'єкт «конститується через практики себе» [Foucault, 1984/1990, р. 25–28]. Такі цифрові практики функціонують як форми суб'єктивації, де ідентичність не є заданою, а постійно конструюється у складних вузлах взаємодії влади та знання. Суб'єкт цифрового середовища перебуває у стані постійної реконфігурації: його дії не є ні повністю автономними, ні остаточно детермінованими алгоритмом. Натомість вони розгортаються у зазорах між інфраструктурними обмеженнями та можливостями для творчого самовираження. Таким чином, цифрова суб'єктивація в межах Digital Humanities постає як процес набуття нової агентності, де інструментарій стає середовищем для випробування нових форм інтелектуального та соціального буття.

У контексті Digital Humanities, можливості цифрової суб'єктивації проявляються у кількох аспектах. По-перше, у розвитку нових форм критичної цифрової грамотності, що дозволяють дослідникам рефлексивно

використовувати цифрові інструменти і платформи, усвідомлюючи їхні політичні, етичні, епістемологічні імплікації. По-друге, у створенні альтернативних цифрових інфраструктур і платформ, що базуються на принципах відкритості, колаборації, некомерційності, і дозволяють розвивати більш автономні форми виробництва і поширення знання. По-третє, у розвитку нових форм колективної дії і солідарності, що дають змогу протистояти комерціалізації, монополізації, контролю в цифровому середовищі.

Критична рефлексія над цифровим інструментарієм є формою цифрової суб'єктивації, яка виходить за межі суто технічних навичок. Вона передбачає здатність оскаржувати політичні й епістемологічні пресупозиції технологій, створюючи простір для їх автономного та рефлексивного використання. Це веде до формування альтернативних цифрових екосистем – просторів відносної автономії, де ініціативи відкритого доступу та вільного програмного забезпечення базуються на принципах взаємності й спільного блага, протистоячи тотальній комодифікації знання.

Важливим інструментом такої трансформації постає «емансипаторний дизайн» цифрових інтерфейсів. Дизайн не є нейтральною оболонкою; він втілює специфічні цінності та ідеології. Розвиток «критичного дизайну» (critical design) у межах Digital Humanities дозволяє створювати інклюзивні форми взаємодії, які замість ілюзорного контролю пропонують досліднику усвідомлену та критичну позицію оператора даних. Такий підхід робить політичні та етичні імплікації дизайнерських рішень видимими та доступними для деконструкції [Drucker, 2014]. Ці практики знаходять своє завершення у формах «цифрової солідарності», що виникають через колаборативні проєкти. Горизонтальна співпраця й визнання різноманітних типів експертизи стають актами протидії неоліберальній конкуренції в академічному середовищі. Солідарність тут не є автоматичним наслідком використання мережевих платформ, а результатом свідомого вибудовування справедливих та інклюзивних умов праці. Відтак, цифрова колаборація перетворюється на

етичний проєкт, спрямований на відновлення колективної агентності та демократизацію інтелектуального виробництва.

Можливості цифрової суб'єктивації в Digital Humanities не означають повернення до просвітницького ідеалу повністю автономного, самодостатнього суб'єкта, але передбачають розвиток нових форм «розподіленої автономії» – здатності діяти і мислити автономно в контексті складних мереж взаємозалежності, що включають як людські, так і нелюдські елементи. Ця розподілена автономія не є даністю, але досягненням, що вимагає постійних зусиль для створення умов, в яких можливі критична рефлексія, творче самоформування, колективна дія.

Можливості цифрової суб'єктивації в гуманітарних науках не існують у вакуумі; вони детерміновані широкими соціальними, політичними та інституційними контекстами. Реалізація «практик свободи» безпосередньо залежить від демократичності академічних інституцій, наявності ресурсів для некомерційних ініціатив та розвитку альтернативних моделей інтелектуальної власності. Без трансформації цих структурних умов будь-яка спроба автономії залишатиметься лише локальним експериментом. Це означає, що розвиток нових форм суб'єктності в межах Digital Humanities нерозривно пов'язаний із політичною боротьбою за умови виробництва та використання технологій. Формування громадянського суспільства в цифровому просторі та створення інфраструктур, вільних від логіки наглядового капіталізму, є необхідною передумовою для того, щоб цифрова гуманітаристика стала простором справжньої інтелектуальної емансипації. Таким чином, шлях до колективного розуму пролягає не лише через технологічні інновації, а й через свідому зміну інституційних та економічних парадигм цифрової епохи.

У підсумку, проблема автономії суб'єкта в Digital Humanities не має однозначного вирішення, але відкриває простір для критичної рефлексії і творчого експериментування з новими формами суб'єктивності, що поєднують елементи просвітницького ідеалу автономії з визнанням розподіленого, технологічно опосередкованого, соціально вбудованого характеру сучасної

суб'єктивності. Ця рефлексія і експериментування мають не лише теоретичне, але й практичне значення, оскільки вони формують конкретні способи використання цифрових технологій у гуманітарних дослідженнях, викладанні, публічній комунікації.

Digital Humanities, таким чином, постають не просто як нова методологія або технологічна інновація, але як простір для переосмислення фундаментальних філософських питань про природу суб'єктивності, знання, свободи в умовах цифрової епохи. Це переосмислення включає як критичний аналіз обмежень і проблем цифрових технологій, так і творче дослідження нових можливостей, що вони відкривають для гуманітарного пізнання і людської емансипації.

3.2. Проблема інструментальної раціональності в Digital Humanities

Інструменталізація розуму: від критики Адорно і Горкгаймера до сучасних форм. Сучасна цифровізація гуманітарного знання є завершальним етапом трансформації розуму на інструментальну раціональність. Як було продемонстровано в класичній критиці «Діалектики Просвітництва», прагнення до емансипації через раціоналізацію неминуче призводить до панування над об'єктом пізнання. У цифровому середовищі цей процес досягає апогею: якісні характеристики культурних артефактів редукуються до кількісних показників, зміст підпорядковується формі даних, а пізнавальна мета – алгоритмічній ефективності [Adorno & Horkheimer, 1944/2002].

Ця редукція створює «одновимірний» простір гуманітарного дослідження, де раціональність ототожнюється з обчислюваністю. Технократичне мислення, замасковане під «ефективність» цифрових методів, формує нові режими несвободи, де дослідник стає оператором наперед заданих алгоритмічних процедур.

На противагу цій тенденції, Digital Humanities мають актуалізувати потенціал комунікативної раціональності. Це передбачає перехід від

інструментального маніпулювання даними до діалогічного взаєморозуміння, де цифрові інструменти слугують медіаторами для раціональної комунікації, а не засобами кількісного контролю. Відтак, критична теорія Франкфуртської школи постає не просто історичним контекстом, а необхідним інструментом деконструкції сучасної «алгоритмічної ідеології» [Habermas, 1981/1984].

Цифрові технології інституціоналізують нові форми інструментальної раціональності через специфічні обчислювальні логіки. Перетворюючи якісні культурні явища на кількісні дані, програмні інтерфейси та протоколи реіфікують соціальні відносини, стандартизуючи комунікацію під вимоги коду. У цьому контексті програмне забезпечення постає не просто інструментом, а архітектором «технологічного несвідомого» (*technological unconscious*): воно автоматизує певні форми пізнання, формуючи наші способи бачення світу поза межами рефлексивного контролю [Berry, 2011; Chun, 2011].

Такий стан справ породжує культуру «інструментального ентузіазму», де надмірна концентрація на технічних навичках та методах аналізу витісняє фундаментальні питання про соціокультурну природу цифрових інструментів. Коли Digital Humanities фокусується виключно на «інструментах», воно ризикує перетворитися на сервісну дисципліну, що обслуговує обчислювальні потужності, ігноруючи власні епістемологічні засади.

Виходом із цієї методологічної пастки є розвиток «критичної цифрової практики». Вона передбачає інтеграцію технічної експертизи з культурною критикою, що дозволяє використовувати цифрові медіа не як засоби стандартизації, а як майданчики для деконструкції владних ієрархій. Тільки через усвідомлення «не-нейтральності» коду гуманітарне знання може зберегти свій критичний потенціал, перетворюючи цифрові технології на засоби емансипації та рефлексивної трансформації [Liu, 2012; Berry, 2014].

У контексті Digital Humanities, інструменталізація розуму проявляється у кількох аспектах. По-перше, у тенденції до кількісного редуccionізму – зведення складних, багатовимірних культурних феноменів до вимірювальних, обчислювальних величин. По-друге, у акценті на методологічному

формалізм – фокусуванні на формальних, технічних аспектах дослідження за рахунок критичних, інтерпретативних, контекстуальних аспектів. По-третє, у некритичному техноентузіазмі – захопленні технологічними можливостями без рефлексії над їхніми політичними, етичними, культурними імплікаціями.

Риторика «інновації», «ефективності», «продуктивності», що часто супроводжує цифрові проєкти в гуманітарних науках, може приховувати більш фундаментальні питання про цілі і цінності гуманітарного знання, про його соціальні і політичні функції, про його відносини з економічними і політичними структурами. Як зазначає Алан Лю, «інструментальний ентузіазм» у Digital Humanities може стати формою «інституціонального забуття» (institutional forgetting) – витіснення критичних, політичних, етичних аспектів гуманітарного знання на користь технічних, інструментальних, комерціалізованих аспектів.

Водночас, критика інструментальної раціональності в Digital Humanities не повинна призводити до відкидання цифрових методів і інструментів як таких, але до їх рефлексивного, критичного, контекстуально чутливого використання. Як показує Джоанна Дракер цифрові методи візуалізації і аналізу даних можуть бути розроблені й використані не в логіці інструментальної раціональності, але в логіці «критичної візуалізації» (critical visualization), що визнає інтерпретативний, контекстуальний, перформативний характер візуального представлення даних.

Подолання інструментального редукціонізму вимагає трансформації Digital Humanities у простір активного переосмислення технологій, де технічна практика нерозривно пов'язана з епістемологічним аналізом. Розвиток «критичної цифрової гуманітаристики» (critical digital humanities) передбачає відмову від ролі сервісної дисципліни на користь *інтегрованої моделі* знання. У цій моделі кожен алгоритм, база даних чи інтерфейс підлягають деконструкції як соціокультурні артефакти, що несуть у собі вбудовані політичні ієрархії та ідеологічні упередження.

Такий підхід легітимізує критику всередині самої технологічної практики, перетворюючи цифрову гуманітаристику на майданчик для випробування альтернативних моделей суб'єктивності й знання. Тільки через поєднання обчислювальної експертизи з радикальною рефлексією над контекстами її застосування можливо реалізувати потенціал цифрового середовища як інструменту соціальної емансипації та інтелектуального оновлення [Gold & Klein, 2016].

Ця рефлексивна, критична перспектива є особливо важливою в контексті зростаючої комерціалізації, корпоратизації, неоліберальної трансформації університету, де цифрові технології часто стають інструментами економічної оптимізації, кількісної оцінки, маркетингової освіти і дослідження. Критичні Digital Humanities можуть стати простором опору цим тенденціям, розвиваючи альтернативні моделі використання цифрових технологій, що орієнтовані не на економічну ефективність і корпоративну логіку, але на критичне мислення, соціальну справедливість, демократичне суспільство.

Цифрові інструменти як «чорні скриньки»: проблема непрозорості алгоритмів. Особливу проблему для критичної рефлексії над цифровими технологіями в Digital Humanities становить непрозорість алгоритмів і програмного забезпечення, що часто функціонують як «чорні скриньки» – системи, внутрішня робота яких є прихованою й недоступною для користувачів. Ця непрозорість має кілька рівнів: технічний (складність програмного коду), економічний (комерційна таємниця і пропріетарне програмне забезпечення), епістемологічний (трудність розуміння алгоритмічних процесів), політичний (стратегічне приховування механізмів контролю і влади).

Фундаментальним викликом для цифрової гуманітаристики постає *непрозорість* алгоритмічних систем, що функціонують як «чорні скриньки» (black boxes). У багатьох сферах – від пошукових алгоритмів до систем машинного навчання – рішення ухвалюються на основі логіки, яка є закритою як технічно (через складність нейромереж), так і юридично (через комерційну

таємницю). Ця непрозорість підриває базові стандарти гуманітарного пізнання: прозорість методології, аргументованість та можливість критичної верифікації результатів [Pasquale, 2015, p. 3-10].

Використання пропрієтарного (закритого) програмного забезпечення у гуманітарних дослідженнях провокує епістемічну кризу. Ситуація, за якої знання виробляється за допомогою інструментів, що не піддаються повному розумінню й публічній перевірці, суперечить самій природі гуманітаристики. Відтак, виникає гостра потреба у впровадженні принципів *алгоритмічної прозорості* (*algorithmic transparency*). Це передбачає не лише перехід до *відкритого коду* (*open source*), а й детальне документування методологічних рішень, що стоять за архітектурою алгоритму.

У цьому контексті алгоритм має розглядатися не як нейтральний інструмент, а як критичний об'єкт, що втілює специфічні культурні й етичні припущення. Методологія «критичного кодочитання» (*critical code reading*) дозволяє аналізувати програмний код як текст, виявляючи в ньому приховані ідеологічні структури та владні ієрархії. Тільки через критичну деконструкцію алгоритмічних процесів гуманітарні науки можуть зберегти свою автономію та забезпечити демократичний контроль над технологіями виробництва знання [Marino, 2020, p. 12-15].

По-друге, вона посилює залежність дослідників від комерційного програмного забезпечення і корпоративних платформ, що функціонують за логікою ринку, а не академічного дослідження. Залежність гуманітарних досліджень від комерційних алгоритмічних інфраструктур створює ризики для академічної свободи, де дослідницька сфера мимоволі звужується до питань, що відповідають комерційним логікам платформ. Це породжує нові форми цифрової нерівності, де доступ до «епістемічного капіталу» визначається фінансовими можливостями інституцій.

Використання непрозорих систем у дослідженнях, що працюють із персональними даними, актуалізує проблеми конфіденційності й справедливості. Етика алгоритмів у цьому контексті вимагає не просто

технічної справності, а запобігання ризикам маніпуляції та дискримінації. В умовах, коли повна технічна зрозумілість складних систем (як-от нейромереж) є майже неможливою, нормативним ідеалом для Digital Humanities стає «епістемічна прозорість». Вона реалізується не через ілюзорне прагнення «бачити код», а через відкритість методологічних рішень, використання вільного програмного забезпечення й колективну верифікацію результатів.

Проте вимога радикальної прозорості часто наштовхується на технічну складність сучасних обчислювальних моделей та легітимні вимоги безпеки. Тому більш життєздатною постає модель «градуєваної прозорості» (graduated transparency). Вона передбачає різні рівні доступу до пояснень алгоритмічних рішень залежно від контексту й мети дослідження. Це дає змогу створювати умови для критичної рефлексії та колективного навчання, навіть якщо архітектура самої технології залишається частково криптичною [Floridi, 2019, p. 185-190; Benjamin, 2019, p. 45-50]. Ця перспектива особливо важлива в контексті використання алгоритмів машинного навчання у Digital Humanities, які часто є «непрозорими» не лише через комерційну таємницю, але й через їхню внутрішню структуру – багат шарові нейронні мережі, генеративні змагальні мережі та інші складні алгоритми можуть бути «чорними скриньками» навіть для їхніх розробників.

Сучасна «технічна непрозорість» штучного інтелекту не є суто інженерною проблемою; це глибокий політичний виклик, що охоплює весь ланцюг виробництва технології – від видобутку ресурсів до формування соціальних ієрархій. Як зазначає Кейт Кроуфорд, ця архітектура систем робить практично неможливим традиційний гуманітарний контроль над технологіями, які все радикальніше конструюють нашу культуру. Розуміння алгоритму вимагає аналізу не лише його коду, а й усієї його «анатомії»: матеріальних витрат, людської праці та епістемічних наслідків його застосування [Crawford, 2021; Crawford & Joler, 2018].

У цьому контексті особливого значення набуває розвиток «критичної алгоритмічної грамотності» (critical algorithmic literacy). Вона виходить за межі

технічного вміння користуватися інструментами, натомість пропонуючи здатність деконструювати алгоритми як механізми влади. Така грамотність дозволяє виявляти імпліцитні упередження та «алгоритми гноблення», які часто відтворюють расові, гендерні й класові стереотипи під маскою математичної нейтральності [Noble, 2018, p. 1-10].

Отже, критична алгоритмічна грамотність постає як необхідна умова демократичного контролю над цифровим середовищем. Вона інтегрує технічне розуміння систем із соціополітичним аналізом, перетворюючи дослідника з пасивного користувача на суб'єкта, здатного оскаржувати логіку «чорних скриньок» і вимагати етичної відповідальності від технологічних структур.

У контексті Digital Humanities, розвиток критичної алгоритмічної грамотності передбачає не просто технічне навчання програмуванню і аналізу даних, але інтеграцію цих технічних навичок з критичною рефлексією над культурними, соціальними, політичними аспектами цифрових технологій. Це вимагає нових форм міждисциплінарної освіти і дослідження, що поєднували б технічну експертизу з гуманітарною критикою, комп'ютерні науки з культурними студіями, інженерне мислення з політичною рефлексією.

Реіфікація знання в практиках Digital Humanities. Концепція реіфікації (від лат. res – «реч»), розроблена в марксистській критичній традиції, особливо Георгом Лукачем у праці «Історія і класова свідомість» [Lukács, 1923/1971], викриває процес, через який соціальні відносини, практики, процеси перетворюються на «речі» – статичні, незалежні від людської діяльності, природні об'єкти. Реіфікація є фундаментальним аспектом товарного фетишизму в капіталістичному суспільстві, де соціальні відносини виробництва ховаються за видимістю автономних, незалежних від людської діяльності товарів.

Критика реіфікації була розвинута в працях Франкфуртської школи, зокрема, у «Діалектиці Просвітництва» Адорно і Горкгаймера, де показано, як інструментальна раціональність перетворює якісні, процесуальні,

контекстуальні явища на статичні, кількісні, абстрактні «речі», придатні для маніпуляції і контролю. Ця критика має особливу актуальність у контексті Digital Humanities, де цифрові технології можуть посилювати тенденції до реіфікації знання, культури, людської діяльності.

Практики Digital Humanities можуть призводити до реіфікації знання через кілька механізмів. По-перше, через процеси датифікації (datafication) – перетворення якісних, контекстуальних, процесуальних явищ на кількісні дані, що можуть бути оброблені комп'ютерними алгоритмами. По-друге, через процеси формалізації – зведення багатовимірних, контекстуальних, історично специфічних явищ до формальних моделей, що абстрагуються від їхньої конкретності і специфічності. По-третє, через процеси комодифікації – перетворення знання на товар, що виробляється, поширюється, споживається за логікою ринку.

Трансформація знання в епоху цифровізації ознаменувалася відходом від просвітницьких метанаративів емансипації до логіки перформативності. У цій парадигмі знання перестає бути засобом самореалізації суб'єкта, перетворюючись на інформаційний товар, легітимність якого визначається виключно його ефективністю, застосовністю й ринковою ціною. Ця меркантилізація призводить до того, що будь-яке знання, яке не піддається комп'ютерному перекладу й обчисленню, ризикує бути виключеним із сучасного культурного обігу. Як зазначає Ж.-Ф. Ліотар, знання у постіндустріальному суспільстві має бути «перекладеним у кількості інформації», щоб бути включеним у процес обміну [Lyotard, 1984, p. 4]. Сучасне програмне забезпечення завершує цей процес, здійснюючи реіфікацію соціальних відносин. Через формалізацію та алгоритмізацію живої людської взаємодії софтвер перетворює гнучкі соціальні практики на жорсткі програмні структури. Ця реіфікація створює ілюзію технічної нейтральності, водночас вбудовуючи користувача у складні системи контролю. Таким чином, цифрова суб'єктність опиняється в пастці «оновлення до неволі», де постійна

зміна інтерфейсів та автоматизація дій маскують глибинну втрату автономії та підпорядкування владним імплікаціям коду [Chun, 2016].

У контексті Digital Humanities, проблема реіфікації знання проявляється у кількох аспектах. По-перше, у тенденції до розгляду культурних артефактів як «наборів даних» (datasets), що можуть бути оброблені комп'ютерними алгоритмами без врахування їхніх історичних, культурних, соціальних контекстів. По-друге, у акценті на візуалізації і кількісному аналізі, що може призводити до привілеювання тих аспектів культурних феноменів, які піддаються формалізації і квантифікації, за рахунок інших аспектів. По-третє, у тенденції до продукування «готових до споживання» цифрових артефактів (баз даних, візуалізацій, цифрових архівів), що можуть відривати знання від процесів його виробництва, контекстуалізації, критичного осмислення.

Критичний аналіз цифрових інфраструктур вимагає деконструкції «наївного реалізму», який домінує у візуалізації даних. Проблема полягає в етимологічній пастці самого терміну data (від лат. *datum* – «те, що дано»). Сприйняття даних як об'єктивної даності є формою реіфікації, що приховує процеси їхнього відбору та конструювання. Натомість необхідно перейти до концепції *capta* (від лат. *capere* – «брати»), яка підкреслює, що будь-який набір даних є результатом «взяття» – активної інтерпретації, яка завжди є позиційною та контекстуальною [Drucker, 2011]. Дані не просто «репрезентують» реальність, вони мають перформативний характер – активно конструюють ту реальність, яку нібито лише описують. Процеси збору, класифікації та графічного представлення інформації створюють специфічні «режими видимості», які роблять одні аспекти культури доступними для аналізу, а інші – принципово невидимими.

Розуміння даних як перформативної та ситуйованої практики дозволяє здійснити їхню дереіфікацію. Це повертає цифровій гуманітаристиці її критичне начало: замість споглядання статичних ілюзій «об'єктивних» графіків, дослідник починає бачити в них динамічні результати людських рішень та інституційних інтересів. Тільки через визнання інтерпретативної

природи *capta* можливий розвиток справді гуманістичного підходу до цифрового аналізу.

Критичний підхід до реіфікації знання в Digital Humanities передбачає кілька стратегій. По-перше, контекстуалізацію – розміщення цифрових артефактів і методів у їхніх історичних, культурних, соціальних, політичних контекстах. По-друге, рефлексивність – критичне осмислення процесів виробництва знання, включаючи роль дослідника, методологічні рішення, технологічні обмеження. По-третє, процесуальність – акцент на знанні як динамічному, контекстуальному, перформативному процесі, а не як статичному, автономному, реіфікованому продукті.

Розвиток критичної цифрової історії потребує не просто впровадження нових методів аналізу, а їхньої глибокої інтеграції з епістемологічною рефлексією. Цифрові методи візуалізації та обчислення мають супроводжуватися контекстуалізацією цифрових артефактів та рефлексивним документуванням кожного етапу дослідження. Такий підхід дозволяє перетворити цифрові методи з інструментів кількісного підрахунку на засоби виявлення політичних та етичних вимірів минулого, роблячи самі інструменти об'єктом історичної критики.

Альтернативою реіфікованим формам знання стають перформативні цифрові практики. Вони акцентують увагу на процесуальному, контекстуальному та інтерактивному характері технологій. Замість того, щоб сприймати цифрові результати як кінцевий «товар», перформативний підхід розглядає їх як відкриті процеси, що створюють простори для колективного навчання та соціальної трансформації. Таке розуміння цифрового середовища дозволяє чинити опір тенденціям до комодифікації знання, повертаючи гуманітарним наукам їхню роль як простору критичного діалогу та емансипації.

У підсумку, критичний аналіз реіфікації знання в Digital Humanities не означає відкидання цифрових методів і інструментів як таких, але їх дереіфікуюче, критичне, контекстуально чутливе використання. Це передбачає

розвиток нових форм цифрової практики, що не редукують знання до даних, не відривають його від процесів виробництва й контекстуалізації, не підпорядковують його логіці ринку і ефективності. Ці практики можуть стати важливим ресурсом для критичного переосмислення не лише Digital Humanities, але й ширших тенденцій до датифікації, формалізації, комодифікації знання в сучасному суспільстві.

Від інструментального до критичного використання цифрових методів. Критика інструментальної раціональності, непрозорості алгоритмів і реіфікації знання в Digital Humanities має на меті не відкидання цифрових методів як таких, але розвиток їх критичного, рефлексивного, контекстуально чутливого використання. Це передбачає перехід від інструментального розуміння цифрових технологій як нейтральних засобів для досягнення попередньо визначених цілей до критичного розуміння їх як культурних, політичних, етичних артефактів, що формують наші способи мислення, дослідження, комунікації.

Сучасне осмислення цифрових методів у гуманітаристиці ґрунтується на феноменологічному зсуві від інструментального використання технологій до їх онтологічної концептуалізації як специфічного способу «буття-в-світі». Фундаментом цієї трансформації постають критичні кодові студії, що розглядають програмний код не як нейтральну технічну даність, а як багатошаровий герменевтичний текст. Деконструктивний аналіз коду дозволяє виявити імпліцитні ідеології та аксіологічні припущення, вписані в саму архітектуру програмного забезпечення, роблячи невидиме видимим для критичної рефлексії відповідно до етичних горизонтів гуманітарної думки.

Паралельно з археологією коду розвивається стратегія критичного та спекулятивного дизайну як форма «дизайн-фікції». У цій парадигмі проектування цифрових систем спрямоване не на створення функціональних продуктів споживання, а на естетичне виявлення етичних і політичних апорій технологічного розвитку. У контексті Digital Humanities такий підхід дозволяє створювати «поетичні інструменти», що розгортають простір проблематизації

взаємодії людської суб'єктивності й алгоритмічної логіки. Це знаходить втілення у концепції герменевтичного інтерфейсу, який відмовляється від модерністської ілюзії «прозорості» на користь саморефлексивного дизайну, що підкреслює свою конститутивну посередницьку роль і заохочує користувача до множинності інтерпретативних жестів.

Така критична технічна практика вимагає діалектичного діалогу між технічним *poiesis* і теоретичною рефлексією. Вона дозволяє переосмислювати технічні конвенції як історично сконструйовані дискурсивні формації, що визначають трансцендентальні умови виробництва знання. Подібна інтеграція обчислювальних методів із критичною соціальною теорією – критичне соціальне обчислення – перетворює аналіз великих даних із процесу «видобутку» на витончений інструмент культурної герменевтики, де квантифікація постає як естетичний і політичний жест одночасно.

Зрештою, інфраструктурна критика й концепція теоретично інформованої методології замикають цей цикл у герменевтичне коло. Вони стверджують онтологічну неможливість розділення теорії та методу, пропонуючи холістичний дослідницький процес, де технічна експертиза безпосередньо інформується теорією як її внутрішнім горизонтом. Це дозволяє Digital Humanities стати простором для радикального переосмислення самої феноменології цифрових інфраструктур – тих невидимих структур, що визначають межі нашого пізнання в цифрову епоху як нову форму технологічно опосередкованого світовідношення.

Конкретні приклади критичного використання цифрових методів у Digital Humanities виявляються у проєктах, що поєднують технічну інновацію з рефлексією щодо владних і соціальних структур. Зокрема, проєкт *Torn Apart/Separados*, розроблений дослідницькою командою Digital Humanities, застосовує цифрові методи картографії для аналізу практик затримання і депортації іммігрантів у США [*Torn Apart/Separados*, 2018]. Він демонструє можливість використання цифрових інструментів як засобів критичного втручання у політичні процеси. Іншим показовим прикладом є проєкт *Mapping*

Inequality, який за допомогою геоінформаційних технологій реконструює історію расової сегрегації в американських містах [Nelson et al., 2016], виявляючи структурні нерівності міського простору. Проект Cultural Analytics, розроблений Л. Мановичем, ілюструє застосування методів комп'ютерного аналізу зображень для дослідження візуальної культури [Manovich, 2020], водночас ставлячи питання про межі інтерпретації та об'єктивності цифрових методів. У сукупності ці приклади засвідчують, що цифрові методи в гуманітаристиці функціонують не як нейтральні інструменти, а як засоби критичного аналізу соціальних і культурних процесів.

Критичне використання цифрових методів у Digital Humanities передбачає не просто технічну майстерність, але розвиток специфічних форм рефлексивності, контекстуальної чутливості, етичної відповідальності. Це включає рефлексію над методологічними рішеннями, усвідомлення контекстуальних обмежень, критичний аналіз політичних і етичних імплікацій дослідницьких практик.

Критична рефлексія в межах цифрових гуманітарних досліджень не повинна розглядатися як «додатковий» або зовнішній елемент щодо технічної роботи. Навпаки, вона є інтегральною частиною дослідницького процесу, що охоплює аналіз вибору даних, усвідомлення алгоритмічних упереджень та деконструкцію соціальних контекстів, у яких функціонує технологія. Такий підхід трансформує саму природу програмування, перетворюючи його на етичне кодування. У цій парадигмі етичні міркування вбудовуються безпосередньо в процеси проектування, тестування та документування систем, що дозволяє створювати цифрові архітектури, які не просто обробляють дані, а підтримують фундаментальні гуманістичні цінності.

Розвиток таких підходів веде до формування постінструментальних цифрових практик, які виходять за межі логіки чистої ефективності й продуктивності. Технологія тут перестає бути лише засобом досягнення попередньо визначених цілей, перетворюючись на простір для експерименту, гри, афективної взаємодії та соціальної трансформації.

Це дозволяє гуманітаристиці не просто адаптуватися до цифрової епохи, а активно створювати нові форми взаємодії з цифровим середовищем – більш інклюзивні, тілесні та рефлексивні. Таким чином, цифрові методи стають не інструментами контролю, а медіаторами нових способів розуміння людського досвіду, де технічна точність поєднується з глибинною етичною відповідальністю.

Отже, перехід від інструментального до критичного використання цифрових методів у Digital Humanities передбачає фундаментальне переосмислення відносин між технологією і культурою, засобами й цілями, технічною практикою і критичною теорією. Це передбачає розвиток нових форм цифрової практики, що не підпорядковують культуру й знання технологічним імперативам, але використовують технології як засоби для критичного осмислення і трансформації культури й суспільства.

Критична цифрова практика вимагає радикального переосмислення самої природи мислення в епоху обчислень. Як показують сучасні медіа-дослідження, мова йде не про просте застосування комп'ютерів для вирішення гуманітарних питань, а про трансформацію гуманітарного запиту під впливом цифрового середовища. Це зумовлює виникнення нових форм «техногенетичного пізнання» (*technogenetic cognition*) – динамічної взаємодії, де людські та машинні когнітивні процеси доповнюють один одного, не створюючи ієрархії підпорядкування [Hayles, 2012]. У такій системі обчислювальні процеси не замінюють критичну рефлексію, а стають її розширенням, дозволяючи бачити патерни та структури, недоступні для немедійованого сприйняття. Ключовим завданням Digital Humanities тут постає збереження автономії людського судження всередині цієї когнітивної збірки. Це дозволяє уникнути перетворення мислення на механічну обробку даних, натомість створюючи простір для нових типів знання, де технічна точність машини та смислотворча глибина людини працюють у стані продуктивного діалогу. Цей підхід вимагає нових форм освіти й підготовки дослідників Digital Humanities, що поєднували б технічну підготовку з

критичною теорією, комп'ютерні навички з гуманітарними цінностями, інженерне мислення з етичною рефлексією. Він також вимагає нових інституційних форм і практик, що створювали б простір для міждисциплінарної співпраці, критичної рефлексії, експериментального підходу до технологій.

У кінцевому підсумку, критичне використання цифрових методів у Digital Humanities може стати важливим ресурсом для ширшого проекту критичного переосмислення технологій у сучасному суспільстві. Воно може сприяти розвитку більш демократичних, інклюзивних, справедливих форм технологічного розвитку, що відповідали б людським потребам і цінностям, а не лише імперативам ефективності, продуктивності, прибутку.

3.3. Проблема універсалізму й культурної гегемонії

Деколоніальна критика цифрових інфраструктур знання.

Просвітницький ідеал універсалізму – прагнення до загальнозначущих принципів знання й права – у постколоніальній теорії постає не як нейтральна мета, а як інструмент колоніального панування. Як продемонстрували Едвард Саїд, Гаятрі Співак та Вальтер Міньоло, претензії західної думки на «об'єктивну істину» історично маскували партикулярні інтереси, маргіналізуючи альтернативні способи світосприйняття.

Сьогодні цей процес трансформується у епістемічний колоніалізм даних, де західні алгоритмічні моделі та класифікаційні стандарти нав'язуються як універсальні. Ця критика набуває особливої гостроти в Digital Humanities, оскільки цифрові інфраструктури – від стандартів кодування текстів (TEI, MARC) до архітектур баз даних і пошукових алгоритмів – здатні відтворювати структури культурної гегемонії. Технології, попри свій демократичний потенціал, часто вбудовані в глобальні ієрархії, що призводить до «епістемічного насильства» – стирання локальних контекстів на догоду уніфікованим цифровим форматам.

Відтак, деколоніальний підхід у Digital Humanities вимагає не просто зміни контенту, а радикальної перебудови самих архітектур знання. Це передбачає перехід від «цифрового універсалізму» до епістемічного плюралізму, де інструменти використовуються для візуалізації знань, що були придушені колоніальними структурами. Деколонізація цифри стає актом відновлення когнітивної автономії суб'єкта, дозволяючи йому вийти за межі нав'язаних категорій і конструювати власні цифрові світи.

Цифрові інфраструктури знання не є лінгвістично нейтральними; вони часто відтворюють «колоніальність знання», привілеюючи західні епістемологічні парадигми. Це наочно проявляється в історії базових стандартів: від символного кодування ASCII, що було архітектурно розроблене під англійську мову та латинську абетку, до сучасного Unicode. Хоча останній значно розширив підтримку мовного різноманіття, він усе ще відображає певні ієрархічні припущення у своїй реалізації, створюючи технічні та когнітивні бар'єри для нелатинських систем письма.

Домінування англо-американської гегемонії в Digital Humanities – через мову програмного забезпечення, стандарти метаданих і інституційний вплив – обмежує потенціал дисципліни як майданчика для міжкультурного діалогу. Як зазначає Доменіко Фіормонте, сучасна цифрова гуманітаристика ризикує стати інструментом культурної уніфікації, якщо не розвиватиметься як «багатополярна» (multipolar Digital Humanities). Це передбачає не просто «переклад» контенту, а визнання епістемологічної цінності різних мов та культурних традицій, які часто ігноруються глобальними пошуковими алгоритмами та інтерфейсами [Fiormonte, 2016].

Мовна нерівність у цифровому середовищі є не просто технічною проблемою, а фундаментальним аспектом епістемологічної дискримінації. Збереження мовного різноманіття в цифрових проектах є критичним для виживання когнітивної багатоманітності людства. Деколонізація цифри, таким чином, вимагає перегляду самих архітектур – від мережевих протоколів до

класифікаційних схем, – щоб вони стали простором для співіснування множинних способів розуміння і опису світу.

У контексті Digital Humanities, деколоніальна критика цифрових інфраструктур знання фокусується на кількох ключових аспектах. По-перше, на проблемі «цифрового колоніалізму» – використанні цифрових технологій для відтворення і посилення структур глобальної нерівності і культурної гегемонії. По-друге, на проблемі «епістемічного насильства» – маргіналізації і виключенні незахідних форм знання і культурного вираження в цифрових інфраструктурах. По-третє, на проблемі «технологічного детермінізму» – некритичному прийнятті технологічних інновацій без аналізу їхніх культурних, соціальних, політичних імплікацій.

Критична рефлексія над цифровими інфраструктурами знання знаходить своє практичне втілення у трансформації архівних практик. Цифрова архівація часто мимоволі відтворює колоніальні структури через використання західних таксономій та метаданих, що призводить до деконтекстуалізації артефактів незахідних культур. *Деколоніальна архівна практика* пропонує альтернативну модель: вона базується на колаборації з корінними спільнотами та визнанні множинності епістемологічних перспектив. Це передбачає розробку культурно відповідних стандартів опису даних та інтерфейсів, які поважають локальні протоколи знання, а не підпорядковують їх уніфікованим глобальним реєстрам. Однак справжня деколонізація цифровізації вимагає не просто «включення» маргіналізованих голосів у існуючі цифрові ієрархії, а фундаментального переосмислення самих цих структур. Як наголошує В.Міньоло, деколоніальність не обмежується реформуванням модерних систем, а передбачає «epistemic de-linking» – «delinking from the colonial matrix of power» [Mignolo, 2007, p. 499]. У контексті Digital Humanities «делінкінг» означає свідому відмову від універсалістських претензій обчислювальної логіки на користь розвитку альтернативних форм знання. Це дозволяє суб'єкту не просто «користуватися» технологією, а перебудувувати її як простір

епістемологічної непокори, де цифрові інструменти стають засобами відновлення культурної пам'яті та утвердження когнітивного суверенітету.

У контексті Digital Humanities це може означати розвиток альтернативних цифрових інфраструктур, що базуються на незахідних епістемологічних парадигмах, враховують різноманітність культурних контекстів і перспектив, створюють простір для справжнього міжкультурного діалогу. Це також може означати критичне переосмислення існуючих цифрових інфраструктур через деколоніальну лінзу, виявлення і трансформацію їхніх колоніальних аспектів, розвиток більш інклюзивних і плюралістичних підходів до цифрового гуманітарного знання.

Концептуальною альтернативою панівним технократичним парадигмам постає концепція деколоніальних обчислень (decolonial computing). Вона пропонує радикальне переосмислення обчислювальної техніки через оптику епістемологічного плюралізму, враховуючи різноманітність культурних контекстів та соціальних практик, які зазвичай ігноруються мовою стандартного кодування. Розвиток деколоніальних обчислень передбачає відмову від сприйняття алгоритмів як «універсальних» математичних істин, натомість розглядаючи їх як культурно детерміновані інструменти, що мають визнавати різні способи мислення та знання. Впровадження епістемологічного плюралізму в цифрову гуманітаристику дозволяє подолати інтелектуальну монополію західних стандартів. Це створює умови для проектування таких систем, які не просто обробляють дані, а адаптуються до когнітивних особливостей різних спільнот. Такий підхід робить обчислювальну техніку простором інклюзивності, де технологія слугує не засобом уніфікації, а інструментом підтримки когнітивної та культурної різноманітності людства.

У підсумку, деколоніальна критика цифрових інфраструктур знання в Digital Humanities відкриває важливий простір для переосмислення відносин між технологією, культурою, знанням, владою. Вона показує, як цифрові технології не є «нейтральними» або «універсальними», але вбудовані в конкретні історичні, культурні, політичні контексти, і як вони можуть

відтворювати або оскаржувати структури глобальної нерівності і культурної гегемонії. Ця критика є не просто «теоретичною», але має практичні імплікації для розробки і використання цифрових технологій у гуманітарних дослідженнях, освіті, публічній культурі.

Цифрова гуманітаристика та глобальні асиметрії влади / знання.

Розвиток Digital Humanities відбувається в контексті глобальних асиметрій влади / знання, що сформувалися в процесі колоніальної історії і продовжують відтворюватися в постколоніальну епоху. Ці асиметрії включають нерівний доступ до технологічних ресурсів і інфраструктур, домінування західних інституцій і мов у виробництві й поширенні знання, привілеювання певних епістемологічних парадигм і культурних перспектив.

Теоретичне осмислення сучасних цифрових ієрархій ґрунтується на класичних працях Мішеля Фуко (аналіз влади / знання), Едварда Саїда (дискурс орієнталізму) та Гаятрі Співак (концепція епістемічного насильства). Ці перспективи дозволяють розглядати цифрові інфраструктури не як нейтральні інструменти, а як механізми відтворення «колоніальності влади» [Quijano, 2000]. У цьому контексті Digital Humanities постають як поле напруги, де цифрові методи можуть або відтворювати глобальні асиметрії, або ставати інструментами їх критичного оскарження.

Як доводить Роопіка Рісам, домінування західних інституцій та англоцентричних парадигм у ДН посилює нерівність у виробництві знання. Вона обґрунтовує необхідність формування «постколоніальних Digital Humanities», які мають не лише включати маргіналізовані голоси, а й активно демонтувати структури, що роблять ці голоси невидимими [Risam, 2019]. У цьому контексті «цифровий розрив» (digital divide) постає не просто як дефіцит апаратного забезпечення, а як нерівномірний розподіл технічного капіталу, освітніх ресурсів та символічної влади, вкорінений у неокolonіальних конфігураціях.

Географічна концентрація проєктів ДН у Північній Америці та Західній Європі формує стійкий «географічний розрив», який Ізабель Галіна-Расселл

розкриває як загрозу глобальному науковому діалогу. За відсутності інклюзивних моделей дослідницькі мережі ризикують трансформуватися у форму «мережевого імперіалізму», де окремі вузли (інституції Глобальної Півночі) системно привілейовані за рахунок інших [Galina Russell, 2014].

Альтернативою цьому є розбудова деколоніальних цифрових мереж, заснованих на принципах епістемічного плюралізму та горизонтальної взаємодії. Це передбачає формування таких цифрових просторів, у яких технологія функціонує не як інструмент уніфікації під західні стандарти, а як медіатор справедливого обміну знаннями, що визнає множинність культурних, історичних та епістемологічних досвідів.

У контексті Digital Humanities, глобальні асиметрії влади / знання проявляються у кількох ключових аспектах. По-перше, у нерівному доступі до технологічних ресурсів і інфраструктур, що обмежує можливості дослідників і інституцій з менш забезпечених регіонів брати участь у цифрових гуманітарних проєктах. По-друге, у домінуванні англійської мови і західних епістемологічних парадигм у цифровій гуманітаристиці, що маргіналізує інші мови і форми знання. По-третє, у концентрації фінансування, престижу, видимості навколо певних інституцій, проєктів, дослідників, що відтворює структури академічної ієрархії і нерівності.

Аналіз глобальних асиметрій у Digital Humanities неможливий без врахування політичної економії цифрового середовища. Економічні структури прямо впливають на розвиток дисципліни: нерівний розподіл грантового фінансування, технічних ресурсів та інституційної підтримки між Глобальною Північчю та Півднем формує жорсткі межі можливостей для дослідницьких проєктів. Це вимагає розробки більш справедливих, інклюзивних моделей розподілу ресурсів, які б не просто констатували нерівність, а активно оскаржували її через підтримку ініціатив у маргіналізованих регіонах світу.

Критичне осмислення цих процесів передбачає перехід до практичної трансформації – розвитку *деколоніальних колаборацій*. Такі моделі співпраці базуються на принципах радикальної взаємності, визнанні різних типів

експертизи (зокрема локальних та традиційних знань) та повазі до культурних контекстів. Це не лише питання технічної інфраструктури, а передусім етичний вибір на користь міжкультурного діалогу та солідарності.

Деколоніальна співпраця вимагає відмови від ієрархічної моделі «центр – периферія», де західні університети виступають як «технологічні донори», а інші – як «постачальники сирих даних». Натомість пропонується створення горизонтальних мереж, що забезпечують епістемічну рівність та дозволяють спільно розробляти цифрові інструменти, які відповідають специфічним потребам і цінностям різних спільнот.

Отже, критичний аналіз глобальних асиметрій влади / знання в Digital Humanities відкриває важливий простір для переосмислення відносин між технологією, культурою, знанням, владою в глобальному контексті. Він показує, як цифрові технології можуть як відтворювати, так і оскаржувати структури глобальної нерівності, і як Digital Humanities можуть стати простором для розвитку більш справедливих, інклюзивних, плюралістичних форм виробництва і поширення знання. Цей аналіз є не просто теоретичним, але має практичні імплікації для розробки і реалізації цифрових гуманітарних проєктів, освітніх програм, інституційних структур.

Технологічний детермінізм як форма універсалістської метанарації.

Технологічний детермінізм – переконання, що технологічний розвиток є автономною, самодостатньою силою, що визначає соціальні, культурні, економічні, політичні процеси – є впливовою метанарацією сучасності, що має глибокі корені в просвітницькому проєкті прогресу й раціонального контролю над природою й суспільством. Ця метанарація часто набуває універсалістських претензій, представляючи технологічний розвиток як лінійний, неминучий, однонаправлений процес, що однаково впливає на різні суспільства і культури.

Критичний аналіз технологічного детермінізму як форми універсалістської метанарації ґрунтується на працях класиків філософії техніки, як-от Льюїс Мамфорд, Жак Елюль та Ленгдон Віннер. Ці мислителі переконливо довели, що технологічний розвиток не є «нейтральним» або

«автономним» процесом. Навпаки, він завжди вбудований у конкретні політичні контексти: як стверджує Ленгдон Віннер у своїй знаменитій тезі, «артефакти мають політику», тобто самі технічні конструкції можуть втілювати та закріплювати певні відносини влади та соціальної нерівності.

Розвиваючи цю лінію, Е. Фінберг у межах критичної теорії технології наголошує на можливості «демократичної раціоналізації технології» [Feenberg, 1999, p. 3], підкреслюючи потенціал суспільного втручання у технічні системи. Зі свого боку, Д. Гаравей через метафору кіборга деконструює жорсткі опозиції між людським та технологічним, стверджуючи, що «ми всі є кіборгами» [Haraway, 1991, p. 150] і несемо відповідальність за ті мережі знання, які конструємо. Разом ці підходи демонструють, що цифрові інструменти в гуманітаристиці постають не просто як «засоби», а як втілені цінності та інтереси, що потребують постійної критичної рефлексії. У контексті Digital Humanities, технологічний детермінізм часто проявляється у некритичному прийнятті нових цифрових технологій і методів, у риторичі «інновації» і «прогресу», що представляє цифровізацію гуманітарних наук як неминучий, природний, універсально позитивний процес. Ця риторика може приховувати культурні, соціальні, політичні аспекти цифрових технологій, їхню вбудованість у конкретні історичні контексти й відносини влади.

Критичний аналіз технологічного детермінізму в контексті цифрової культури розгортається через деконструкцію «комп'ютаціоналізму». Як доводить Девід Голумбія, ця ідеологія представляє обчислення як універсальну парадигму пізнання та дії, що має глибокі політичні імплікації. Комп'ютаціоналізм редукує складні соціальні, культурні та лінгвістичні явища до математичних факторів, нав'язуючи специфічні форми раціональності, які часто збігаються з інтересами корпоративного та державного нагляду [Golumbia, 2009].

Цю лінію продовжує Євгеній Морозов, аналізуючи феномен «технологічного солюціонізму» – наївної віри в те, що будь-яка соціальна чи політична проблема може бути розв'язана за допомогою алгоритмічних

інновацій. Морозов показує, як такий підхід веде до деполітизації суспільного життя та підміни демократичного обговорення технократичною експертизою. Замість того, щоб сприймати технології як «природний» прогрес, він закликає до їх «політизації» – визнання їх політичними артефактами, що потребують прозорого демократичного контролю [Morozov, 2013].

У межах Digital Humanities така критика допомагає виявити ризики сприйняття цифровізації як неминучого й універсально позитивного процесу. Відмова від технологічного редукціонізму вимагає розвитку нюансованих, контекстуально чутливих підходів, які б враховували історичну та соціальну вбудованість цифрових інструментів. Це дозволяє уникнути ілюзії «нейтральності» методів і зосередитися на тому, як цифровізація трансформує саму структуру гуманітарного знання.

Технологічний детермінізм як форма універсалістської метанарації має кілька проблематичних аспектів у контексті Digital Humanities. По-перше, він може призводити до недооцінки культурних, соціальних, політичних аспектів цифрових технологій, їхньої вбудованості в конкретні історичні контексти й відносини влади. По-друге, він може легітимізувати й натуралізувати певні форми технологічного розвитку, представляючи їх як «неминучі» або «природні», а не як результат специфічних соціальних, економічних, політичних рішень. По-третє, він може маргіналізувати альтернативні форми технологічного розвитку, що базуються на інших культурних, соціальних, політичних цінностях і пріоритетах.

Альтернативою технологічному детермінізму постає «критична теорія технології» Ендрю Фінберга [Feenberg: 2002; 2010]. Він доводить, що технології не є ні автономними силами, що фатально детермінують суспільство, ні просто нейтральними інструментами. Натомість вони є соціально конструйованими артефактами, що втілюють у своїй архітектурі певні цінності та відносини влади.

Ключовим внеском Фінберга є концепція «демократичної раціоналізації». Вона передбачає, що технологічні системи можуть бути

переосмислені й перепроєктовані з урахуванням потреб користувачів і демократичних цінностей. В контексті Digital Humanities це означає, що дослідники не повинні пасивно приймати готові цифрові інструменти; вони мають право і можливість втручатися в їхній дизайн, налаштовуючи алгоритми та інтерфейси так, щоб ті відповідали етичним та методологічним вимогам гуманітарного пізнання.

У контексті Digital Humanities, критика технологічного детермінізму передбачає розвиток більш рефлексивних, контекстуально чутливих, політично усвідомлених підходів до цифрових технологій. Це включає критичний аналіз дискурсів про цифрові технології, увагу до соціальних, культурних, політичних контекстів їхнього розвитку і використання, розвиток альтернативних моделей технологічного розвитку, що базуються на демократичних, інклюзивних, плюралістичних цінностях.

Критичний перегляд універсалістських претензій цифрової епохи вимагає визнання того, що західна модель технологічного розвитку не є єдиною можливою. Як доводить Юк Хуей, сучасна криза технічної цивілізації зумовлена її унітарністю. Він пропонує концепцію «космотехніки», яка стверджує, що різні культури та інтелектуальні традиції мають власні шляхи технологічного розвитку, що базуються на їхніх специфічних космологіях та цінностях [Hui, 2016].

Визнання альтернативних технологічних траєкторій є засобом збереження епістемологічної різноманітності людства. Замість того, щоб підпорядковувати всі форми знання єдиній логіці силіконової долини, Digital Humanities мають стати простором для підтримки локальних технічних творчостей. Це дозволяє створювати цифрові екосистеми, що відображають специфічні потреби та пріоритети конкретних спільнот, оскаржуючи домінування універсалістських парадигм і сприяючи формуванню дійсно багатопольярного цифрового світу.

Отже, критика технологічного детермінізму як форми універсалістської метанарації відкриває важливий простір для переосмислення відносин між

технологією, культурою, суспільством, знанням. Вона показує, як технологічний розвиток не є «нейтральним» або «автономним», але вбудований у конкретні історичні, культурні, соціальні, політичні контексти, і як технології втілюють певні цінності, інтереси, відносини влади. Ця критика є особливо важливою в контексті Digital Humanities, де цифрові технології часто приймаються некритично, без достатньої рефлексії над їхніми культурними, соціальними, політичними аспектами.

Можливості плюралізації цифрового гуманітарного знання. Критика універсалізму, культурної гегемонії, глобальних асиметрій влади/знання, технологічного детермінізму в Digital Humanities відкриває простір для осмислення можливостей плюралізації цифрового гуманітарного знання – розвитку більш інклюзивних, різноманітних, контекстуально чутливих підходів до цифрових гуманітарних досліджень і практик. Ця плюралізація передбачає не просто «додавання» маргіналізованих голосів і перспектив до існуючих структур, але фундаментальне переосмислення самих цих структур через визнання множинності епістемологічних парадигм, культурних контекстів, історичних традицій.

Теоретичне підґрунтя для плюралізації знання в цифрову епоху закладене у працях Боавентури де Соуза Сантуша, який обґрунтував необхідність «епістемологій Півдня» для протидії «епістеміциду» – знищенню локальних форм знання глобальним модерном. Цей проект суголосний ідеї «трансмодерності» Енріке Дусселя та концепції «епістемічного розриву» (de-linking) Вальтера Міньоло. Ці підходи вимагають від Digital Humanities не просто розширення баз даних, а радикальної зміни самої оптики, через яку ми дивимося на знання [Mignolo, 2007; Santos, 2014].

У практичній площині ідея епістемологічного плюралізму реалізується через методологію мінімальних обчислень (*minimal computing*), одним із провідних теоретиків якої є Алекс Гіл. Замість ресурсномістких інфраструктур, що де-факто нав'язують західні технологічні стандарти як універсальні, пропонується використання легких, стійких та

низькотехнологічних рішень (*low-tech*). Це дозволяє створювати цифрові архіви та дослідницькі платформи навіть у регіонах із суттєвими інфраструктурними обмеженнями або нестабільним доступом до мережі.

Така стратегія перетворює цифрові архіви на плюралістичні простори: у них традиційні, усні та втілені форми знання не просто фіксуються, а співіснують із західною документацією на паритетних засадах. Мінімальні обчислення, таким чином, стають інструментом цифрового суверенітету, що дозволяє локальним громадам самостійно визначати умови збереження та репрезентації власної культурної спадщини, уникаючи примусової гомогенізації в межах глобальних комерційних платформ [Gil, 2015].

Важливий внесок у критику цифрової гомогенізації робить Ліса Накамура, яка показує, як інтерфейси та алгоритми можуть відтворювати расові та культурні стереотипи («кібертипи»). Її дослідження доводять, що для справжнього міжкультурного діалогу необхідна деконструкція самого «дизайну» платформ, які мають підтримувати мовну та епістемологічну різноманітність [Nakamura, 2002].

Трансформація Digital Humanities, як наголошують Роопіка Рісам та Міріам Посада, вимагає переходу від теоретичної рефлексії до конкретних дій: розробки багатомовних метаданих, створення відкритих освітніх ресурсів поза західним каноном та активної участі локальних громад у процесі оцифрування власної спадщини. Це шлях до «цифрового суверенітету», де суб'єкт сам визначає межі та форми своєї репрезентації в мережі.

У контексті Digital Humanities, можливості плюралізації цифрового гуманітарного знання включають кілька ключових аспектів. По-перше, розвиток багатомовних цифрових інфраструктур, що підтримують різні мови, системи письма, культурні контексти. По-друге, включення різних епістемологічних парадигм і культурних перспектив у цифрові гуманітарні дослідження і практики. По-третє, розвиток колаборативних, партиципативних моделей цифрових гуманітарних проєктів, що включають різних учасників і спільноти.

Подолання англоцентризму в Digital Humanities вимагає переходу до багатомовних інфраструктур. Як доводить Ізабель Галіна-Расселл, мовна різноманітність не є «технічною перешкодою», яку треба усунути уніфікацією; це фундаментальний аспект епістемологічної свободи. Справжня інклюзивність можлива лише через розробку таких інтерфейсів і стандартів метаданих, які не привілеюють англійську мову, а дозволяють локальним знанням існувати у власних лінгвістичних категоріях [Galina Russell, 2014].

Це веде до концепції епістемологічного плюралізму, де цифрові методи адаптуються під різні способи розуміння світу – від академічних до корінних та традиційних. Замість спроби втиснути складні соціокультурні явища в універсальні алгоритми, гуманітарії мають розробляти інструменти, що підтримують множинність істин та інтерпретацій.

Практичним втіленням цієї філософії є «етика цифрової колаборації», розроблена Кім Крістен. Вона базується на визнанні того, що оцифрування культурної спадщини може стати формою нового колоніального насильства, якщо не враховувати право спільнот на контроль над власною інформацією. Створена під її керівництвом платформа Mukurtu є реальним прикладом деколоніального архівації: вона дозволяє корінним народам самостійно встановлювати рівні доступу до даних згідно з їхніми традиційними законами та етикою [Christen, 2012].

Така співпраця базується на принципах радикальної взаємності й поваги до локальної експертизи. Вона перетворює Digital Humanities з інструменту глобального нагляду на простір солідарності, де технологія слугує відновленню історичної справедливості й підтримці когнітивного суверенітету маргіналізованих груп.

Практична реалізація плюралізації гуманітарного знання втілюється у проєктах, що пропонують інклюзивні та контекстуально чутливі альтернативи домінуючим стандартам. Важливим гравцем у цьому полі є міжнародна мережа Global Outlook::Digital Humanities (GO::DH), яка фокусується на

підтримці багатомовних ресурсів та створенні рівних можливостей для дослідників незалежно від їхнього географічного розташування.

Показовим прикладом етичного дизайну є система управління контентом Mukurtu, розроблена спеціально для потреб корінних спільнот. На відміну від універсальних баз даних, Mukurtu дозволяє громадам документувати та зберігати свою спадщину відповідно до власних традиційних протоколів доступу та інтерпретації, захищаючи знання від деконтекстуалізації [Christen, 2012].

Ці зусилля суголосні ширшому інтелектуальному руху «Decolonizing the Digital», який фокусується на критичному переосмисленні політичних і етичних аспектів обчислювальної техніки. Разом ці ініціативи демонструють перехід від теоретичної деколонізації до розбудови конкретних інфраструктур, що гарантують цифрову емансипацію й когнітивну автономію різноманітних культурних груп.

Плюралізація цифрового гуманітарного знання вимагає не просто «додавання різноманітності» до існуючих інструментів, а фундаментального переосмислення архітектур пізнання. Ключовим вектором цього процесу є перехід від концепції «універсальності» до «плюриверсальності» (*pluriversality*). Як зазначають теоретики деколоніальності, справжній плюралізм передбачає визнання множинності світів, епістемологій та онтологій, які не можуть і не повинні бути зведені до єдиної універсальної обчислювальної моделі [Mignolo & Walsh, 2018].

У контексті Digital Humanities плюриверсальність означає відмову від ідеї, що цифрові стандарти (такі як метадані чи алгоритми класифікації) є нейтральним «дзеркалом» реальності. Натомість вони мають розглядатися як локальні інструменти, що мають співіснувати з іншими способами впорядкування світу. Це дозволяє створювати цифрові екосистеми, що підтримують радикальну інтелектуальну автономію різних культур, перетворюючи глобальну мережу на простір діалогу між рівноправними епістемологічними традиціями [Escobar, 2018].

У цьому контексті, плюралізація цифрового гуманітарного знання може розглядатися не просто як етичний або політичний проєкт, але як епістемологічний і онтологічний проєкт, що розширює наше розуміння того, що означає знати, розуміти, інтерпретувати в цифрову епоху. Вона може створювати простір для більш багатих, нюансованих, контекстуально чутливих форм цифрової гуманітаристики, що визнають і цінують різноманітність людського досвіду і знання.

Як доводять сучасні критичні теоретики, плюралізація цифрового гуманітарного знання має потенціал не лише для трансформації академічних дисциплін, а й для глибоких соціальних і культурних змін. Як зазначає Венді Хуї Кьоні Чун, критичне переосмислення цифрових структур дає змогу подолати «алгоритмічну гомогенізацію» та створює умови для розвитку більш демократичної цифрової культури, де різноманітність людського досвіду не редукується до стандартних моделей [Chun, 2021].

Це завдання вимагає не лише технічних інновацій, а й системних соціальних, політичних і інституційних змін. Реалізація «епістемологічного плюралізму» в цифрову епоху стає актом інтелектуального спротиву, що спрямований на побудову справедливого цифрового майбутнього. Замість експлуатації даних та уніфікації знань, Digital Humanities мають стати фундаментом для інклюзивного суспільства, де технологія слугує інструментом визнання прав і ідентичностей маргіналізованих груп. Як підкреслюють К. Д'Ігнаціо та Л. Кляйн, «data is power, and that power is distributed unequally» [D'Ignazio & Klein, 2020, p. 8].

ВИСНОВКИ ДО ТРЕТЬОГО РОЗДІЛУ

У третьому розділі дисертаційного дослідження було здійснено критичний аналіз Digital Humanities через призму філософії Просвітництва, що дало змогу виявити ключові проблеми й суперечності цифрової гуманітаристики в контексті трансформації просвітницьких ідеалів. Проведений аналіз дозволяє зробити ряд важливих висновків щодо теоретичних і практичних аспектів взаємозв'язку між просвітницьким проєктом і Digital Humanities.

По-перше, дослідження проблеми автономії суб'єкта в Digital Humanities виявило фундаментальні трансформації просвітницької концепції автономного суб'єкта під впливом цифрових технологій. Аналіз переходу від просвітницького автономного суб'єкта до розподіленої суб'єктивності показав, як цифрові технології розмивають межі між людським і нелюдським, індивідуальним і колективним, внутрішнім і зовнішнім, створюючи нові форми *гібридної, мережевої, процесуальної суб'єктивності*. Дослідження проблеми цифрової медіації гуманітарного знання виявило, як цифрові технології трансформують не лише інструменти, але й агентність дослідників, створюючи складні конфігурації людської і нелюдської дії в процесі виробництва знання.

Аналіз алгоритмічної гетерономії показав, як цифрові технології можуть створювати нові форми несвободи й залежності, підриваючи просвітницький ідеал автономії розуму. Водночас, дослідження можливостей цифрової суб'єктивації виявило потенціал цифрових технологій для розвитку нових практик свободи і форм критичної рефлексії, що продовжують емансипаторний імпульс Просвітництва в нових умовах. Ці трансформації вимагають не простого відкидання просвітницького ідеалу автономії, але його критичного переосмислення в контексті цифрової опосередкованості сучасного досвіду.

По-друге, аналіз проблеми інструментальної раціональності в Digital Humanities виявив складні взаємозв'язки між просвітницьким проєктом

раціональності й сучасними формами інструментального мислення в цифрову епоху. Дослідження інструменталізації розуму в історичній перспективі показало, як критика інструментальної раціональності, розвинута Франкфуртською школою, набуває нової актуальності в контексті цифрових технологій, що можуть посилювати тенденції до кількісного редукціонізму, формалізації, комодифікації знання.

Аналіз проблеми непрозорості алгоритмів як «чорних скриньок» виявив епістемологічні, етичні, політичні виклики, пов'язані з використанням непрозорих алгоритмічних систем у гуманітарних дослідженнях. Дослідження реіфікації знання в практиках Digital Humanities показало, як цифрові технології можуть сприяти перетворенню знання на «річ» – статичний, деконтекстуалізований, комодифікований продукт, що суперечить просвітницькому розумінню знання як процесу критичного осмислення і трансформації.

Водночас, аналіз можливостей переходу від інструментального до критичного використання цифрових методів виявив потенціал цифрових технологій для розвитку нових форм критичної рефлексії, контекстуальної чутливості, етичної відповідальності в гуманітарних дослідженнях. Ці можливості вказують на шляхи переосмислення просвітницького ідеалу раціональності в контексті цифрової епохи не як інструменту панування, але як засобу критичного осмислення і соціальної трансформації.

По-третє, дослідження проблеми універсалізму й культурної гегемонії в Digital Humanities виявило складні взаємозв'язки між просвітницьким ідеалом універсалізму й сучасними формами культурної гегемонії в цифровому просторі. Деколоніальна критика цифрових інфраструктур знання показала, як ці інфраструктури можуть відтворювати і посилювати «колоніальність знання» – структури виробництва, легітимації, поширення знання, що вкорінені в колоніальній історії і відносинах влади.

Аналіз глобальних асиметрій влади / знання в цифровій гуманітаристиці виявив, як Digital Humanities функціонують у контексті нерівного доступу до

технологічних ресурсів, домінування західних інституцій і мов, концентрації влади й престижу навколо певних центрів. Дослідження технологічного детермінізму як форми універсалістської метанарації показало, як некритичне прийняття технологічного розвитку як автономної, неминучої, універсальної сили може приховувати його вбудованість у конкретні історичні, культурні, політичні контексти й відносини влади.

Водночас, аналіз можливостей плюралізації цифрового гуманітарного знання виявив потенціал цифрових технологій для розвитку більш інклюзивних, різноманітних, контекстуально чутливих підходів до гуманітарних досліджень. Ці можливості вказують на шляхи переосмислення просвітницького ідеалу універсалізму не як гомогенізуючої, асимілятивної сили, але як основи для діалогу між різними перспективами і формами знання.

Узагальнюючи результати третього розділу, можна виділити кілька ключових тенденцій у взаємозв'язку між просвітницьким проектом і Digital Humanities:

1. *Діалектика продовження і трансформації.* Digital Humanities одночасно продовжують і трансформують просвітницький проект, втілюючи його базові цінності – раціональність, автономію, універсалізм – у нових формах, адаптованих до цифрової епохи. Ця діалектика продовження і трансформації створює складні, амбівалентні відносини між просвітницькою спадщиною і сучасними цифровими практиками.

2. *Діалектика емансипації і гетерономії.* Цифрові технології в Digital Humanities створюють як нові можливості для емансипації – через демократизацію доступу до знання, розвиток нових форм колаборації, підтримку культурної різноманітності – так і нові форми гетерономії – через алгоритмічний контроль, комодифікацію знання, відтворення глобальних нерівностей. Ця діалектика вимагає критичної рефлексії над емансипаторними потенціалами і гетерономними ризиками цифрових технологій.

3. *Діалектика універсального і партикулярного.* Digital Humanities виявляють напруженість між універсалістськими претензіями цифрових

технологій і партикулярністю культурних контекстів і перспектив. Ця напруженість може бути продуктивно переосмислена через розвиток більш інклюзивних, плюралістичних форм цифрової гуманітаристики, що визнають і цінують різноманітність людського досвіду і знання.

4. *Діалектика критики і перетворення.* Критичний аналіз Digital Humanities через призму філософії Просвітництва призводить не до простого відкидання цифрових технологій, але до їх рефлексивного, контекстуально чутливого, етично відповідального використання. Ця діалектика критики і перетворення відображає просвітницьке розуміння критики не як самоцілі, але як інструменту соціальної і культурної трансформації.

5. *Діалектика теорії і практики.* Теоретичний аналіз проблем автономії суб'єкта, інструментальної раціональності, універсалізму в Digital Humanities має практичні імплікації для розробки і використання цифрових технологій у гуманітарних дослідженнях. Ця діалектика теорії і практики відображає просвітницьке розуміння зв'язку між критичним мисленням і практичною дією.

Отже, критичний аналіз Digital Humanities через призму філософії Просвітництва дає змогу не лише виявити проблеми й суперечності цифрової гуманітаристики, але й окреслити шляхи їх конструктивного вирішення. Цей аналіз показує, що просвітницька спадщина залишається важливим ресурсом для осмислення сучасних цифрових трансформацій, якщо вона розуміється не як догматична доктрина, але як відкритий, критичний, рефлексивний проєкт, здатний до самотрансформації в нових історичних умовах.

Digital Humanities, зі свого боку, постають не просто як технічна інновація, але як простір для критичного переосмислення самих засад гуманітарного знання, його соціальних функцій, культурних контекстів, етичних імплікацій. Діалектичний взаємозв'язок між просвітницьким проєктом і Digital Humanities відкриває нові горизонти для розуміння трансформацій гуманітарного знання і культури в цифрову епоху.

Основні положення цього розділу викладені у публікаціях автора:

Перчик, А. В., **Беднарський, С. С.** (2024). Між цитатою та кодом у діджимодерністській текстуальності: інтерпретація. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Теорія культури і філософія науки»*, (70), 96–105. <https://doi.org/10.26565/2306-6687-2024-70-11>

Беднарський, С. С. (2025). Цифрові гуманітарні науки: Cogito, ergo data. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Філософські науки*, 2(98), 73–84.

[https://doi.org/10.35433/PhilosophicalSciences.2\(98\).2025.73-84](https://doi.org/10.35433/PhilosophicalSciences.2(98).2025.73-84)

РОЗДІЛ 4 ФІЛОСОФУВАТИ ЦИФРОВЕ

4.1. До нової цифрової епістемології

Переосмислення сутності пізнання в контексті великих даних і машинного навчання. Розвиток технологій великих даних (big data) і машинного навчання не лише трансформує методи гуманітарних досліджень, але й вимагає фундаментального переосмислення самої сутності пізнання. Традиційна епістемологія, що домінувала у філософській традиції від Декарта до Канта і далі, базувалася на кількох ключових припущеннях: про індивідуального пізнавального суб'єкта, що взаємодіє з об'єктом пізнання; про раціональні, свідомі процеси формування переконань і суджень; про логічні процедури обґрунтування знання. Ці припущення потребують критичної ревізії в контексті нових форм пізнання, що опосередковані алгоритмами аналізу великих даних та машинного навчання.

Фундаментальні зміни у процесах пізнання зумовлені виникненням радикально нового епістемічного середовища, яке Роб Кітчін визначає через три конститутивні характеристики «великих даних»: колосальний обсяг (нова онтологічна масштабність), швидкість оновлення в реальному часі (темпоральна безперервність) і реляційність як принцип мережевої взаємопов'язаності. Ці параметри трансформують саму структуру гуманітарного пошуку, провокуючи ключові епістемологічні зрушення:

1. Перехід від пояснювальних до кореляційних форм знання (зміна самого модусу істини).
2. Зсув від дедуктивних моделей до індуктивно виведених патернів (інверсія логіки відкриття).
3. Пріоритет виявлення «що» відбувається над традиційним герменевтичним пошуком причинно-наслідкового «чому» (відмова від жорсткої каузальності на користь імовірнісних кореляцій) [Kitchin, 2014].

Цей підхід, популяризований Віктором Майєр-Шенбергером та Кеннетом Кук'єром, часто піддається критиці за наївну тезу «числа говорять самі за себе», що сприймається як форма неопозитивізму. Проте в Digital Humanities ця зміна парадигми набула теоретично рефлексивних форм. Франко Моретті та Метью Джоккерс довели, що «віддалене читання» (*distant reading*) та макроаналіз не замінюють традиційну герменевтику, а здійснюють трансцендентальний перехід від окремого тексту як одиниці до макротенденцій літературної еволюції як тотальності [Moretti, 2013; Jockers, 2013].

Однак алгоритми не є нейтральними «дзеркалами» даних, а постають активними агентами конструювання реальності. Девід Беррі обґрунтовує концепцію «обчислювальної епістемології», де алгоритми стають «умовами можливості» знання. Це означає, що пізнання тепер онтологічно розподілене між людським суб'єктом та непрозорими обчислювальними процесами – новою формою гібридної агентності [Berry, 2011]. Розвиваючи цю думку, Люсіана Парізі стверджує, що алгоритми мають власну квазі-автономну агентність: вони не просто пасивно виявляють патерни, а активно конструюють нові обчислювальні об'єкти, що вимагає від дослідника особливої «алгоритмічної рефлексивності» як нового модусу критичного мислення [Parisi, 2013].

Важливим аспектом постає інфраструктурна критика Патріка Свенссона. Він доводить, що бази даних та аналітичні платформи – це не технічні «склади», а епістемологічні інфраструктури, які наперед визначають межі мислимого: які питання ми можемо поставити минулому і які форми відповідей є легітимними в межах даної системи [Svensson, 2016].

Замість радикального розриву з гуманітарною традицією, сучасні Digital Humanities прямують до діалектичного синтезу. Як резюмує Джоанна Дракер, метою є створення гуманістичної епістемології цифрових методів. Така модель розглядає дані як *capta* – як щось інтерпретативно сконструйоване і феноменологічно дане в межах герменевтичного процесу, де «цифрове» і

«гуманітарне» перебувають у стані продуктивного діалогу як дві нерозривні сторони єдиного пізнавального жесту [Drucker, 2012].

Постлюдська епістемологія: взаємодія людського та нелюдського у виробництві знання. Розвиток цифрових технологій не лише трансформує методи дослідження, але й підриває традиційне розуміння пізнання як виключно людської діяльності. Формування знання в цифрову епоху все більше відбувається через складні взаємодії між людськими і нелюдськими агентами – алгоритмами, датчиками, мережами, базами даних, що формують «постлюдські» епістемологічні ансамблі. Ця трансформація вимагає розвитку нових концептуальних інструментів для осмислення того, як знання формується на перетині людського і нелюдського, природного і технологічного, біологічного і цифрового.

Цифрова трансформація гуманітаристики вимагає докорінного перегляду класичної моделі суб'єкта пізнання. У центрі уваги опиняється концепція «постлюдського», яка розглядає суб'єктивність не як ізольовану біологічну сутність, а як гібридний конструкт, що формується на перетині органічного та технологічного. У цьому контексті пізнавальні процеси постають як техногенетичні: вони еволюціонують у нерозривному зв'язку з цифровими системами, формуючи нові режими гібридної когніції. Як підкреслює Н. К. Хейлз, когніція «не обмежується мозком, а розподіляється між біологічними та технічними системами» [Hayles, 2012, р. 2]. Зміна епістемологічної оптики дозволяє побачити виробництво знання як результат діяльності гетерогенних мереж. У таких мережах нелюдські компоненти (алгоритми, бази даних, програмні інтерфейси) діють як повноцінні актори, що мають власну агентність. Отже, знання більше не є виключним продуктом людського інтелекту; воно виникає як ефект складної взаємодії всередині мережі, де межа між дослідником та інструментарієм стає проникною [Latour, 1987].

Таке розуміння підкріплюється тезою про ситуйованість знання. Будь-яке цифрове дослідження здійснюється через специфічні «апарати

виробництва», які не є нейтральними, а активно структурують бачення об'єкта [Haraway, 1988]. Зокрема, обчислювальна обробка даних породжує специфічний абстрактний інтелект, логіка якого трансформує традиційні режими аналізу та творчості, вимагаючи від науковця особливої «алгоритмічної рефлексивності» [Parisi, 2013].

Сучасна цифрова епістемологія оперує поняттям «когнітивних ансамблів» (*cognitive assemblages*). У цих структурах свідомі людські дії та несвідомі алгоритмічні операції взаємно формують одна одну, утворюючи динамічні системи, де ієрархічний контроль поступається місцем розподіленій агентності [Hayles, 2017]. Розвиток постлюдських гуманітарних наук у цьому напрямку передбачає не заміну людини машиною, а визнання фундаментальної технологічної опосередкованості знання та відповідальності за ті етичні й політичні мережі, в яких це знання створюється [Braidotti, 2013].

У контексті Digital Humanities, постлюдська епістемологія проявляється у кількох аспектах. По-перше, у розвитку нових методів дослідження, що базуються на взаємодії між людськими інтерпретативними практиками і алгоритмічними процесами аналізу даних. По-друге, у формуванні нових дослідницьких об'єктів, що включають як традиційні гуманітарні артефакти, так і цифрові дані, алгоритми, мережі. По-третє, у трансформації суб'єкта дослідження, що все більше функціонує як частина «когнітивного ансамблю», що включає різні цифрові інструменти і системи.

Сучасний стан цифрової гуманітаристики вимагає розробки гібридної епістемології, яка не просто механічно поєднує методи, а створює принципово нові когнітивні простори на перетині людської герменевтики та алгоритмічної обробки. У цій системі цифрові інструменти (від мережевого аналізу до візуалізації) виступають не пасивними посередниками, а активними учасниками епістемічного процесу. Це зумовлює перехід до «відповідальної епістемології», яка, визнаючи агентність нелюдських акторів, водночас чітко розмежовує форми відповідальності між дослідником і обчислювальною системою [Drucker, 2012; 2014].

Важливим елементом цієї трансформації є впровадження «нативних цифрових методів» (*native digital methods*). Вони базуються на розумінні того, що цифрові об'єкти потребують методів, адаптованих до їхньої власної онтології – динамічності, мережовості та алгоритмічної природи. Такий підхід дозволяє вийти за межі простого перенесення традиційних гуманітарних технік у цифрове середовище, формуючи специфічну цифрову епістемологію, де виробництво знання безпосередньо корелює з архітектурою веб-простору та потоків даних [Rogers, 2013].

Гібридність епістемологічного апарату розкривається також через категорії потенційності та віртуальності. У цій оптиці взаємодія між людиною та алгоритмом будується не за ієрархічним принципом, а через взаємну активацію: цифрові системи актуалізують приховані пласти знання у великих масивах даних, які людський інтелект перетворює на сенси. Постлюдський підхід тут не скасовує критичну інтерпретацію, а включає її в ширші когнітивні ансамблі, де знання завжди є продуктом співпраці біологічного та технологічного [Hayles, 2017].

Зрештою, це веде до концептуалізації «операційної гуманітаристики» (*operational humanities*). Вона поєднує класичне критичне мислення з операційною логікою обчислювальних процесів. В такому режимі гуманітарне знання стає дієвим: воно не лише аналізує об'єкт, а й розуміє саму «машинну» логіку його формування, створюючи синтез герменевтичної глибини й алгоритмічної точності [Munster, 2013].

Нові форми доказовості й переконливості в цифрових дослідженнях.

Трансформація епістемологічних засад гуманітарного знання в контексті Digital Humanities призводить до переосмислення традиційних форм доказовості і переконливості. Традиційні гуманітарні дослідження базувалися на специфічних режимах доказовості, що відрізнялися від природничо-наукових моделей: герменевтичній інтерпретації, риторичній аргументації, контекстуалізації, інтертекстуальних зв'язках. Цифрові методи, з їхнім акцентом на кількісних даних, алгоритмічному аналізі, візуалізації,

трансформують ці режими доказовості, створюючи нові епістемологічні виклики і можливості.

У сучасних цифрових гуманітарних дослідженнях дедалі виразніше простежується трансформація традиційних форм доказовості. Цифрові методи аналізу, зокрема статистичне опрацювання даних, алгоритмічні процедури, машинне навчання та візуалізація, формують нові режими обґрунтування наукових тверджень. Ці режими поєднують елементи природничо-наукової об'єктивності з інтерпретативними практиками гуманітарного знання, що зумовлює потребу в переосмисленні критеріїв наукової переконливості. Йдеться про необхідність таких критеріїв оцінювання, які враховували б одночасно кількісний і якісний, формальний і герменевтичний виміри цифрових досліджень.

Окремий напрям цих дискусій пов'язаний із проблематикою візуалізації даних. У цифрових гуманітарних науках візуальні репрезентації дедалі частіше функціонують не як допоміжні ілюстрації, а як автономні форми аргументації, що мають власну логіку, риторику та естетичну організацію. Саме в цьому контексті формується поняття візуальної епістеміки, яке описує спосіб, у який візуальні структури не лише передають результати дослідження, а й визначають епістемологічні можливості та обмеження пізнання у цифровому середовищі. Критичний аналіз цих практик виявляє проблему так званого «наївного реалізму», характерного для значної частини візуалізацій даних. У межах такого підходу візуальні моделі подаються як безпосереднє відображення «об'єктивних фактів», тоді як їхній конструйований, інтерпретативний і позиційний характер залишається прихованим. У відповідь на це пропонується розвиток гуманістично орієнтованих підходів до візуалізації, які акцентують контекстуальність даних, їхню залежність від дослідницьких припущень та перформативний характер графічних репрезентацій. Ця перспектива передбачає формування візуальної герменевтики, що інтегрує кількісні й якісні, формальні й інтерпретативні аспекти аналізу. Як підкреслює Дж. Дракер, гуманітарні дані є «*capta rather than*

data» – результатом інтерпретативного відбору, а не нейтрального фіксування [Drucker, 2011, p. 1].

У ширшому епістемологічному вимірі цифрові гуманітарні науки демонструють тенденцію до поєднання різних режимів доказовості. Цифрові дослідження часто спираються водночас на статистичні показники, алгоритмічні моделі, інтерпретативний аналіз і риторичну аргументацію. Така ситуація описується як змішаний або гібридний режим доказовості, що визнає взаємодоповнюваність різних форм наукової переконливості та відмовляється від ієрархізації між «жорсткими» і «м'якими» методами пізнання [McVeigh, 2017, pp. 61–66]. Нарешті, увага дослідників зосереджується на проблемі переконливості цифрових гуманітарних проєктів не лише в академічному, а й у публічному просторі. Поєднання кількісних і якісних аргументів, текстуальних і візуальних форм подання результатів створює нові режими переконування, які взаємодіють із різними аудиторіями та дискурсами. У цьому контексті актуалізується вимога критичної переконливості, що поєднувала б аналітичний потенціал цифрових методів із рефлексією над їхніми політичними, етичними й культурними імплікаціями [Liu, 2020, pp. 112–118].

У контексті Digital Humanities, нові форми доказовості і переконливості проявляються у кількох аспектах. По-перше, у розвитку нових форм візуалізації даних, що функціонують як аргументативні елементи, а не просто ілюстрації. По-друге, у поєднанні кількісних і якісних форм аналізу, що створюють більш багатовимірні, нюансовані форми доказовості. По-третє, у розвитку нових форм цифрового опублікування, що дозволяють інтегрувати різні типи контенту – текст, зображення, відео, інтерактивні елементи – у мультимодальні аргументативні структури.

Цифрові технології суттєво трансформують класичні уявлення про аргументацію, змінюючи її структуру, динаміку та семіотичний склад. Аргумент дедалі рідше постає як лінійна текстуальна послідовність тез і підстав, натомість набуває форм розгалужених, інтерактивних конфігурацій, у

яких гіпертекстуальність, мультимедійність та залучення користувача стають невід'ємними складниками переконливості. У такому середовищі аргументація функціонує як комплексний ансамбль різних семіотичних ресурсів, що взаємодіють і взаємно підсилюють одне одного, формуючи нові режими смислотворення.

У цьому контексті актуалізується переосмислення герменевтики в умовах цифрового посередництва. Інтерпретація дедалі частіше здійснюється не лише через індивідуальний акт розуміння, а й через взаємодію з цифровими інструментами аналізу, візуалізації та моделювання. Така інтеграція створює умови для поєднання суб'єктивного тлумачення з інтерсуб'єктивними формами валідації, які спираються на відтворювані процедури, формальні моделі та кількісні показники. Йдеться не про заміну класичної герменевтики, а про її розширення, у межах якого цифрові методи виступають засобами збагачення розуміння, а не його редукції.

Особливе місце в цьому полі посідають підходи, що розглядають алгоритмічні процедури як евристичні інструменти інтерпретації. Алгоритмічний аналіз текстів і культурних даних у такій перспективі не претендує на виявлення остаточних смислів чи «об'єктивних» істин, а використовується для створення продуктивних зсувів, деформацій і несподіваних конфігурацій матеріалу. Саме ці зсуви відкривають нові горизонти інтерпретації, виявляючи приховані структури, повтори або аномалії, які стають предметом подальшого герменевтичного осмислення. Такий підхід дозволяє уникнути як наївного технооптимізму, так і радикального скептицизму щодо епістемічної цінності цифрових методів.

Важливим виміром нових форм доказовості є просторові та топологічні моделі репрезентації знання. Карти, мережі та інші просторові візуалізації формують аргументацію, що ґрунтується не на послідовності висловлювань, а на відношеннях, близькостях і структурних зв'язках. Такі репрезентації не зводяться ані до об'єктивних відображень реальності, ані до довільних

конструкцій, а функціонують як пізнавальні інструменти, які опосередковують взаємодію між дослідником і досліджуваним матеріалом.

Подальше ускладнення епістемологічної ситуації пов'язане з використанням методів машинного навчання, що вводять у гуманітарні дослідження ймовірнісні режими доказовості. У цих режимах переконливість базується не на жорстких причинно-наслідкових зв'язках, а на статистичних кореляціях і розподілах імовірностей. Це зумовлює потребу в розвитку особливої епістемологічної грамотності, яка дозволяє критично осмислювати межі таких методів, їхні припущення та потенційні упередження. Характерною рисою сучасних цифрових гуманітарних досліджень стає мультимодальність аргументації. Знання виробляється через поєднання текстових, візуальних, аудіальних, відео- та інтерактивних елементів, які разом формують складні аргументативні структури. У цьому контексті епістемічне значення набуває не окрема модальність, а спосіб їхньої взаємодії, що визначає умови переконливості та розуміння. Нарешті, цифрове середовище трансформує самі механізми валідації знання. Відкриті дані, колаборативні форми перевірки, публічне рецензування та орієнтація на відтворюваність створюють нові режими колективної доказовості. У цих режимах істина постає не як результат індивідуального авторського жесту, а як продукт розподілених практик перевірки та узгодження. Водночас гуманітарна специфіка вимагає переосмислення ідеї відтворюваності, яка дедалі частіше трактується не як механічне повторення результатів, а як інтерпретативна відтворюваність, спрямована на досягнення інтерсуб'єктивної перевірюваності в межах множинності можливих прочитань.

У підсумку, нові форми доказовості і переконливості в Digital Humanities відображають складні взаємодії між різними епістемологічними традиціями й практиками. Вони не зводяться ні до традиційних гуманітарних моделей доказовості, що базуються на герменевтичній інтерпретації і риторичній аргументації, ні до природничо-наукових моделей, що базуються на емпіричних даних і формальних моделях. Скоріше, вони формують гібридні,

мультимодальні, контекстуально чутливі режими доказовості, що відображають складність і багатовимірність сучасного гуманітарного знання.

Згідно з офіційним описом Шостої конференції з цифрових гуманітарних наук і цифрової історії, практики знань у Digital Humanities характеризуються саме гібридністю між аналоговими традиціями і новими цифровими «втручаннями», поєднуючи якісні та кількісні підходи. Ця конференція, що проходила в Люксембурзі в березні 2024 року під гаслом «Досліджуючи епістемічні чесноти та вади», була присвячена епістемології й етиці цифрового виробництва знань [German Historical Institute Washington, 2024]. Як зазначають організатори, такі дослідження характеризуються експериментальним, невизначеним і спільним робочим процесом, де саме ця гібридність відкриває потенціал для створення продуктивних, інноваційних конфігурацій знання. Таким чином, перспектива Digital Humanities полягає не в протиставленні «традиційного» та «цифрового», «гуманітарного» й «наукового», а в активному пошуку точок перетину між різними епістемологічними практиками та традиціями.

Епістемічні чесноти цифрового дослідника. Трансформація епістемологічних засад гуманітарного знання в контексті Digital Humanities піднімає важливі питання про епістемічні чесноти – інтелектуальні якості і навички, необхідні для ефективного виробництва і оцінки знання в цифровому середовищі. Традиційні гуманітарні дисципліни розвинули специфічні епістемічні чесноти, пов'язані з герменевтичними, інтерпретативними, критичними практиками: текстуальну уважність, історичну контекстуалізацію, концептуальну точність, критичну рефлексивність. Цифрові методи й технології вимагають нових епістемічних чеснот, пов'язаних з аналізом даних, алгоритмічним мисленням, мультимодальною комунікацією, колаборативною роботою.

Епістемологія чеснот як напрям сучасної філософії пізнання пропонує продуктивну рамку для осмислення трансформацій, що відбуваються в цифрових гуманітарних дослідженнях. У цій перспективі пізнання

розглядається не лише як сукупність методів або процедур, а як практика, вкорінена у стійких характеристиках пізнавального суб'єкта, які визначають його ставлення до істини, обґрунтування та відповідальності за знання. Такий підхід дозволяє аналізувати цифрові дослідницькі практики не лише з погляду інструментальної ефективності, а й у ширшому етичному й соціальному вимірі.

У контексті цифрового, розподіленого й технологічно опосередкованого пізнання класичні епістемічні чесноти зазнають суттєвих модифікацій. Допитливість, інтелектуальна сміливість і скромність перестають бути виключно індивідуальними рисами і набувають колективного та мережевого характеру. Вони реалізуються через взаємодію з іншими дослідниками, цифровими інструментами, алгоритмічними системами та інфраструктурами знання, що формує нові умови відповідальності й довіри в процесі пізнання. Особливого значення в цьому контексті набуває концепція технологічно опосередкованої суб'єктивності, яка описує спосіб формування пізнавального суб'єкта у взаємодії з цифровими системами. Як показує Кетрін Гейлз, мислення в умовах цифрових медіа не зводиться до використання зовнішніх інструментів, а передбачає формування специфічних когнітивних і епістемічних установок, що виникають у процесі регулярної взаємодії з алгоритмічними, мультимодальними та інтерактивними середовищами [Hayles, 2012]. У цьому сенсі технології стають не лише засобами пізнання, а й чинниками конституції самого пізнавального суб'єкта. У межах цифрових гуманітарних досліджень цей процес суб'єктивації набуває конкретних форм. Першою і, мабуть, найбільш радикальною з них є те, що можна назвати алгоритмічною рефлексивністю – здатністю усвідомлювати алгоритмічні процедури не як нейтральне тло дослідження, а як його активну умову. Формальна модель, програмна реалізація, параметр обчислення – все це не просто «інструменти»: вони визначають, які питання взагалі можуть бути поставлені і які відповіді вважатимуться переконливими. У фукіанській перспективі це означає, що дослідник формується не до, а всередині

технологічної практики – через неї і у взаємодії з нею [Foucault, 1984/1990]. Але якщо суб'єкт конститується через взаємодію з різними режимами знання – герменевтичним і алгоритмічним, якісним і кількісним, індивідуальним і колаборативним, – постає питання: як він зберігає цілісність, не розчиняючись у еклектиці? Відповідь пов'язана з тим, що Дж. Дракер позначає як відмінність між «data» і «capta» [Drucker, 2011]: гуманітарне знання ніколи не є просто «даним», воно завжди інтерпретативно сформоване. Саме ця чутливість до умов застосовності різних підходів і становить епістемічну гібридність – не еклектичне змішування, а здатність розпізнавати, який режим знання продукує певний тип переконливості й смислу. Цей новий дослідник постає також як колективний суб'єкт. Цифрові гуманітарні дослідження здійснюються у розподілених командах, де пізнання формується у взаємодії людей, інструментів і алгоритмічних систем. У цьому контексті концепція техногенезису, розроблена Н. К. Хейлз, описує спільну еволюцію людини і технічного середовища [Hayles, 2012]. Відповідно, авторство, відповідальність і довіра набувають мережевого, а не суто індивідуального характеру.

Конститутивним виміром цього суб'єкта є етична включеність у структури знання і влади. Якщо дані ніколи не є нейтральними – як показують К. Д'Ігнаціо та Л. Кляйн, розподіл даних відтворює розподіл влади [D'Ignazio & Klein, 2020], – то нейтральним не може бути й дослідник. Етика постає не зовнішнім обмеженням, а внутрішньою умовою пізнання: вона входить у саму структуру епістемічних чеснот. У цьому сенсі цифровий дослідник є суб'єктом, який визнає, що технології підлягають демократичній раціоналізації [Feenberg, 1999], і що критичне втручання в інфраструктуру знання є складовою його епістемічної відповідальності.

Таким чином, цифрові методи формують не просто нові навички, а новий тип пізнавального суб'єкта – того, хто мислить всередині технологічного середовища, а не зовні нього; хто розуміє власну залученість як умову, а не перешкоду пізнання; і хто несе відповідальність не лише за

результати дослідження, але й за ті інфраструктури знання, в яких це дослідження відбувається.

4.2. Етика Digital Humanities

Онтологічна реконфігурація даних: від екстрактивізму до етики дару. У межах позитивістської традиції дані концептуалізуються через метафору «сировини» – онтологічно нейтрального субстрату, призначеного для безперешкодної інструменталізації. Такий підхід відтворює логіку «технічного поставу» (*Gestell*), де реальність постає виключно як сукупність обчислюваних ресурсів, позбавлених власної телеології та автономної цінності [Heidegger, 1954]. Світ у цій оптиці редукується до об'єкта екстракції, а знання – до механічного вилучення інформаційних активів.

Критичне занурення в епістемологію цифрового простору радикально проблематизує цю утилітарну онтологію, пропонуючи етичну альтернативу – розуміння даних як «дару». Ця зміна парадигми маркує перехід від експлуатації до взаємності, що передбачає визнання онтологічного статусу джерел пізнання. За абстрактними масивами визнається присутність живих смислових світів, травматичного досвіду та емансипаторних інтенцій, які не підлягають вичерпній дескрипції у дискретних цифрових одиницях. Будь-яка формалізація досвіду в такому випадку сприймається не як його дзеркальне відображення, а як відповідальний акт репрезентації. Дані ніколи не є «сирими» – вони завжди є сформованими, тобто соціально сконструйованими, культурно медіованими та детермінованими диспозитивами влади. Відтак, деколонізація цифрових архівів та методологічних протоколів постає як фундаментальний акт відновлення епістемологічної справедливості.

Замість метафори «видобутку даних», що корелює з практиками колоніального вилучення природних багатств, утверджується *модель горизонтального діалогу*. Це передбачає визнання епістемологічного суверенітету спільнот щодо власної колективної пам'яті. У такій оптиці

цифрова архівація трансформується з інструменту об'єктивації на простір етичної присутності, де дані зберігають свою екзистенційну сутність та нерозривний зв'язок із життєвим світом.

Етика алгоритмічної інтерпретації та межі обчислювальної герменевтики. Алгоритмічні методи аналізу – від тематичного моделювання до нейронних архітектур – конституюють нові умови можливості для дослідження культурних корпусів, проте водночас інсталюють фундаментальні етичні та епістемологічні виклики. Герменевтична інтерпретація за своєю суттю не є нейтральною процедурою; вона постає як ситуативна, культурно зумовлена подія розуміння. Втім, алгоритми функціонують не як прозорі медіатори, а як непрозорі артефакти, що несуть у собі імпліцитні упередження, вкорінені у структурах навчальних даних та домінантних культурних парадигмах.

Критична етика алгоритмічної інтерпретації проблематизує саму легітимність обчислювального втручання в тексти маргіналізованих або історично пригноблених культур. Виникає фундаментальне питання: чи здатна статистична апроксимація адекватно схопити контекстуальні нюанси, іронію, фігури мовчання та те, що позначається як «надлишок значення» тексту? Редукціоністська природа цифрових методів аналізу вступає у суперечність із діалогічним характером розуміння, де текст розглядається не як сукупність дискретних даних, а як живий простір смислотворення.

Етична практика в цифрову епоху передбачає не відмову від обчислювальних стратегій, а перманентну рефлексію щодо їхніх конститутивних обмежень. Це зумовлює необхідність розробки «герменевтики алгоритмів» – критичного аналізу того, як саме технічні процедури не просто експлікують, а активно конструюють значення.

Алгоритмічна інтерпретація має бути інтегрована в ширший контекст гуманітарного знання як допоміжний інструмент, що не заміщує, а доповнює практики традиційного «пильного читання» (*close reading*). Збереження герменевтичної глибини можливе лише за умови визнання онтологічної

дистанції між обчислювальним патерном та автентичним актом розуміння, що вимагає постійного діалогу з культурним контекстом та носіями смислових традицій.

Етика розподіленої відповідальності у колаборативних середовищах.

Сучасні цифрові гуманітарні проєкти постають як гетерогенні спільноти практики, де фундаментальна мультидисциплінарність розмиває модерні кордони індивідуального авторства. Об'єднання зусиль програмістів, архівістів, кураторів даних та дослідників-гуманітаріїв створює складну архітектуру взаємозалежності, що актуалізує проблему розподілу не лише академічного кредиту, а й моральної та епістемологічної підзвітності (*accountability*).

Етичний вимір колаборації вимагає переосмислення статусу «невидимої праці» (*invisible labor*). Технічна підтримка, кураторство метаданих та «очищення» даних часто витісняються на периферію академічного визнання, хоча саме вони є епістемологічним фундаментом дослідження. Справедлива атрибуція внеску в таких умовах є не просто питанням професійної етики, а актом визнання цілісності інтелектуального процесу. Прозорість протоколів прийняття рішень та узгодження несумірних дисциплінарних норм стають необхідними умовами для запобігання епістемологічному насильству в межах спільних проєктів.

Розподілений характер цифрових ініціатив ускладнює класичні моделі моральної підзвітності. Традиційна фігура «автономного дослідника» виявляється неспроможною охопити випадки, коли алгоритмічні упередження або порушення етичних протоколів спільнот є наслідком мережевих, інфраструктурних збоїв.

Відповідальність у цифрову епоху перестає бути виключно персональним атрибутом і набуває мережевого характеру. Це вимагає розробки нових концептуальних рамок колективної етики, де підзвітність інтегрована в саму архітектуру проєкту. Колективна відповідальність у такому контексті означає здатність спільноти практики до спільної рефлексії над наслідками

своєї діяльності, що враховує складну медіацію між людськими рішеннями та нелюдською агентністю технологічних систем.

Етика турботи про цифрову спадщину: онтологія пам'яті й стратегії доступу. Проблематика цифрової спадщини виходить за межі суто технічної консервації даних, постаючи як фундаментальне питання про відповідальність перед минулим та зобов'язання перед прийдешніми поколіннями. Адже цифрове збереження не гарантує цінності – воно лише гарантує відсутність забуття. У цьому контексті стверджується необхідність переходу до «етики турботи» (*ethics of care*) – парадигми, що базується на принципах тривалої уваги, компетентної відповідальності та чуйності до вразливості культурних контекстів.

Збереження в цифрову епоху розглядається як активна етична практика. Будь-яке рішення щодо форматів даних, стандартів метаданих чи інфраструктурної архітектури є етично завантаженим вибором, що визначає майбутню видимість або невидимість культурних наративів. Загроза «цифрового середньовіччя» (*digital dark age*) – незворотної втрати масивів інформації через технологічну ентропію – трансформує технічне обслуговування систем на екзистенційний обов'язок щодо збереження цілісності загальнолюдської пам'яті.

Етика доступу, своєю чергою, вимагає делікатної медіації між ідеалом демократичної відкритості та імперативом захисту автентичності травматичних чи священних матеріалів. Утверджується принцип, згідно з яким тотальне оцифрування та абсолютна публічність не завжди є синонімами етичного прогресу. Визнання епістемологічного суверенітету спільнот передбачає повагу до внутрішніх протоколів обмеження знання, де доступ надається з урахуванням специфічних соціокультурних умов та традиційного права. Водночас етична стратегія доступу передбачає подолання структурної цифрової нерівності (*digital divide*). Демократизація знання мислиться не лише як формальне відкриття архівів, а як активна деконструкція бар'єрів – економічних, інфраструктурних і мовних – що позбавляють маргіналізовані

спільноти права на участь у глобальному культурному обміні. Таким чином, турбота про спадщину постає як безперервний процес контекстуалізації, де збережений об'єкт залишається живим елементом культури, а не лише статистичною одиницею цифрового сховища. Найбільш фундаментальним етичним викликом у сфері цифрової спадщини постає збереження не лише ізольованих даних, а й їхнього багат шарового соціокультурного та епістемологічного контексту. Процес деконтекстуалізації – вилучення артефактів із мережі значень, що конституюють їхній сенс, – неминуче веде до епістемологічного насильства, культурної апропріації та спотворення автентичних значень. Етична контекстуалізація вимагає ретельної експлікації провенансу даних, умов їхньої генерації та історичних обставин побутування. У цій оптиці метадані перестають розглядатися як нейтральна описова інформація, постаючи натомість як інтерпретативна практика, що завжди втілює специфічні епістемологічні припущення та диспозитиви влади. Збереження «живого голосу» культури в цифровому середовищі можливе лише за умови визнання того, що оцифрований об'єкт є нерозривним із його смисловим горизонтом. Відтак, етика турботи про цифрову спадщину виходить за межі технологічних стандартів чи інституційних політик. Вона передбачає культивування етичної чутливості та критичної самосвідомості дослідника. Це зумовлює фундаментальну відповідальність перед майбутнім: обов'язок не просто зберегти інформацію, а забезпечити її етичну тривалість. Справжня етика цифрової пам'яті полягає у здатності не лише надати доступ до минулого, а й зберегти його як простір справедливого діалогу, де кожна культура зберігає право на власний контекст, суверенність та смислову повноту.

4.3. Політична філософія Digital Humanities

Digital Humanities як простір публічного використання розуму. Digital Humanities постають як специфічна модальність реалізації публічного

використання розуму (*öffentlicher Gebrauch der Vernunft*) в умовах цифрової онтології сучасності. Повертаючись до кантівської диференціації між приватним і публічним застосуванням розуму [Kant, 1784/1996], можна стверджувати, що цифрові гуманітарні практики конституюють простір, де мислення звертається до необмеженої спільноти рівних, де аргументи підлягають критиці не за статусом мовця, а виключно за силою раціонального обґрунтування. Цифрові платформи, інструменти й дослідницькі спільноти створюють трансцендентальні умови можливості для такого звернення, детериторіалізуючи інституційні, дисциплінарні та географічні обмеження, що *traditionally* структурували топологію академічного простору.

Відкриті цифрові архіви, колаборативні дослідницькі середовища та інтерактивні освітні ресурси формують матеріальну інфраструктуру нового типу інтелектуальної публічності – публічності, що трансgressує межі традиційних академічних інституцій і вступає у діалогічну взаємодію з ширшими соціальними аудиторіями. Цей епістемологічний зсув потенційно розширює горизонт критичної рефлексії, у якому історичні наративи, культурні інтерпретації та методологічні апріорі стають предметом відкритого інтерсуб'єктивного обговорення.

Водночас цей емансипаторний потенціал не є іманентним властивістю цифровості як такої. Цифровий публічний простір схильний до відтворення нових конфігурацій символічного насильства, зумовлених структурною нерівністю доступу до технологічних ресурсів, диференційованими рівнями цифрової грамотності та непрозорими мовними бар'єрами. За відсутності перманентної критичної рефлексії цифрові гуманітарні практики ризикують не розширювати, а редукувати публічне використання розуму, підміняючи його технократичними або вузькоекспертними режимами виключення та легітимації.

Демократизація та деієрархізація знання у цифрову епоху. Однією з конститутивних обіцянок Digital Humanities є радикальна демократизація виробництва, валідації та дисемінації знання. Цифрові інструменти створюють

матеріальні та символічні можливості залучення ширших аудиторій до дослідницького процесу через краудсорсинг, громадянську науку (citizen science) та партисипативні методології. У таких практиках піддається деконструкції жорстка бінарна опозиція між експертним і неекспертним знанням, а пізнання дедалі частіше постає як розподілений, децентралізований і колективний процес – як те, що Леві назвав «колективним інтелектом» [Lévy, 1997].

Ця епістемологічна деієрархізація відкриває простір для множинності перспектив, форм досвіду та способів знання (modes of knowing), які раніше залишалися маргіналізованими, суб-альтернізованими або епістемологічно невидимими в домінантному академічному дискурсі. Проте вона водночас актуалізує фундаментальні епістемологічні апорії: яким чином забезпечувати якість, достовірність і верифікованість знання в умовах інформаційного надлишку та епістемічної какофонії; як діалектично поєднувати демократичну відкритість із необхідністю критичної оцінки та методологічної строгості; як уникнути сповзання від продуктивного плюралізму перспектив до епістемологічного релятивізму чи, гірше, до «пост-правдивого» нігілізму. Відповіддю на ці виклики не може бути регресивне повернення до жорстких епістемологічних ієрархій і авторитарних режимів валідації. Натомість постає потреба в розробці нових, гнучких форм кураторства, модерації та епістемічної медіації, які діалектично поєднують демократичну відкритість із науковою строгістю. Такі форми не відновлюють патерналістський контроль, а створюють процедурні та інституційні умови для відповідального співвиробництва знання в трансформованому публічному просторі.

Цифрова гуманітаристика і трансформація публічної сфери.

Цифрові гуманітарні практики відіграють конститутивну роль у формуванні якісно нової публічної сфери (Öffentlichkeit), в якій гуманітарне знання стає медіумом суспільного саморозуміння та критичної рефлексії. Віртуальні музеї, інтерактивні історичні картографії, цифрові реконструкції культурної спадщини трансформують онтологію культурної участі, перетворюючи

пасивне споглядання на активну взаємодію, а споживання знання – на герменевтичну співучасть у його інтерпретації та реінтерпретації. Ця нова конфігурація публічної сфери радикально відрізняється від класичних габермасіанських моделей своєю мультимодальністю, гібридним характером поєднання онлайн- та офлайн-практик, а також потенціалом включення маргіналізованих, субалтернізованих голосів. Вона відкриває можливості для артикуляції альтернативних наративів історії, пам'яті та ідентичності, що не вписуються в домінантні культурні канони й гегемонічні режими репрезентації.

Однак цифрова публічна сфера є внутрішньо суперечливою й діалектично амбівалентною. Алгоритмічна фільтрація інформації, комерціалізація платформ, фрагментація аудиторій у «ехо-камерах» і «фільтрувальних бульбашках» підривають трансцендентальні умови раціональної публічної дискусії. У цьому контексті Digital Humanities опиняється перед фундаментальним політико-філософським викликом: або пасивно інкорпоруватися в логіку платформеного капіталізму та його екстрактивні практики, або свідомо розробляти альтернативні моделі цифрової публічності, орієнтовані на критичну рефлексію, демократичну участь і емансипаторні цілі.

До нового Просвітництва: критична теорія Digital Humanities.

Критична теорія Digital Humanities концептуалізує цифрову гуманітаристику як можливий проєкт нового, рефлексивного Просвітництва (Aufklärung). Йдеться не про наївну віру в лінійний технологічний прогрес або технологічний детермінізм, а про спробу діалектично поєднати цифрові інновації з емансипаторними цілями критичного гуманітарного знання. Ця перспектива спирається на франкфуртську критику інструментального розуму [Horkheimer & Adorno, 1947/2002], але уникає тотального технологічного песимізму, визнаючи амбівалентний, суперечливий характер цифрових технологій як водночас інструментів потенційної емансипації та можливого поневолення.

У межах такої критичної епістемологічної рамки особливого значення набуває систематичний аналіз політичної економії Digital Humanities, включаючи невидимі структури влади, що детермінують доступ до цифрових ресурсів, інфраструктур, обчислювальних потужностей і фінансування. Не менш важливим є генеалогічне і деконструктивне ставлення до домінантних наративів неминучого прогресу, які часто маскують асиметрії влади, неочевидні форми експлуатації та непередбачувані соціальні наслідки технологічних трансформацій.

Критична теорія Digital Humanities також орієнтується на розробку альтернативних, контргегемонічних моделей цифрового гуманітарного знання, у центрі яких перебувають не неоліберальні показники ефективності чи продуктивності, а розширення людської автономії, креативності, солідарності та здатності до критичної рефлексії. Конститутивним компонентом цього проекту є інтеграція локальних перспектив, недомінантних епістемологій і маргіналізованого досвіду глобального Півдня у формування цифрових гуманітарних методологій, протидіючи тим самим епістемологічному колоніалізму та західноцентризму.

У підсумку політична філософія Digital Humanities відстоює діалектичне розуміння цифрових технологій як водночас інструментів можливої емансипації та потенційних механізмів домінування, контролю та символічного насильства. Саме тому цифрові гуманітарні науки потребують перманентного демократичного переосмислення власних цілей, практик, методологічних припущень і умов застосування, щоб зберегти свій критичний і автентично публічний характер у цифрову добу – і уникнути перетворення на інструмент технократичного управління або комерційної експлуатації.

ВИСНОВКИ ДО ЧЕТВЕРТОГО РОЗДІЛУ

Розділ, присвячений філософським аспектам Digital Humanities, розкриває глибинні теоретичні виклики й перспективи, що постають перед цією міждисциплінарною галуззю. Можна виокремити кілька ключових положень, які формують концептуальну основу для розуміння цифрової гуманітаристики не просто як інструментального застосування технологій, а як нової епістемологічної та соціокультурної формації.

По-перше, цифрова гуманітаристика трансформує традиційні способи виробництва, поширення й легітимації знання. Вона зміщує акцент від лінійного текстоцентричного дослідження до мультимодальних, колаборативних і інтерактивних форм пізнання. Це вимагає критичного переосмислення фундаментальних епістемологічних категорій, таких як об'єктивність, інтерпретація, авторство й доказовість.

По-друге, етичний вимір стає невід'ємним компонентом цифрових гуманітарних досліджень. Перехід від інструментального розуміння даних як «сировини» до етики «дару», розвиток відповідальних практик алгоритмічної інтерпретації, формування принципів справедливої колаборації й турботливого ставлення до цифрової спадщини – всі ці аспекти свідчать про формування нової етичної парадигми, що враховує специфіку цифрового середовища.

По-третє, Digital Humanities має виразний політичний вимір, який проявляється у потенціалі демократизації знання, трансформації публічної сфери й деієрархізації дослідницьких практик. Водночас реалізація цього емансипаторного потенціалу не є автоматичною і вимагає постійної критичної рефлексії щодо відносин влади, які структурують цифрові інфраструктури й практики.

По-четверте, критична теорія Digital Humanities відстоює діалектичне розуміння взаємодії гуманітарного знання і технологій, уникаючи як технодетерміністичних, так і технофобних крайнощів. Вона прагне розвинути

проект «нового Просвітництва», який би поєднував технологічні інновації з гуманістичними цінностями й емансипаторними цілями.

Отже, філософський аналіз Digital Humanities демонструє, що ця галузь не є просто технічним доповненням до традиційних гуманітарних практик, а становить самостійний інтелектуальний проект, який переосмислює саму природу гуманітарного пізнання в умовах цифрової епохи. Цей проект передбачає не лише освоєння нових технологічних інструментів, але й критичну рефлексію щодо їхнього впливу на способи розуміння людської культури, історії та суспільства.

Основні положення цього розділу викладені у публікаціях автора:

Галстян, В. С., **Беднарський, С. С.** (2025). Візуальна герменевтика в цифрову епоху. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Теорія культури і філософія науки»*, (71), 42–51. <https://doi.org/10.26565/2306-6687-2025-71-05>

Беднарський, С. С. (2025). Цифрові гуманітарні науки: Cogito, ergo data. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Філософські науки*, 2(98), 73–84.

[https://doi.org/10.35433/PhilosophicalSciences.2\(98\).2025.73-84](https://doi.org/10.35433/PhilosophicalSciences.2(98).2025.73-84)

Перчик А. В., Мязін М. В., **Беднарський С. С.** Цифровий модерн: констеляція філософських смислів у новій реальності. *STUDIA SLOBOZHANICA: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції «Слобожанський гуманітарій – 2025»* (Харків, ДБТУ, 30 квітня 2025 р.). Харків, 2025. С. 136-140 URI <https://repo.btu.kharkiv.ua/handle/123456789/67395>

ВИСНОВКИ

Узагальнення результатів філософського аналізу Digital Humanities у контексті проєкту Просвітництва. Проведене дослідження дозволяє розглядати Digital Humanities як сучасну трансформацію просвітницького проєкту, що прагне до інтеграції технологічних досягнень із гуманістичними цінностями й критичним мисленням. Філософський аналіз цифрової гуманітаристики виявив складну діалектику континуальності й розриву з традицією Просвітництва.

З одного боку, Digital Humanities успадковує ключові просвітницькі ідеали: раціоналізацію гуманітарного пізнання через впровадження алгоритмічних методів; розширення доступу до знань завдяки цифровій демократизації культурної спадщини; критичне переосмислення текстів і артефактів за допомогою нових аналітичних інструментів. З іншого боку, ця галузь виходить за межі класичного Просвітництва, розвиваючи більш комплексне розуміння раціональності, що включає її тілесні, афективні й візуальні виміри; визнаючи множинність епістемологічних підходів замість універсалістських претензій; і перетворюючи лінійне уявлення про прогрес знання у мережеву модель його колаборативного співтворення.

Проаналізовані в дисертації епістемологічні трансформації – від текстоцентризму до мультимодальності, від індивідуального авторства до розподіленого пізнання, від лінійних наративів до гіпертекстуальності – демонструють, що Digital Humanities стає простором експериментування з новими формами раціональності, які потенційно здатні подолати обмеження інструментального розуму, що був об'єктом критики з боку теоретиків негативної діалектики.

Теоретична реконструкція трансформації просвітницьких ідеалів у цифрову епоху. Дослідження продемонструвало, як фундаментальні просвітницькі ідеали зазнають реконфігурації в контексті цифрової гуманітаристики:

1. Ідеал *раціональності* трансформується від абстрактного універсалізму до визнання множинності форм раціонального, включаючи алгоритмічну, візуальну й колаборативну раціональність. Цифрова гуманітаристика розвиває гібридні форми мислення, що поєднують людське судження з обчислювальною логікою.

2. Ідеал *автономії суб'єкта* переосмислюється через призму розподіленої суб'єктності, де пізнавальна активність реалізується у взаємодії людини з технологічними системами й іншими учасниками дослідницьких мереж. Це не означає відмови від автономії, але передбачає її реконцептуалізацію в термінах взаємозалежності й колективної дії.

3. Ідеал *універсальності знання* трансформується в усвідомлення його ситуативності й контекстуальності, при збереженні прагнення до комунікативної відкритості й міждисциплінарного діалогу. Цифрові гуманітарні інфраструктури створюють можливість для співіснування й взаємодії різних епістемологічних перспектив.

4. Ідеал *прогресу* переосмислюється не як лінійний рух до досконалості, а як розширення простору можливостей для дослідження й інтерпретації культурної спадщини. Цей новий прогресизм визнає цінність минулих інтелектуальних традицій і прагне до їх творчої реактуалізації в нових медіальних контекстах.

Ці трансформації свідчать про те, що Digital Humanities можна розглядати як проєкт «рефлексивного Просвітництва», який зберігає критичний потенціал просвітницької традиції, одночасно долаючи її евроцентризм, універсалізм і інструментальну раціональність.

Окреслення контурів критичної філософії Digital Humanities. На основі проведеного дослідження можна окреслити контури критичної філософії Digital Humanities, яка поєднує конструктивне осмислення нових цифрових можливостей із критичною рефлексією щодо їхніх обмежень і потенційних ризиків. Ця філософська перспектива ґрунтується на наступних принципах:

1. *Діалектичне розуміння технологій* – визнання їхнього амбівалентного характеру, що одночасно розширює і обмежує горизонти гуманітарного пізнання. Це передбачає критичне ставлення до технадетермінізму, з одного боку, й технофобії, з іншого.

2. *Епістемологічний плюралізм* – визнання цінності різних пізнавальних підходів (кількісних і якісних, формалізованих і герменевтичних, алгоритмічних і інтуїтивних) і пошук продуктивних форм їхньої інтеграції.

3. *Етика турботи* – розвиток відповідальних практик роботи з даними, культурною спадщиною й дослідницькими спільнотами, заснованих на принципах взаємності, поваги й відповідальності.

4. *Рефлексивність* – постійне критичне осмислення власних методологічних передумов, інституційних контекстів і політичних імплікацій цифрових гуманітарних досліджень.

5. *Емансипаторна орієнтація* – використання цифрових інструментів і інфраструктур для розширення можливостей індивідуальної та колективної автономії, подолання різних форм епістемічної несправедливості й включення маргіналізованих перспектив.

Запропонована критична філософія Digital Humanities прагне до *діалектичного синтезу* технологічних інновацій з гуманістичними цінностями, кількісних методів з якісною інтерпретацією, глобальних цифрових інфраструктур з локальними культурними контекстами.

Перспективи подальших філософських досліджень цифрової гуманітаристики. Проведене дослідження відкриває низку перспективних напрямів для подальшої філософської рефлексії щодо Digital Humanities:

1. *Філософський аналіз взаємодії штучного інтелекту й гуманітарного знання*, зокрема потенціал і обмеження моделей машинного навчання для інтерпретації культурних текстів і артефактів. Особливої уваги заслуговує проблема автоматизації герменевтичних процедур і її вплив на статус інтерпретативних практик.

2. *Дослідження онтологічних аспектів цифрової гуманітаристики, включаючи питання про онтологічний статус цифрових об'єктів, трансформацію категорій матеріальності й віртуальності, просторовості й часовості в цифровому середовищі.*

3. *Феноменологічні дослідження цифрових гуманітарних практик, що фокусуються на трансформації досвіду взаємодії з культурною спадщиною в умовах її цифрової медіації, на змінах у структурах сприйняття, уваги й пам'яті.*

4. *Розвиток постколоніальної критики Digital Humanities, спрямованої на деколонізацію цифрових архівів, методологій і інфраструктур, відновлення епістемічної справедливості й включення незахідних перспектив.*

5. *Аналіз політекономії цифрової гуманітаристики, зокрема впливу ринкових логік, корпоративних інтересів і неоліберальних трансформацій академії на розвиток цифрових гуманітарних досліджень і освіти.*

6. *Розробка нових теоретичних моделей реценції культурної спадщини у контексті її цифрової трансформації, з особливою увагою до зміни практик читання, інтерпретації та критики.*

Ці перспективні напрями свідчать про необхідність подальшого розвитку філософської рефлексії щодо Digital Humanities, яка би поєднувала критичний аналіз із конструктивним осмисленням нових можливостей, що відкриваються перед гуманітарним знанням у цифрову епоху. Така рефлексія сприятиме формуванню рефлексивної цифрової гуманітаристики, здатної не лише застосовувати технологічні інновації, але й критично осмислювати їхній вплив на культуру, суспільство та й саме розуміння людського.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Bacon F. *Novum organum, sive indicia vera de interpretatione naturae*. London : Joannem Billium, 1620. URL: <https://collections.lib.utah.edu/details?id=279016> (дата звернення: 25.04.2026).
2. Vamman D. *Born literary natural language processing // Debates in the Digital Humanities: Computational Humanities / ed. by M. K. Gold, L. F. Klein*. Minneapolis : University of Minnesota Press, 2020. URL: <https://dhdebates.gc.cuny.edu/read/computational-humanities-5c64bbab-d7ca-41be-8f87-f26117a9a20f/section/7c98d16f-ef21-4201-ad00-24b4e3ba6be1> (дата звернення: 02.05.2026).
3. Baudrillard J. *Simulacres et simulation*. Paris : Éditions Galilée, 1981.
4. Benhabib S. *Situating the self: Gender, community and postmodernism in contemporary ethics*. Cambridge : Polity Press, 1992.
5. Benhabib S. *The claims of culture: Equality and diversity in the global era*. Princeton : Princeton University Press, 2002.
6. Benhabib S. *The rights of others: Aliens, residents, and citizens*. Cambridge : Cambridge University Press, 2011.
7. Benjamin R. *Race after technology: Abolitionist tools for the new Jim code*. Cambridge : Polity Press, 2019.
8. Benkler Y. *Technology, ideology, and the commons // The Oxford Handbook of Law and Economics*. Oxford : Oxford University Press, 2019.
9. Benkler Y. *The wealth of networks: How social production transforms markets and freedom*. New Haven : Yale University Press, 2006.
10. Berry D. M. *Critical theory and the digital*. London : Bloomsbury Publishing, 2014.
11. Berry D. M. *The computational turn: Thinking about the digital humanities. Culture Machine*. 2011. Vol. 12. P. 1–22. URL: <https://culturemachine.net/wp-content/uploads/2019/01/10-Computational-Turn-440-893-1-PB.pdf> (дата звернення: 02.05.2026).

12. Berry D. M. The philosophy of software: Code and mediation in the digital age. Basingstoke : Palgrave Macmillan, 2011. DOI: <https://doi.org/10.1057/9780230306479>
13. Berry D. M., Fagerjord A. Digital humanities: Knowledge and critique in a digital age. Cambridge : Polity Press, 2017.
14. Bezruchko O., Pogrebniak G., Korablova N., Oborska S., Chmil H. The scenery as compositional and artistic components of the subject environment in Ukrainian screen and stage culture. *Herança*. 2024. Vol. 7, Iss. 2. P. 125–137. DOI: <https://doi.org/10.52152/heranca.v7i2.831>
15. Bijker W. E., Hughes T. P., Pinch T. J. (eds.). The social construction of technological systems: New directions in the sociology and history of technology. Cambridge, MA : MIT Press, 2012. 407 p.
16. Blyzniuk L., Tolstov I., Chernyshov V. The phenomenon of language in ontological, gnoseological and axiological aspects. *The Journal of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series: Philosophy. Philosophical Peripeteias*. 2025. No. 73. P. 187–196. DOI: <https://doi.org/10.26565/2226-0994-2025-73-17>
17. Bodenhamer D. J., Corrigan J., Harris T. M. (eds.). The spatial humanities: GIS and the future of humanities scholarship. Bloomington : Indiana University Press, 2010. 248 p.
18. Borgman C. L. Big data, little data, no data: Scholarship in the networked world. Cambridge, MA : MIT Press, 2015. 383 p.
19. Borgman C. L. The digital future is now: A call to action for the humanities. *Digital Humanities Quarterly*. 2009. Vol. 3, Iss. 4. URL: <http://www.digitalhumanities.org/dhq/vol/3/4/000077/000077.html> (дата звернення: 02.05.2026).
20. Borgmann A. Technology and the character of contemporary life: A philosophical inquiry. Chicago : University of Chicago Press, 1984. 247 p.
21. Bowker G. C. Memory practices in the sciences. Cambridge, MA : MIT Press, 2005. 256 p.

22. Bowker G. C., Star S. L. *Sorting things out: Classification and its consequences*. Cambridge, MA : MIT Press, 1999. 377 p.
23. Braidotti R. *The posthuman*. Cambridge : Polity Press, 2013. 230 p.
24. Broussard M. *Artificial unintelligence: How computers misunderstand the world*. Cambridge, MA : MIT Press, 2018. 288 p.
25. Burdick A., Drucker J., Lunenfeld P., Presner T., Schnapp J. *Digital Humanities*. Cambridge, MA : MIT Press, 2012. 152 p. DOI: <https://doi.org/10.7551/mitpress/9248.001.0001>
26. Capurro R. Digital hermeneutics: An outline. *AI & Society*. 2010. Vol. 25, Iss. 1. P. 35–42. DOI: <https://doi.org/10.1007/s00146-009-0224-5>
27. Cassirer E. *The philosophy of the Enlightenment* / trans. by F. C. A. Koelln, J. P. Pettegrove. Princeton : Princeton University Press, 1951. 366 p.
28. Castells M. *The Internet galaxy: Reflections on the Internet, business, and society*. Oxford : Oxford University Press, 2001. 304 p.
29. Castells M. *The rise of the network society*. Oxford : Blackwell Publishers, 1996. 556 p.
30. Chomsky N. *Syntactic structures*. The Hague : Mouton, 1957. 117 p.
31. Chun W. H. K. *Discriminating data: Correlation, neighborhoods, and the new politics of recognition*. Cambridge, MA : MIT Press, 2021. 248 p.
32. Chun W. H. K. *Programmed visions: Software and memory*. Cambridge, MA : MIT Press, 2011. 272 p.
33. Chun W. H. K. *Updating to remain the same: Habitual new media*. Cambridge, MA : MIT Press, 2016. 296 p.
34. Ciula A., Eide Ø. Modelling in digital humanities: Signs in context. *Digital Scholarship in the Humanities*. 2017. Vol. 32 (suppl. 1). P. i33–i46. DOI: <https://doi.org/10.1093/llc/fqw045>
35. Clark A., Chalmers D. The extended mind. *Analysis*. 1998. Vol. 58, Iss. 1. P. 7–19.
36. Collins P. H. *Black feminist thought: Knowledge, consciousness, and the politics of empowerment*. Boston : Unwin Hyman, 1990. 335 p.

37. Condillac É. B. de. Essai sur l'origine des connaissances humaines. Paris : Vrin, 2014. 320 p.
38. Condorcet J.-A.-N. de. Esquisse d'un tableau historique des progrès de l'esprit humain. Paris : Agasse, 1795. URL: <https://archive.org/details/esquisseduntable00cond> (дата звернення: 05.05.2026).
39. Couldry N., Hepp A. The mediated construction of reality. Cambridge : Polity Press, 2016. 256 p.
40. Couldry N., Mejias U. A. The costs of connection: How data is colonizing human life and appropriating it for capitalism. Stanford : Stanford University Press, 2019. 328 p.
41. Crawford K. The atlas of AI: Power, politics, and the planetary costs of artificial intelligence. New Haven : Yale University Press, 2021. 336 p. DOI: <https://doi.org/10.2307/j.ctv1ghv45t>
42. Crawford K., Joler V. Anatomy of an AI system: The Amazon Echo as an anatomical map of human labor, data and planetary resources. New York : AI Now Institute ; Share Lab, 2018. URL: <https://anatomyof.ai/> (дата звернення: 02.05.2026).
43. D'Alembert J. L. R. Preliminary discourse to the Encyclopedia of Diderot / trans. by R. N. Schwab. Chicago : University of Chicago Press, 1995. 192 p.
44. D'Ignazio C., Klein L. F. Data feminism. Cambridge, MA : MIT Press, 2020. 328 p. DOI: <https://doi.org/10.7551/mitpress/11805.001.0001>
45. Deleuze G., Guattari F. A thousand plateaus: Capitalism and schizophrenia / trans. by B. Massumi. Minneapolis : University of Minnesota Press, 1987. 590 p.
46. Derrida J. L'écriture et la différence. Paris : Éditions du Seuil, 1967. 435 p.
47. Diderot D. Pensées philosophiques. 1746. URL: https://fr.wikisource.org/wiki/Pens%C3%A9es_philosophiques/Pens%C3%A9es (дата звернення: 02.05.2026).
48. Dreyfus H. L. What computers still can't do: A critique of artificial reason. Cambridge, MA : MIT Press, 1992. 384 p.

49. Dronov N. R., Tytar O. V. Philosophical-anthropological and ethical aspects of modern computerization: Hans Jonas's ethics of responsibility and the challenges of the digital age. *Вісник гуманітарних наук. Серія: Філософія*. 2025. Вип. 6. С. 1–20. URL: <https://h-visnyk.com.ua/index.php/home/article/view/51> DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.15316992>
50. Drucker J. *Graphesis: Visual forms of knowledge production*. Cambridge, MA : Harvard University Press, 2014. 238 p.
51. Drucker J. Humanistic theory and digital scholarship // *Debates in the Digital Humanities* / ed. by M. K. Gold. Minneapolis : University of Minnesota Press, 2012. P. 85–95.
52. Drucker J. Humanities approaches to graphical display. *Digital Humanities Quarterly*. 2011. Vol. 5, Iss. 1. URL: <http://www.digitalhumanities.org/dhq/vol/5/1/000091/000091.html> (дата звернення: 02.05.2026).
53. Drucker J. *The digital humanities coursebook: An introduction to digital methods for humanities research*. London : Routledge, 2021. 248 p.
54. Ellul J. *The technological society*. New York : Knopf, 1964. 449 p.
55. Elshtain J. B. *Public man, private woman: Women in social and political thought*. Princeton : Princeton University Press, 1981. 320 p.
56. Ernst W. *Digital memory and the archive* / ed. by J. Parikka. Minneapolis : University of Minnesota Press, 2013. 240 p.
57. Escobar A. *Designs for the pluriverse: Radical interdependence, autonomy, and the making of worlds*. Durham : Duke University Press, 2018. 312 p.
58. Feenberg A. *Between reason and experience: Essays in technology and modernity*. Cambridge, MA : MIT Press, 2010. 256 p.
59. Feenberg A. *Critical theory of technology*. Oxford : Oxford University Press, 1991. 232 p.
60. Feenberg A. *Questioning technology*. London : Routledge, 1999. 232 p.
61. Feenberg A. *Transforming technology: A critical theory revisited*. Oxford : Oxford University Press, 2002. 240 p.

62. Fiormonte D. The digital humanist: A critical inquiry. 2015. URL: <http://library.oapen.org/handle/20.500.12657/25504> (дата звернення: 02.05.2026).
63. Fiormonte D. Toward a cultural critique of the digital humanities // *Debates in the Digital Humanities 2016* / ed. by M. K. Gold, L. F. Klein. Minneapolis : University of Minnesota Press, 2016. P. 438–458. URL: <https://dhdebates.gc.cuny.edu/read/untitled/section/5cac8409-e521-4349-ab03-f341a5359a34> (дата звернення: 02.05.2026).
64. Flanders J. The body in the archive: Reading to the digital limit // *Debates in the Digital Humanities* / ed. by M. K. Gold. Minneapolis : University of Minnesota Press, 2012. P. 291–301.
65. Floridi L. The fourth revolution: How the infosphere is reshaping human reality. Oxford : Oxford University Press, 2014. 248 p.
66. Floridi L. The informational nature of personal identity. *Minds and Machines*. 2011. Vol. 21, Iss. 4. P. 549–566.
67. Floridi L. The logic of information: A theory of philosophy as conceptual design. Oxford : Oxford University Press, 2019. 304 p.
68. Floridi L., Taddeo M. What is data ethics? *Philosophical Transactions of the Royal Society A: Mathematical, Physical and Engineering Sciences*. 2016. Vol. 374, Iss. 2083. Article 20160360. DOI: <https://doi.org/10.1098/rsta.2016.0360>
69. Fodor J. A. The language of thought. Cambridge, MA : Harvard University Press, 1975. 214 p.
70. Foucault M. Discipline and punish: The birth of the prison / trans. by A. Sheridan. New York : Vintage Books, 1995. 333 p.
71. Foucault M. L'archéologie du savoir. Paris : Gallimard, 1969. 275 p.
72. Foucault M. Technologies of the self: A seminar with Michel Foucault. Amherst : University of Massachusetts Press, 1988. 166 p.
73. Foucault M. The history of sexuality. Vol. 1: An introduction / trans. by R. Hurley. New York : Vintage Books, 1990. 168 p.
74. Foucault M. The use of pleasure: The history of sexuality. Vol. 2 / trans. by R. Hurley. New York : Vintage Books, 1990. 293 p.

75. Foucault M. What is Enlightenment? // The politics of truth / ed. by S. Lotringer. New York : Semiotext(e), 1997. P. 101–134.
76. Galina Russell I. Geographical and linguistic diversity in the digital humanities. *Literary and Linguistic Computing*. 2014. Vol. 29, Iss. 3. P. 307–316. DOI: <https://doi.org/10.1093/llc/fqu005>
77. Galloway A. R. Protocol: How control exists after decentralization. Cambridge, MA : MIT Press, 2004. 272 p.
78. Galloway A. R. The interface effect. Cambridge : Polity Press, 2012. 160 p.
79. Gardiner E., Musto R. G. The digital humanities: A primer for students and scholars. Cambridge : Cambridge University Press, 2015. 150 p.
80. Gardner H., Davis K. The app generation. New Haven : Yale University Press, 2013. 320 p.
81. German Historical Institute Washington. Exploring epistemic virtues and vices: Data, infrastructures, and episteme between collaboration and exploitation. Sixth Conference on Digital Humanities and Digital History (14–16 March 2024). URL: <https://www.ghi-dc.org/events/event/date/exploring-epistemic-virtues-and-vices-data-infrastructures-and-episteme-between-collaboration-and-exploitation> (дата звернення: 02.05.2026).
82. Gil A. The user, the learner and the machines we make. Minimal Computing. 2015. URL: <https://go-dh.github.io/mincomp/thoughts/2015/05/21/user-vs-learner/> (дата звернення: 05.05.2026).
83. Gillespie T. Custodians of the Internet: Platforms, content moderation, and the hidden decisions that shape social media. New Haven : Yale University Press, 2018. 256 p.
84. Gitelman L. Always already new: Media, history, and the data of culture. Cambridge, MA : MIT Press, 2006. 200 p.
85. Gold M. K. (ed.). Debates in the digital humanities. Minneapolis : University of Minnesota Press, 2012. 600 p.
86. Gold M. K., Klein L. F. (eds.). Debates in the digital humanities 2016. Minneapolis : University of Minnesota Press, 2016. 600 p.

87. Columbia D. *The cultural logic of computation*. Cambridge, MA : Harvard University Press, 2009. 240 p.
88. Graham P. *Hypercapitalism: A political economy of informational idealism*. *New Media & Society*. 2000. Vol. 2, Iss. 2. P. 131–156. DOI: <https://doi.org/10.1177/14614440022225742>
89. Graham S., Milligan I., Weingart S. *Exploring big historical data: The historian's microscope*. London : Imperial College Press, 2015. 184 p.
90. Habermas J. *Modernity: An unfinished project // Habermas and the unfinished project of modernity* / ed. by M. d'Entrèves, S. Benhabib. Cambridge, MA : MIT Press, 1997. P. 38–55.
91. Habermas J. *Moral consciousness and communicative action* / trans. by C. Lenhardt, S. W. Nicholsen. Cambridge, MA : MIT Press, 1983. 216 p.
92. Habermas J. *The philosophical discourse of modernity: Twelve lectures* / trans. by F. Lawrence. Cambridge, MA : MIT Press, 1985. 441 p.
93. Habermas J. *The structural transformation of the public sphere: An inquiry into a category of bourgeois society* / trans. by T. Burger, F. Lawrence. Cambridge, MA : MIT Press, 1989. 301 p.
94. Habermas J. *The theory of communicative action. Vol. 1: Reason and the rationalization of society* / trans. by T. McCarthy. Boston : Beacon Press, 1984. 465 p.
95. Hall G. *The uberfication of the university*. Minneapolis : University of Minnesota Press, 2016. 232 p.
96. Halstyan V., Bednarskyi S. *Visual hermeneutics in the digital age*. *The Journal of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series: Theory of Culture and Philosophy of Science*. 2025. No. 71. P. 42–51. DOI: <https://doi.org/10.26565/2306-6687-2025-71-05>
97. Harari Y. N. *Homo Deus: A brief history of tomorrow*. London : Harvill Secker, 2015. 448 p.
98. Haraway D. J. *Simians, cyborgs, and women: The reinvention of nature*. New York : Routledge, 1991. 304 p.

99. Haraway D. J. Situated knowledges: The science question in feminism and the privilege of partial perspective. *Feminist Studies*. 1988. Vol. 14, Iss. 3. P. 575–599.
100. Hayles N. K. How we became posthuman: Virtual bodies in cybernetics, literature, and informatics. Chicago : University of Chicago Press, 1999. 350 p.
101. Hayles N. K. How we think: Digital media and contemporary technogenesis. Chicago : University of Chicago Press, 2012. 304 p.
102. Hayles N. K. My mother was a computer: Digital subjects and literary texts. Chicago : University of Chicago Press, 2005. 264 p.
103. Hayles N. K. Unthought: The power of the cognitive nonconscious. Chicago : University of Chicago Press, 2017. 320 p.
104. Heidegger M. The question concerning technology // Vorträge und Aufsätze. Pfullingen : Günther Neske, 1954. P. 13–44.
105. Herder J. G. Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit. Riga ; Leipzig : Johann Friedrich Hartknoch, 1784–1791. 4 Bde.
106. Hockey S. The history of humanities computing // A companion to digital humanities / ed. by S. Schreibman, R. Siemens, J. Unsworth. Oxford : Blackwell, 2004. P. 3–19.
107. Honneth A. The critique of power: Reflective stages in a critical social theory / trans. by K. Baynes. Cambridge, MA : MIT Press, 1991. 336 p.
108. Honneth A. The struggle for recognition: The moral grammar of social conflicts. Cambridge, MA : MIT Press, 1992. 255 p.
109. Horkheimer M., Adorno T. W. Dialectic of enlightenment: Philosophical fragments / trans. by E. Jephcott. Stanford : Stanford University Press, 2002. 305 p.
URL:
https://monoskop.org/images/2/27/Horkheimer_Max_Adorno_Theodor_W_Dialectic_of_Enlightenment_Philosophical_Fragments.pdf (дата звернення: 02.05.2026).
110. Howard P. N., Hussain M. M. Democracy's fourth wave?: Digital media and the Arab Spring. Oxford : Oxford University Press, 2013. 264 p.

111. Hui Y. On the existence of digital objects. Minneapolis : University of Minnesota Press, 2016. 336 p.
112. Hui Y. Recursivity and contingency. London : Rowman & Littlefield, 2019. 320 p.
113. Hui Y. The question concerning technology in China: An essay in cosmotechnics. Falmouth : Urbanomic, 2016. 320 p.
114. Hume D. A treatise of human nature. London : John Noon, 1739–1740. 3 vols.
115. Ihde D. Philosophy of technology: An introduction. New York : Paragon House, 1993. 160 p.
116. Ilin I. (Non-)paranoid reading of Sigmund Freud and the fear of being photographed: Corpus-based approach. *Eidos. A Journal for Philosophy of Culture*. 2024. Vol. 8, Iss. 4. P. 124–155. URL: https://www.researchgate.net/publication/387828707_Non-Paranoid_Reading_of_Sigmund_Freud_and_the_Fear_of_Being_Photoshopped_Corpus-Based_Approach (дата звернення: 05.05.2026).
117. Ilin I. Towards a Marxian concept of social space. *Eidos*. 2022. No. 37. P. 44–70. URL: https://www.researchgate.net/publication/358571772_Towards_a_Marxian_concept_of_social_space_Eidos_No_37_2022_pp_44-70 (дата звернення: 05.05.2026).
118. Ilin I., Nihmatova O. Cries and whispers about love in metamodernism: A corpus-based approach. *The Journal of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series: Philosophy. Philosophical Peripeteias*. 2025. No. 73. P. 39–61. DOI: <https://doi.org/10.26565/2226-0994-2025-73-4>
119. Jaspers K. Die geistige Situation der Zeit. Berlin : Walter de Gruyter, 1931. 240 p.
120. Jockers M. L. Macroanalysis: Digital methods and literary history. Urbana : University of Illinois Press, 2013. 200 p.
121. Jockers M. L. Text analysis with R for students of literature. Cham : Springer, 2014. 192 p.

122. Kant I. An answer to the question: What is enlightenment? // What is enlightenment? Eighteenth-century answers and twentieth-century questions / ed. by J. Schmidt. Berkeley : University of California Press, 1996. P. 58–64. URL: <https://resources.saylor.org/wwwresources/archived/site/wp-content/uploads/2011/02/What-is-Enlightenment.pdf> (дата звернення: 05.05.2026).
123. Kant I. Kritik der reinen Vernunft. Riga : Johann Friedrich Hartknoch, 1781.
124. Kant I. Toward perpetual peace: A philosophical sketch // Practical philosophy / ed. and trans. by M. J. Gregor. Cambridge : Cambridge University Press, 2008. P. 311–352.
125. Karpets L., Kovalenko Y., Saltan N. Expansion of communication means: Existential-anthropological significance and instrumental role. *Dialogue and Universalism*. 2025. Vol. 35, Iss. 2. P. 159–169. DOI: <https://doi.org/10.5840/du202535223>
126. Kirschenbaum M. G. Mechanisms: New media and the forensic imagination. Cambridge, MA : MIT Press, 2008. 256 p.
127. Kitchin R. The data revolution: Big data, open data, data infrastructures and their consequences. London : SAGE, 2014. 240 p.
128. Knuth D. E. The art of computer programming. Vol. 1: Fundamental algorithms. Reading, MA : Addison-Wesley, 1968. 650 p.
129. Koselleck R. Critique and crisis: Enlightenment and the pathogenesis of modern society. Cambridge, MA : MIT Press, 1988. 255 p.
130. Kress G. Multimodality: A social semiotic approach to contemporary communication. London : Routledge, 2010. 212 p.
131. La Mettrie J. O. de. L’homme machine. Leiden : Elie Luzac, 1748.
132. Latour B. Networks, societies, spheres. *International Journal of Communication*. 2010. Vol. 4. P. 603–618. URL: <http://www.bruno-latour.fr/sites/default/files/121-IJOC-LATOURE-GB.pdf> (дата звернення: 05.05.2026).

133. Latour B. Reassembling the social: An introduction to actor-network-theory. Oxford : Oxford University Press, 2005. 312 p.
134. Latour B. Science in action: How to follow scientists and engineers through society. Cambridge, MA : Harvard University Press, 1987. 274 p.
135. Latour B. We have never been modern / trans. by C. Porter. Cambridge, MA : Harvard University Press, 1993. 168 p.
136. Leibniz G. W. New essays on human understanding / trans. by P. Remnant, J. Bennett. Cambridge : Cambridge University Press, 1996. 530 p.
137. Lévy P. Collective intelligence: Mankind's emerging world in cyberspace / trans. by R. Bononno. New York : Plenum Trade, 1997. 277 p. URL: <https://archive.org/details/collectiveintell0000levy> (дата звернення: 05.05.2026).
138. Lih A. The Wikipedia revolution: How a bunch of nobodies created the world's greatest encyclopedia. New York : Hyperion, 2009. 256 p.
139. Liu A. The laws of cool: Knowledge work and the culture of information. Chicago : University of Chicago Press, 2004. 592 p.
140. Liu A. The meaning of the digital humanities. *PMLA: Publications of the Modern Language Association of America*. 2013. Vol. 128, Iss. 2. P. 409–423.
141. Liu A. Theses on the epistemology of the digital // *Debates in the Digital Humanities* / ed. by M. K. Gold. Minneapolis : University of Minnesota Press, 2014.
142. Liu A. Where is cultural criticism in the digital humanities? // *Debates in the Digital Humanities* / ed. by M. K. Gold. Minneapolis : University of Minnesota Press, 2012. P. 490–509.
143. Locke J. An essay concerning human understanding. London : Thomas Bassett, 1689.
144. Losh E. Virtualpolitik: An electronic history of government media-making in a time of war, scandal, disaster, miscommunication, and mistakes. Cambridge, MA : MIT Press, 2009. 384 p.
145. Losh E., Wernimont J., Wexler L., Wu H.-A. Putting the human back into the digital humanities: Feminism, generosity, and mess // *The Routledge companion to*

- media studies and digital humanities / ed. by J. Sayers. London : Routledge, 2019. P. 92–103. DOI: <https://doi.org/10.4324/9781315730479>
146. Lukács G. History and class consciousness: Studies in Marxist dialectics / trans. by R. Livingstone. Cambridge, MA : MIT Press, 1971. 356 p.
147. Lyotard J.-F. The postmodern condition: A report on knowledge / trans. by G. Bennington, B. Massumi. Minneapolis : University of Minnesota Press, 1984. 110 p.
148. MacIntyre A. After virtue: A study in moral theory. 3rd ed. Notre Dame : University of Notre Dame Press, 2007. 286 p.
149. Mandell L. Breaking the book: Print humanities in the digital age. Oxford : Wiley-Blackwell, 2015. 232 p.
150. Manovich L. Cultural analytics. Cambridge, MA : MIT Press, 2020. 280 p.
151. Manovich L. Cultural analytics: Visualizing cultural patterns in the era of «more media». 2009. URL: <http://manovich.net/index.php/projects/cultural-analytics-visualizing-cultural-patterns> (дата звернення: 05.05.2026).
152. Manovich L. Database as a symbolic form. *Convergence*. 1999. Vol. 5, Iss. 2. P. 80–99.
153. Manovich L. Software takes command. London : Bloomsbury Academic, 2013. 352 p.
154. Manovich L. The language of new media. Cambridge, MA : MIT Press, 2001. 354 p.
155. Mansell R. Imagining the Internet: Communication, innovation, and governance. Oxford : Oxford University Press, 2012. 304 p.
156. Marcuse H. One-dimensional man: Studies in the ideology of advanced industrial society. Boston : Beacon Press, 1964. 260 p.
157. Marino M. C. Critical code studies. Cambridge, MA : MIT Press, 2020. 248 p.
158. Mattern S. Code and clay, data and dirt: Five thousand years of urban media. Minneapolis : University of Minnesota Press, 2017. 320 p.
159. McCarty W. Humanities computing. Basingstoke : Palgrave Macmillan, 2005. 256 p.

160. McGann J. *Radiant textuality: Literature after the World Wide Web*. New York : Palgrave, 2001. 224 p.
161. McPherson T. *Critical theory and the digital // Advancing digital humanities / ed. by P. L. Arthur, K. Bode*. London : Palgrave Macmillan, 2014. P. 154–167.
162. Meeks E., Weingart S. B. The digital humanities contribution to topic modeling. *Journal of Digital Humanities*. 2013. Vol. 2, Iss. 1. URL: <https://journalofdigitalhumanities.org/2-1/dh-contribution-to-topic-modeling/> (дата звернення: 05.05.2026).
163. Mignolo W. D. Delinking: The rhetoric of modernity, the logic of coloniality and the grammar of de-coloniality. *Cultural Studies*. 2007. Vol. 21, Iss. 2–3. P. 449–514.
164. Mignolo W. D., Walsh C. E. *On decoloniality: Concepts, analytics, praxis*. Durham : Duke University Press, 2018. 290 p.
165. Mohr J. W., Wagner-Pacifici R., Breiger R. L. Toward a computational hermeneutics. *Big Data & Society*. 2015. Vol. 2, Iss. 2. Article 2053951715613809. DOI: <https://doi.org/10.1177/2053951715613809>
166. Montesquieu C. de. *De l'esprit des lois*. Genève : Barrillot & fils, 1748.
167. Moretti F. Conjectures on world literature. *New Left Review*. 2000. No. 1. P. 54–68. URL: <https://newleftreview.org/issues/ii1/articles/franco-moretti-conjectures-on-world-literature> (дата звернення: 05.05.2026).
168. Moretti F. *Distant reading*. London : Verso, 2013. 256 p.
169. Morozov E. *The net delusion: The dark side of internet freedom*. New York : PublicAffairs, 2011. 432 p.
170. Morozov E. *To save everything, click here: The folly of technological solutionism*. New York : PublicAffairs, 2013. 432 p.
171. Mumford L. *The myth of the machine*. New York : Harcourt Brace Jovanovich, 1967. 495 p.
172. Munster A. *An aesthesia of networks*. Cambridge, MA : MIT Press, 2013. 232 p.

173. Murray J. H. *Hamlet on the holodeck: The future of narrative in cyberspace*. New York : Free Press, 1997. 324 p.
174. Nakamura L. *Cybertypes: Race, ethnicity, and identity on the Internet*. New York : Routledge, 2002. 192 p.
175. Noble S. U. *Algorithms of oppression: How search engines reinforce racism*. New York : New York University Press, 2018. 256 p.
176. Nussbaum M. C. *Not for profit: Why democracy needs the humanities*. Princeton : Princeton University Press, 2010. 168 p.
177. Owens T. *The theory and craft of digital preservation*. Baltimore : Johns Hopkins University Press, 2018. 248 p. DOI: <https://doi.org/10.1353/book.62324>
178. Parikka J. *A geology of media*. Minneapolis : University of Minnesota Press, 2015. 280 p.
179. Pariser E. *The filter bubble: What the Internet is hiding from you*. New York : Penguin Press, 2011. 304 p.
180. Parisi L. *Contagious architecture: Computation, aesthetics, and space*. Cambridge, MA : MIT Press, 2016. 344 p.
181. Pasquale F. *The black box society: The secret algorithms that control money and information*. Cambridge, MA : Harvard University Press, 2015. 320 p.
182. Pateman C. *The sexual contract*. Stanford : Stanford University Press, 1988. 284 p.
183. Peters J. D. *The marvelous clouds*. Chicago : University of Chicago Press, 2015. 424 p.
184. Pickering A. *The mangle of practice: Time, agency, and science*. Chicago : University of Chicago Press, 1995. 264 p.
185. Piper A. *Enumerations: Data and literary study*. Chicago : University of Chicago Press, 2018. 216 p.
186. Polanyi M. *Personal knowledge: Towards a post-critical philosophy*. Chicago : University of Chicago Press, 1958. 428 p.
187. Poster M. *Information please*. Durham : Duke University Press, 2006. 200 p.

188. Prigogine I., Stengers I. Order out of chaos: Man's new dialogue with nature. New York : Bantam Books, 1984. 349 p.
189. Quijano A. Coloniality of power, ethnocentrism, and Latin America. *Nepantla: Views from South*. 2000. Vol. 1, Iss. 3. P. 533–580.
190. Ramsay S. Reading machines: Toward an algorithmic criticism. Urbana : University of Illinois Press, 2011. 200 p.
191. Ramsay S. Toward an algorithmic criticism. *Literary and Linguistic Computing*. 2003. Vol. 18, Iss. 2. P. 167–174.
192. Rheinberger H. J. Toward a history of epistemic things: Synthesizing proteins in the test tube. Stanford : Stanford University Press, 1997. 272 p.
193. Risam R. New digital worlds: Postcolonial digital humanities in theory, praxis, and pedagogy. Evanston : Northwestern University Press, 2018. 248 p.
194. Rogers R. Digital methods. Cambridge, MA : MIT Press, 2013. 256 p.
195. Rousseau J.-J. Du contrat social. Amsterdam : Marc-Michel Rey, 1762.
196. Said E. W. Orientalism. New York : Vintage Books, 1978. 368 p.
197. Sample M., Ramsay S. Development and debugging // *The Routledge companion to digital humanities*. London : Routledge, 2017.
198. Santos B. de S. Epistemologies of the South: Justice against epistemicide. Boulder : Paradigm Publishers, 2014. 284 p.
199. Schreibman S., Siemens R., Unsworth J. (eds.). A companion to digital humanities. Oxford : Blackwell, 2004. 600 p.
200. Searle J. R. Minds, brains, and programs. *Behavioral and Brain Sciences*. 1980. Vol. 3, Iss. 3. P. 417–424.
201. Sennett R. The fall of public man. New York : W. W. Norton & Company, 1992. (Original work published 1977).
202. Serres M. Thumbelina: The culture and technology of millennials. Lanham : Rowman & Littlefield, 2015. 120 p.
203. Shirky C. Here comes everybody: The power of organizing without organizations. New York : Penguin Press, 2008. 304 p.

204. Siemens G. The role of MOOCs in the democratization of education // MOOCs and open education around the world / ed. by C. J. Bonk, M. M. Lee, T. C. Reeves, T. H. Reynolds. London : Routledge, 2015. P. 411–422.
205. Simondon G. On the mode of existence of technical objects / trans. by C. Malaspina. Minneapolis : Univocal Publishing, 2017. 344 p.
206. Sinclair S., Ramsay S. Text analysis with R for students of literature. Cham : Springer, 2016. 320 p.
207. Sinclair S., Rockwell G. Hermeneutica: Computer-assisted interpretation in the humanities. Cambridge, MA : MIT Press, 2016. 280 p.
208. Spivak G. C. Can the subaltern speak? // Marxism and the interpretation of culture. Urbana : University of Illinois Press, 1988. P. 271–313.
209. Stiegler B. Technics and time. Vol. 1: The fault of Epimetheus. Stanford : Stanford University Press, 1998. 320 p.
210. Striphas T. The late age of print. New York : Columbia University Press, 2009. 272 p.
211. Suber P. Open access. Cambridge, MA : MIT Press, 2012. 230 p.
212. Suchman L. A. Human-machine reconfigurations: Plans and situated actions. 2nd ed. Cambridge : Cambridge University Press, 2007. 283 p.
213. Sunstein C. R. Republic.com 2.0. Princeton : Princeton University Press, 2007. 256 p.
214. Sunstein C. R. Republic.com. Princeton : Princeton University Press, 2001. 224 p.
215. Svensson P. Big digital humanities: Imagining a collaborative space for the humanities. Ann Arbor : University of Michigan Press, 2016. 304 p.
216. Taylor C. Sources of the self: The making of the modern identity. Cambridge, MA : Harvard University Press, 1989. 624 p.
217. Taylor C. The ethics of authenticity. Cambridge, MA : Harvard University Press, 1991. 142 p.
218. Toffler A. The third wave. New York : Bantam Books, 1980. 544 p.

219. Tufekci Z. *Twitter and tear gas: The power and fragility of networked protest*. New Haven : Yale University Press, 2017. 360 p.
220. Turkle S. *Alone together: Why we expect more from technology and less from each other*. New York : Basic Books, 2011. 360 p.
221. Tytar O., Bulgakova O. Digital culture in modern Ukraine: Philosophical dimensions of the fourth industrial revolution in the context of national identity problems. *The Journal of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series: Philosophy. Philosophical Peripeteias*. 2025. No. 73. P. 151–160. DOI: <https://doi.org/10.26565/2226-0994-2025-73-13>
222. Underwood T. *Distant horizons: Digital evidence and literary change*. Chicago : University of Chicago Press, 2019. 232 p.
223. Underwood T. *Theorizing context. The Stone and the Shell*. 2015. URL: <https://tedunderwood.com> (дата звернення: 05.05.2026).
224. Underwood T. Why metadata matters. *Representations*. 2014. Vol. 127, Iss. 1. P. 1–21.
225. Unsworth J. *What is humanities computing and what is not? [Lecture]*. Hamburg : University of Hamburg, 2002.
226. van Dijck J. *The culture of connectivity*. Oxford : Oxford University Press, 2013. 240 p.
227. van Dijck J., Poell T., de Waal M. *The platform society: Public values in a connective world*. Oxford : Oxford University Press, 2018. 240 p.
228. van Dijk J. A. *The deepening divide: Inequality in the information society*. London : Sage Publications, 2005. 216 p.
229. Voltaire. *Lettres philosophiques*. 1734. URL: <https://archive.org/details/lettresphilosoph00volt> (дата звернення: 05.05.2026).
230. Wardrip-Fruin N. *Expressive processing: Digital fictions, computer games, and software studies*. Cambridge, MA : MIT Press, 2009. 300 p.
231. Wilbanks J. *Open science and a federated data commons // The fourth paradigm: Data-intensive scientific discovery* / ed. by T. Hey, S. Tansley, K. Tolle. Redmond : Microsoft Research, 2011. P. 115–122.

232. Winner L. Do artifacts have politics? *Daedalus*. 1980. Vol. 109, Iss. 1. P. 121–136.
233. Zahurska N. Object-oriented feminism in the posthuman environment. *The Journal of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series: Philosophy. Philosophical Peripeteias*. 2025. No. 72. P. 39–51. DOI: <https://doi.org/10.26565/2226-0994-2025-72-4>
234. Zuboff S. *The age of surveillance capitalism: The fight for a human future at the new frontier of power*. New York : PublicAffairs, 2019. 704 p.
235. Артеменко А. П. Філософія цифрового простору : навч. посіб. / А. П. Артеменко, О. П. Проценко. Харків : Нац. аерокосм. ун-т ім. М. Є. Жуковського «ХАІ», 2026. – 136 с.
236. Артеменко А.П. Нова логіка культури в метамодерністській естетиці. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна Серія «Теорія культури і філософія науки»*. 2024. № 70. С. 14–24. DOI: <https://doi.org/10.26565/2306-6687-2024-70-02>
237. Артеменко А.П. Соціологія метамодерну: легітимація прекаріату в естетичній парадигмі. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна Серія «Філософія, Філософські перипетії науки»*. 2025. № 72. С. 52–59. DOI: 10.26565/2226-0994-2025-72-5 URL: <https://periodicals.karazin.ua/philosophy/article/view/27384> (дата звернення: 05.05.2026).
238. Беднарський С. С. Цифрові гуманітарні науки: Cogito, ergo data. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Філософські науки*. 2025. № 2(98). С. 73–84. DOI: [https://doi.org/10.35433/PhilosophicalSciences.2\(98\).2025.73-84](https://doi.org/10.35433/PhilosophicalSciences.2(98).2025.73-84)
239. Булгакова О. В., Титар О. В. Філософія сучасного суспільства в контексті цифровізації та нового голографічного підходу до еволюції цивілізації. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Теорія культури і філософія науки»*. 2025. № 72. С. 6–14. DOI: <https://doi.org/10.26565/2306-6687-2025-72-01>

240. Газнюк Л., Бейлін М. Людина в соціокультурному бутті: між системою і антисистемою. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Філософія. Філософські перипетії»*. 2022. № 66. С. 38–46. DOI: <https://doi.org/10.26565/2226-0994-2022-66-4>
241. Газнюк Л., Бейлін М., Соїна І. Штучний інтелект у життєдіяльності людини: особистість чи інструмент. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Філософія. Філософські перипетії»*. 2024. № 71. С. 81–96. DOI: <https://doi.org/10.26565/2226-0994-2024-71-7>
242. Єрмоленко А. Просвітництво як «незавершуваний проєкт» і університетська філософія в умовах кризи та війни. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Філософія. Філософські перипетії»*. 2025. № 72. С. 8–17. DOI: <https://doi.org/10.26565/2226-0994-2025-72-1>
243. Ільїн І. Корпусна філософія та метамодернізм: щаслива зустріч? *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Філософія. Філософські перипетії»*. 2024. № 70. С. 48–72. DOI: <https://doi.org/10.26565/2226-0994-2024-70-4>
244. Ільїн І., Нігматова О. Крики та шепіти про кохання в метамодернізмі: корпусний підхід. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Філософія. Філософські перипетії»*. 2025. № 73. С. 39–61. DOI: <https://doi.org/10.26565/2226-0994-2025-73-4>
245. Карпець Л. Онтологічна грамати́ка мови як підґрунтя життєтворчості в добу штучного інтелекту. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Філософія. Філософські перипетії»*. 2025. № 72. С. 99–106. DOI: <https://doi.org/10.26565/2226-0994-2025-72-9>
246. Карпець Л., Бейлін М., Коваленко Ю. Антропологічна й технологічна складова освітньої реальності. *Humanities Studies*. 2024. Вип. 20(97). С. 179–185. DOI: <https://doi.org/10.32782/hst-2024-20-97-20>
247. Корабльова Н., Чміль Г. Реальність війни: діагностика філософського інструментарію її аналізу. *Вісник Харківського національного університету*

- імені В. Н. Каразіна. Серія «Філософія. Філософські перипетії». 2022. № 66. С. 6–18. DOI: <https://doi.org/10.26565/2226-0994-2022-66-1>
248. Корабльова Н., Чміль Г. Україномовний проєкт української філософії і її «лексикон неперекладностей». *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Філософія. Філософські перипетії»*. 2023. № 68. С. 6–22. DOI: <https://doi.org/10.26565/2226-0994-2023-68-1>
249. Мязін М., Перчик А., Беднарський С. Homo brassicus: на периферії digital modern. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Філософські науки*. 2026. № 1(99). С. 127–137. DOI: [https://doi.org/10.35433/PhilosophicalSciences.1\(99\).2026.127-137](https://doi.org/10.35433/PhilosophicalSciences.1(99).2026.127-137)
250. Перепелиця О. М., Кордюмов Є. В. Життєвий світ цифрової епохи: транс(ін)дивід і технософістика. *Антропологічні виміри філософських досліджень*. 2025. № 28. С. 39–49. DOI: <https://doi.org/10.15802/ampr.v0i28.349011>
251. Перепелиця О. М., Павленко О. С. Людина, штучний інтелект і екстимність несвідомого. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Теорія культури і філософія науки»*. 2025. № 72. С. 45–52. DOI: <https://doi.org/10.26565/2306-6687-2025-72-06>
252. Перепелиця О., Могилат В. Simple net diagram: людина – машина – комунікація. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Філософія. Філософські перипетії»*. 2025. № 72. С. 90–98. DOI: <https://doi.org/10.26565/2226-0994-2025-72-8>
253. Перепелиця О., Храброва В. Освіта і університет в епоху штучного інтелекту. *Філософія освіти*. 2024. Т. 30, № 2. С. 186–198. DOI: <https://doi.org/10.31874/2309-1606-2024-30-2-12>
254. Титар О. В., Дронов Н. Р. Філософія цифрового мистецтва: синергія художності та технології. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Теорія культури і філософія науки»*. 2024. № 69. С. 26–31. DOI: <https://doi.org/10.26565/2306-6687-2024-69-03>

255. Титар О., Булгакова О. Цифрова культура в сучасній Україні: філософські виміри четвертої промислової революції в контексті проблем національної ідентичності. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Філософія. Філософські перипетії»*. 2025. № 73. С. 151–160. DOI: <https://doi.org/10.26565/2226-0994-2025-73-13>
256. Толстов І. В., Шаповал В. М. Людина масового споживання інформації як феномен постінформаційного суспільства. *Антропологічні виміри філософських досліджень*. 2025. № 27. С. 66–75. DOI: <https://doi.org/10.15802/ampr.v0i27.333992>
257. Толстов І., Даніл'ян В. Інформаційне суспільство та нова глобальна етика. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Філософія. Філософські перипетії»*. 2023. № 68. С. 39–44. DOI: <https://doi.org/10.26565/2226-0994-2023-68-4>
258. Шаповал В. М., Толстов І. В. Порядок і хаос у людських стосунках: об'єктивні підстави та шляхи гармонізації. *Антропологічні виміри філософських досліджень*. 2024. № 25. С. 68–76. DOI: <https://doi.org/10.15802/ampr.v0i25.307610>

ДОДАТОК А

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у наукових фахових виданнях України:

1) Popova, N., Perchyk, A., Miazin, M., & Bednarskyi, S. (2024). Digital modern: a philosophical perspective on urbanism and digital humanities. *The Journal of V. N. Karazin Kharkiv National University, Series "Philosophy. Philosophical Peripeteias"*, (70), 133–140.

DOI: <https://doi.org/10.26565/2226-0994-2024-70-11>

URL: <https://periodicals.karazin.ua/philosophy/article/view/24136/22124>

(Особистий внесок здобувача: систематизація джерельної бази та уточнення понятійно-категоріального апарату; логічне структурування матеріалу; технічне оформлення та підготовка остаточної редакції тексту).

2) Перчик, А. В., Беднарський, С. С. (2024). Між цитатою та кодом у діджимодерністській текстуальності: інтерпретація. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Теорія культури і філософія науки»*, 70, 96–105.

DOI: <https://doi.org/10.26565/2306-6687-2024-70-11>

URL: <https://periodicals.karazin.ua/thcphs/article/view/26646/23700>

(Особистий внесок здобувача: опрацювання концептуального апарату діджимодернізму; аналіз окремих текстуальних і цифрових практик у межах заявленої проблематики; участь у логічному структуруванні та редагуванні тексту статті).

3) Галстян, В. С., Беднарський, С. С. (2025). Візуальна герменевтика в цифрову епоху. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Теорія культури і філософія науки»*, (71), 42-51.

DOI: <https://doi.org/10.26565/2306-6687-2025-71-05>

URL: <https://periodicals.karazin.ua/thcphs/article/view/26766/24268>

(Особистий внесок здобувача: опрацювання концептуального апарату візуальної герменевтики та цифрової риторики; аналіз специфіки

алгоритмічної інтерпретації та візуальних кодів інтернет-мемів; участь у структуруванні й науковому редагуванні тексту статті).

4) **Беднарський, С. С.** (2025). Цифрові гуманітарні науки: Cogito, ergo data. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Філософські науки*, 2(98), 73–84.

DOI: [https://doi.org/10.35433/PhilosophicalSciences.2\(98\).2025.73-84](https://doi.org/10.35433/PhilosophicalSciences.2(98).2025.73-84)

URL: <http://philosophy.visnyk.zu.edu.ua/article/view/342408/330251>

5) Мязін, М., Перчик, А., & **Беднарський, С.** (2026). Homo brassicus: на периферії digital modern. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Філософські науки*, 1(99), 127–137.

DOI: [https://doi.org/10.35433/PhilosophicalSciences.1\(99\).2026.127-137](https://doi.org/10.35433/PhilosophicalSciences.1(99).2026.127-137)

URL: <https://philosophy.visnyk.zu.edu.ua/article/view/357576/343502>

(Особистий внесок здобувача: дослідження філософії маргінальності та її зв'язку з урбаністичним середовищем; збір та систематизація емпіричного матеріалу щодо впливу алгоритмічного середовища на сучасного суб'єкта; участь у структуруванні аналітичних розділів статті).

Публікації, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

1. **Беднарський, С. С.** (2023). Digital Humanities. *XIX Харківські студентські філософські читання: матеріали наукової конференції студентів та аспірантів*, (Харків, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, 13–14 травня 2023 р.), С. 19–22.

2. Перчик А. В., Мязін М. В., **Беднарський С. С.** Цифровий модерн: констеляція філософських смислів у новій реальності. *Studia SLOBOZHANICA: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції «Слобожанський гуманітарій – 2025»* (Харків, ДБТУ, 30 квітня 2025 р.). Харків, 2025. С. 136–140

URI <https://repo.btu.kharkiv.ua/handle/123456789/67395>

Онлайн сервіс створення та перевірки кваліфікованого та удосконаленого електронного підпису

ПРОТОКОЛ
створення та перевірки кваліфікованого та удосконаленого електронного підпису

Дата та час: 15:48:44 21.05.2026

Назва файлу з підписом: Bednarskyi_Serhii_Dissertation.pdf
Розмір файлу з підписом: 1.6 МБ

Перевірені файли:
Назва файлу без підпису: Bednarskyi_Serhii_Dissertation.pdf
Розмір файлу без підпису: 1.6 МБ

Результат перевірки підпису: Підпис створено та перевірено успішно. Цілісність даних підтверджено

Підписувач: Беднарський Сергій Сергійович
П.І.Б.: Беднарський Сергій Сергійович
Країна: Україна
РНОКПП: 3449415192
Час підпису (підтверджено кваліфікованою позначкою часу для підпису від Надавача): 16:48:32
21.05.2026
Сертифікат виданий: "Дія". Кваліфікований надавач електронних довірчих послуг
Серійний номер: 382367105294AF9704000000CE081900C8F31B04
Тип носія особистого ключа: ЗНКІ криптомодуль ІІТ Гряда-301
Алгоритм підпису: ДСТУ 4145
Тип підпису: Кваліфікований
Тип контейнера: Підписаний PDF-файл (PAdES)
Формат підпису: З повними даними для перевірки (PAdES-B-LT)
Сертифікат: Кваліфікований

Версія від: 2026.04.06 13:00